

ЦИВІЛІСТИЧНА ПЛАТФОРМА

C. P. JOURNAL

Науковий юридичний журнал

Scientific legal journal

Тема номера
«Спадкове право»

**№ 3 (6)
2025**

Громадська організація «Цивілістична платформа»

ЦИВІЛІСТИЧНА ПЛАТФОРМА С. Р. JOURNAL

Науковий юридичний журнал

Scientific legal journal

Виходить 4 рази на рік

Заснований 2023 року

№ 3 (6)
2025

Харків
ГО «Цивілістична платформа»
2025

Видавництво ГО «Цивілістична платформа»
61002, вул. Дарвіна 19, Харків, Україна
<https://clp.org.ua/>

Свідчення про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7942 від 21.09.2023 р.

*Затверджено до друку на засіданні вченої ради
ГО «Цивілістична платформа»
(Протокол № 3 від 26.08.2025 р.)*

Головний редактор:

д-р юрид. наук, проф. І. Спасибо-Фатєєва

Заступник головного редактора:

канд. юрид. наук С. Глозов

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. О. Беяневич, д-р юрид. наук, проф. Р. Майданик,
д-р юрид. наук, проф. С. Шимон, канд. юрид. наук, доц. В. Кочин,
канд. юрид. наук Ю. Мица, д-р юрид. наук, проф. Катя Захарова-Ассаф (Ізраїль),
д-р екон. наук, проф. Ліза Марія Херцог (Нідерланди)

Цивілістична платформа : наук. юрид. журн. / редкол.: І. Спасибо-Фатєєва
(гол. ред.) та ін. — Харків : ГО «Цивілістична платформа», 2025. — № 3(6). —
131 с. — DOI: <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-6-3>

Зміст

Слово головного редактора

4

НАУКОВІ СТАТТІ

Заїка Юрій

Категорія «справедливість» і окремі аспекти сучасної концепції
спадкового законодавства

5

Діковська Ірина

Спадщина українців та міжнародна юрисдикція держав — членів ЄС

15

Михайлів Марія

Колізійне регулювання спадкування за заповітом в умовах оновлення законодавства
України у сфері міжнародного приватного права

28

Козловська Людмила

Судовий захист прав територіальної громади на відумерлу спадщину

44

Кухарев Олександр

Іпотечне майно у складі спадщини: теоретичні та практичні аспекти

63

Рябоконт Євген

Тлумачення поняття членів сім'ї та близьких родичів спадкоємця за заповітом
у контексті норми пункту 3 частини 4 статті 1253 ЦК України
(за матеріалами судової практики)

80

Ступак Ольга

Особливості пред'явлення кредитором спадкодавця вимог
до спадкоємців боржника:
аналіз практики Великої Палати Верховного Суду

103

Печений Олег

Тенденції спадкових правовідносин у сучасних реаліях

120

СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Шановні колеги!

Кожна людина проходить свій життєвий шлях, що, як не сумно, закінчується смертю. Якщо для близьких — це трагедія, то для цивільного права смерть особи є лише юридичним фактом, з яким пов'язується припинення прав померлої особи та набуттям прав на її майно іншими особами. За ці пів року, коли закон визначає ті дії, за яких особи можуть успадкувати майно, а можуть цього і не зробити, вони мають виконати те, що приписано законом. А після спливу цього строку починається ще один етап, часто доволі емоційний, а інколи навіть переобтяжений вельми неприємними чи несподіваними обставинами. З часом виявляється, хто претендує на спадщину, хто має намір успадкувати майно, хто оспороватиме дії інших осіб, а іноді й дії спадкодавця, вчинені за його життя.

Не менше напруження породжує смерть самотньої особи, яка не мала родичів, що могли б успадкувати її майно, і не залишила заповіту. Таке майно, як відумерла спадщина, має відійти до територіальної громади, але нині існують цілі схеми задля виведення цього майна зі шляху набуття на нього права комунальної власності. І тут вже спостерігається «бійка» публічних та приватних інтересів на тлі норм кримінального та цивільного права.

До цього слід додати, що канули в Лету часи, коли не сплачувати борги спадкодавця було безчесним, і коли спадкоємці це робили навіть за межами обсягу спадкової маси. Сучасні люди все більше вважають нормальним не сплачувати й свої борги, а вже борги померлої — та й поготів. Тож, як погашаються борги спадкодавця, — не є порожнім питанням. Та й у цілому визначити склад спадкової маси — справа не легка, особливо за умов сучасності, коли все більше склад майна становлять цифрові активи, фінансові інструменти, зокрема, цінні папери різних компаній, електронні кошти та ін.

Масив питань, що потребують дослідження у спадковому праві, гігантський. Цим питанням присвячуються численні вебінари, які організовуються та проводяться ГО «Цивілістична платформа» і які стають все більше популярними і затребуваними (див.: <https://clp.org.ua/public-events/>). І це все завдяки тим ученим та фахівцям, які беруть у них участь, ведуть дискусію, демонструють високий фаховий рівень. Ми вдячні, що деякі з них є авторами, які надали свої статті для публікації в цьому випуску нашого журналу.

Від часу видання монографії «Спадкове право: кризь призму судової практики» за моєю загальною редакцією (Харків : ЕКУС, 2022 р. <https://clp.org.ua/product-category/print-books/>) питань, що потребують обговорення та аналізу, нашарувалося, як снігова куля. Деяким із них присвячені статті цього номера, а про деякі ми поговоримо на наступних вебінарах та інших заходах.

Дорогі читачі нашого журналу! Долучайтеся до обговорення тематики спадкового права — ми завжди раді вашим питанням і цінуємо вашу активність. Адже ми працюємо для вас!

Проф. Інна Спасибо-Фатеева

НАУКОВІ СТАТТІ

Заїка Юрій
доктор юридичних наук, професор
головний науковий співробітник
відділу приватного права і процесу
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України
Kyiv, Ukraine
<http://orcid.org/0000-0003-1946-3171>
e-mail: u.a.zaika@gmail.com

УДК 347.6

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-6-3-5-14>

КАТЕГОРІЯ «СПРАВЕДЛИВІСТЬ» І ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ СПАДКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Заїка Юрій. Категорія «справедливість» і окремі аспекти сучасної концепції спадкового законодавства

Анотація

Справедливість як ідея належить до основних фундаментальних гуманітарних цінностей. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення справедливості як фундаментального принципу цивільного права при реформуванні спадкового законодавства з урахуванням балансу приватних і публічних інтересів. Метою статті є з'ясування особливостей реалізації принципу справедливості у спадкових правовідносинах. Для досягнення мети поставлені завдання: виявити суперечності між формальними правилами спадкування і суспільною уявою про справедливий розподіл майнових благ після смерті фізичної особи; виявити оптимальне співвідношення між публічними і приватними інтересами в окремих спадкових інституціях. Визначальним методом дослідження є системний, що дав змогу проаналізувати правову категорію «справедливість» та встановити її вплив на сучасне правове регулювання спадкових відносин. У контексті спадкового права справедливість потрібно розглядати під кутом розподілу набутих фізичною особою благ на випадок її смерті. Категорія справедливості містить такі властивості, як висока моральність поведінки і вчинків особи, повага до чужого інтересу та суспільного блага, збереження розумного балансу між ними. Під час реалізації засад справедливості у законодавчій діяльності потрібно дотримуватися як матеріального, так і процесуально-процедурного кута зору. Матеріальний аспект справедливості виступає у вигляді норм права, які за своєю суттю видаються суспільству природно обґрунтованими, побудованими на доктринальних положеннях і на державній ідеології. Процесуально-процедурний характер повинен відповідати законодавчо визначеному порядку правотворчості, органічному погодженню внесених у нормативний акт змін з іншими актами цивільного законодавства, норми яких регулюють спадкові правовідносини і похідні від них. Законодавець прямо не включає принцип справедливості в конструкцію правових норм, які регламентують порядок і умови

спадкового правонаступництва, проте кожна норма має бути побудована на засадах справедливості, зокрема, статті 1224, 1234, 1259 ЦК України, до яких запропоновано внести зміни. Порушення засад справедливості у спадковому праві може зумовити настання негативних наслідків як для окремої приватної особи, так і для суспільних інтересів.

Ключові слова: *справедливість, принцип справедливості у спадковому праві, спадкування, спадкування за законом, спадкування за заповітом.*

Вступ

Природі людини властива жага справедливості. Справедливість як ідея належить до основних фундаментальних гуманітарних цінностей. Проголошуючи справедливість як загальну засаду цивільного права, якою треба керуватися, законодавець зміст цього поняття не розкриває, незважаючи на те, що всі норми цивільного законодавства органічно мають містити ідеї справедливості.

За умов майбутнього реформування спадкового законодавства особливо важливим є дотримання оптимального балансу приватних і публічних інтересів та справедливості у правовому регулюванні суспільних відносин у сфері спадкового правонаступництва. Зазначена потреба обумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є з'ясування особливостей реалізації принципу справедливості у спадкових правовідносинах. Для досягнення мети поставлені завдання: виявити суперечності між формальними правилами спадкування і суспільним уявленням про справедливий розподіл майнових благ після смерті фізичної особи; визначити оптимальне співвідношення між публічними і приватними інтересами в окремих спадкових інституціях.

Методи дослідження

Визначальним методом дослідження є системний, що дав змогу проаналізувати правову категорію «справедливість» та встановити її вплив на сучасне правове регулювання спадкових відносин. Обрання цього методу дослідження зумовлено тим, що саме він дозволяє оптимально розкрити цілісність і комплексний характер правової категорії, яка досліджується. Компаративістський метод і метод моделювання використано при розробленні пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення цивільного законодавства.

Аналіз останніх публікацій та досліджень, ступінь розробленості проблеми

Окремі проблемні питання, пов'язані із регулюванням спадкових правовідносин, привертати увагу таких вітчизняних учених, як М. М. Дякович, В. М. Косак, А. В. Козловська, О. Є. Кухарєв, В. В. Луць, Р. А. Майданик, М. О. Михайлів, О. І. Нелін, З. В. Ромовська, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. П. Печений, Є. О. Рябоконь та інших дослідників. Принцип справедливості в межах цивільно-правового регулювання становив предмет самостійного дисертаційного дослідження низки вчених у різних галузях права (І. Г. Бабиш, В. О. Васильчук, П. М. Корнєва, Ю. А. Тобота, Н. В. Шелевер та ін.). Проте у сучасному спадковому праві недостатньо виявлено розуміння справедливості, її критерії, межі реалізації, а також законодавче втілення.

Результати дослідження

Проголошуючи справедливість як принцип, як загальні засади, якими треба керуватися, законодавець не розкриває зміст цього поняття.

У доктрині українського приватного права справедливість, добросовісність та розумність розглядаються не як три самостійні принципи, а як єдиний принцип, як це властиво європейському приватному праву.

Неможливо правильно застосовувати і тлумачити конкретні законодавчі норми за відсутності загальних принципів тієї чи іншої галузі права, які є опорними. На засадах таких норм-принципів законодавець і формує систему нормативних актів, норми яких регулюють ті чи інші суспільні відносини.

Що ж являє собою поняття «справедливість» у правовому розумінні цієї категорії? Справедливість належить до тих змістовно ємних феноменів, які розробляються практично у всіх соціальних науках. Справедливість виявляється у цивільному праві через систему оцінних понять. Розуміння категорії «справедливість» є суб'єктивною і сприймається соціумом крізь призму моральних принципів, які формуються під впливом різних чинників, насамперед ставлення до найвищих благ людини — життя, здоров'я, сім'ї, матеріального забезпечення та ін.

Розуміння ідеї справедливості як правової рівності у правозастосуванні знайшло відображення ще у Дигестах Юстиніана. Ульпіан, характеризуючи один з едиктів, відзначав, що те право, яке хтось вважає справедливим застосувати до іншої особи, повинно визнаватися дійсним і щодо цієї особи (D. 2.2.1)¹.

Ця ідея знайшла втілення у Рішенні Конституційного Суду Литовської Республіки від 22 грудня 1995 р. у справі про відповідність окремих положень Закону «Про порядок та умови відновлення у правах власності громадян на існуюче нерухоме майно». Обґрунтовуючи своє рішення, Конституційний Суд зазначив, що справедливість не може бути досягнута шляхом визнання інтересів лише однієї групи або однієї людини, при цьому заперечуючи інші інтереси².

Під час реалізації засад справедливості у законодавчій діяльності потрібно дотримуватися як матеріального, так і процесуально-процедурного погляду.

Матеріальний аспект справедливості виступає у вигляді норм права, які за своєю суттю видаються суспільству природно обґрунтованими, побудованими на доктринальних положеннях і на державній ідеології. Процесуально-процедурний характер має відповідати законодавчо визначеному порядку правотворчості, органічному погодженню внесених у нормативний акт змін з іншими актами цивільного законодавства, норми яких регулюють спадкові правовідносини і похідні від них.

Категорія справедливості містить такі властивості, як висока моральність поведінки і вчинків особи, повага до чужого інтересу та суспільного блага, збереження розумного балансу між ними. Надзвичайно важливо зрозуміти не лише безпосередню дефініцію принципу у вигляді конкретної норми, потрібно з'ясувати його правову

¹ Imperatoris Iustiniani Opera. Digesta. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest2.shtml> (last accessed: 03.08.2025).

² The Constitutional Court of the republic of Lithuania. Ruling «On the restoration of the ownership rights of citizens to residential houses». 22 December 1995. Case No. 9/95. URL: <https://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta981/content> (last accessed: 03.08.2025).

природу, сутність, прояв, органічний взаємозв'язок із іншими правовими і моральними засадами. У широкому розумінні зміст принципу може включати в себе всю сукупність норм, які склалися за його впливу і є його виразом.

По суті, забезпечення балансу інтересів є межею, а не обмеженням³. У контексті спадкового права справедливість потрібно розглядати під кутом розподілу набутих фізичною особою благ на випадок її смерті. За спадкового правонаступництва виникає своєрідна колізія між приватними інтересами сім'ї померлого і публічним інтересом суспільства, яке вимагає соціальної справедливості і вважає, що не можуть набувати значних благ ті особи, які не брали участі у створенні цих благ. В історії вітчизняного права робилися спроби ігнорувати природне право спадкового правонаступництва під гаслом вилучення несправедливо нажитого.

Такий підхід до розуміння справедливості найрадикальніше було реалізовано у декретах уряду Української СРР від 11 березня 1919 р. і 21 березня 1919 р. «Про скасування спадкування». Зокрема, у ст. 1 від 11 березня 1919 р. оголошувалося, що право спадкування як за законом, так і за заповітом, на все майно, яке знаходиться на території республіки, скасовується. Водночас у примітці зазначалося, що дія цієї статті не поширюється на ті випадки, коли все спадкове майно не перевищує 10 тис. карбованців⁴.

У процесі останньої кодифікації законодавець «повернувся обличчям до приватних інтересів» і у сфері спадкового права серед реалізованих методологічних підходів фахівці називають «максимальне усунення держави від спадкування майна фізичних осіб»⁵.

Проте загальна ейфорія від «максимального усунення держави» уявляється невиправданою. На відміну від фізичних осіб, які можуть виступати спадковими правонаступниками, на державу покладена і соціальна функція — забезпечити належні життєві умови своїм громадянам, тому обґрунтованість і справедливість такого підходу є спірними.

При спадкуванні за законом право заповідача на розпорядження майновими правами перебирає на себе законодавець і робить спробу визначити пріоритети спадкового правонаступництва: родинність чи сімейність. Безмежність розширення кола спадкоємців за законом може призвести до того, що спадщини набудуть особи, які навіть гадки не мали про існування спадкодавця, яких О. А. Бугаєвський свого часу іронічно назвав «спадкоємцями, які сміються»⁶.

Проте, щоб окремі категорії спадкоємців «не сміялися», створюється механізм захисту як приватного, так і публічного інтересу. Такий підхід знайшов відображення

³ Кухарев О. Є. Теоретичні і практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві : монографія. Київ : Алерта, 2019. С. 83.

⁴ Заїка Ю. О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні : монографія. Київ : НАВСУ, 2004. С.27.

⁵ Харьковская цивилистическая школа: грани наследственного права : монография / И. В. Спасибо-Фатеева, О.П. Печеный, В. И. Крат и др. ; под ред. И.В.Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2016. С. 129.

⁶ Бугаевский А. А. Советское наследственное право. Одесса : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1926. С. 28.

у законодавстві Німеччини. Так, розмір податку на спадщину (Erbschaftsteuer) залежить від ступеня спорідненості спадкоємців із спадкодавцем і розміру спадщини та варіюється від 7 до 50 %⁷. Сплата державі половини спадщини у вигляді податку спадкоємцями, які не є близькими родичами померлого, певною мірою компенсує негативне враження від своєрідного «безпідставного збагачення». За українським законодавством, троюрідні брати і сестри, дійсно, «усміхаються», оскільки згідно зі п. 174.2 ст. 174 Податкового кодексу України така приємність їм вартує лише 5 %⁸.

Національне законодавство на концептуальному рівні відображає національний менталітет, правосвідомість, праворозуміння, а «спосіб удосконалення цивільного законодавства значною мірою визначається відповідною традицією права»⁹. У разі спадкування за законом вітчизняний законодавець повинен встановити більш гнучкий розмір податку на спадщину.

У суспільстві, в якому держава поважає право приватної власності, власник має право розпорядитися своїм майном як за життя, так і на випадок смерті. Фізична особа може безоплатно відчужувати своє майно шляхом дарування чи пожертви. Справедливість надання фізичній особі права визначити долю набутого за життя на випадок смерті, не викликає сумніву.

Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю (ч. 1 ст. 1234 ЦК України). За юридичними правилами мовного тлумачення, якщо у законодавстві наявна дефініція певного терміна або якщо законодавець іншим чином визначив його значення, то саме в цьому значенні й повинен розумітися термін¹⁰, тобто, *особа з повною цивільною дієздатністю*, а не особа, якій надана *повна цивільна дієздатність*.

Ще у 1863 р. харківський професор О. В. Куніцин зазначав, що ані вигадана, ані дійсна потреба у прискоренні розпорядження майном на випадок смерті, звичайно, не надасть розпоряднику розуму понад його вік, а удавані благодійники, друзі та приятелі можуть вплинути на довірливу чи легковажну юність заповідача¹¹. Незважаючи на штучне набуття дієздатності, особа не набуває цивільної процесуальної дієздатності (оскільки ст. 29 ЦПК України прямо передбачає, що цивільну процесуальну дієздатність мають особи, які *досягли повноліття*), не стає суб'єктом виборчого процесу, не може укласти контракт на службу в Збройних Силах України (ст. 20 Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р.), стати опікуном (ст. 244 СК України) тощо.

⁷ Erbschaftsteuer – und Schenkungsteuergesetz. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/erbstg_1974/index.html (last accessed: 03.08.2025).

⁸ Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 03.08.2025).

⁹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Оновлення (кодифікація та рекодифікація) цивільного законодавства України: досвід, проблеми та перспективи : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. С. 70.

¹⁰ Малишев Б. В. Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посіб. / за ред. Б. В. Малишева. Київ: Реферат, 2010. С. 97.

¹¹ Куніцин А. Духовные завещания несовершеннолетних. *Антологія української юридичної думки* : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. Т. 6. / від. ред. Я. М. Шевченко. Київ : Вид. дім «Юрид. кн.», 2003. С. 82.

Порівняно із загальною дієздатністю фізичної особи заповідальна дієздатність є спеціальною, не створює для особи прав і не сприяє їх захисту. Право на складання заповіту повинно надаватися дієздатним особам, які досягли повноліття.

Положення ст. 1234 ЦК України має бути викладено чіткіше, скажімо так, як у ст. 1345 ЦК Грузії: «Заповідачем може бути повнолітня особа, яка має цивільну дієздатність і на момент складання заповіту здатна розумно міркувати про свої дії та чітко висловлювати свої волі»¹².

За особистого розпорядження майном на випадок смерті можуть виникати певні колізії між волевиявленням особи, яка бажає визначити долю майна, і приватними інтересами її близьких непрацездатних родичів чи непрацездатного подружжя. Цивільне законодавство України також обмежує свободу заповіту правами обов'язкових спадкоємців, які незалежно від змісту заповіту спадкують половину частки, яка б належала кожному з них у разі спадкування за законом (ч. 1 ст. 1241 ЦК України).

За умов значного зростання доходів окремих осіб, істотних відмінностей між розмірами мінімальної і максимальної пенсії, не може не виникнути ситуація, коли реалізація права на обов'язкову частину спадку суперечитиме меті цього інституту, буде безпідставно обмежувати свободу заповіту і суперечити такій zasadі цивільного права, як справедливість. Обмеження свободи заповіту досягне свого функціонального призначення тільки в тому випадку, коли законодавець з урахуванням політичної і економічної ситуації в державі, історичних і національних традицій, що склалися, наявного менталітету, не лише визначить коло осіб, що дійсно потребують соціального захисту після смерті спадкодавця, а й передбачить виняткові випадки позбавлення їх цього права.

За життя спадкодавця законодавець зобов'язує його утримувати таких осіб, якщо вони потребують матеріальної допомоги. Утримання одному з подружжя може надаватися як у грошовій, так і в натуральній формі (ч. 2 ст. 77 СК України). Аліменти присуджуються у частці від заробітку (доходу) і (або) у твердій грошовій сумі (ч. 1 ст. 80; ч. 3 ст. 181, ч. 1 ст. 202 СК України).

Цілком логічно визначити граничний розмір спадщини, на частку якої можуть претендувати особи, які мають право на обов'язкову частку. Якщо спадщина перевищує визначені межі, таким спадкоємцям має надаватися не частка спадщини, а право на довічне утримання за рахунок спадщини.

Суду надане право зменшувати розмір обов'язкової частки з урахуванням стосунків між обов'язковими спадкоємцями і спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення. При цьому в силу природних причин при розгляді цього питання відсутня найбільш зацікавлена особа — заповідач.

У конфлікті інтересів «заповідач — обов'язковий спадкоємець» законодавець практично однозначно стає на бік непрацездатного спадкоємця, водночас, вичерпно визначаючи обставини, за яких і він може бути позбавлений спадщини (ст. 1224 ЦК України). Проте негідна поведінка спадкоємця може не вкладатися в законодавче «прокрустове ложе», і заповідач виявиться безпорадним перед своїм негідним правонаступником.

¹² The Civil Code of Georgia. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/1773> (last accessed: 03.08.2025).

Пропонується додати до ст. 1224 ЦК України «Усунення від права на спадкування» частину сьому: «За рішенням суду за позовом заповідача особа може бути позбавлена права на обов'язкову частку у спадщині». Тобто ще за життя особа в судовому порядку може вимагати позбавлення права на обов'язкову частку спадщини свого негідного правонаступника.

Якщо власник беззастережно може розпорядитися своїм майном за життя, зокрема, і передавши його безоплатно будь-якій фізичній і юридичній особі, то таке саме право на розпорядження своїм майном залишається у нього і на випадок смерті. Проте з різних причин власник може не скласти заповідального розпорядження.

Засади справедливості у спадковому праві беруть свої витoki із загальноцивілістичного принципу справедливості, є проявом суспільного компромісу у вирішенні питання щодо розподілу майнових благ після смерті фізичної особи, ефективним критерієм правового регулювання відносин.

Одним із найбільш дискусійних у цивілістичній літературі є питання щодо критеріїв, якими має керуватися законодавець при визначенні кола спадкоємців за законом. До спадкоємців за законом вітчизняний законодавець відносить осіб, які за характером родинно-сімейно-побутових відносин були найближчими до спадкодавця. До кола спадкоємців першої черги належить і подружжя померлого. Проте при визнанні шлюбу недійсним законодавець позбавляє правового захисту осіб, які такий шлюб уклали. Виняток становить, так зване, добросовісне подружжя, тобто, особа, яка не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу (ст. 46 СК України). Така особа має право на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя. Проте немає підстав позбавляти добросовісне подружжя права на спадщину в тому разі, якщо шлюб визнається недійсним після смерті одного з подружжя. Смерть подружжя є тяжкою моральною травмою, а при визнанні шлюбу недійсним добросовісне подружжя ще й змушене брати участь у судовому процесі та доводити, що певне майно було придбане померлим подружжям за час шлюбу. Серед інших привілеїв добросовісному подружжю в СК України має бути надано і право на майно померлого подружжя в порядку спадкування за законом¹³.

Окремі автори пропонують за основу формування черг спадкоємців брати лише критерій родинних відносин і з кола спадкоємців п'ятої черги виключити утриманців спадкодавця, які не були членами його сім'ї¹⁴. Така пропозиція не погоджується із волею спадкодавця — за життя він надавав таким особам матеріальну допомогу, яка була для них основним доходом або суттєвою підмогою. Позбавляти таких осіб після смерті їх «благодійника» засобів до існування немає підстав і суперечить загальносуспільній моралі. Віднесення утриманців померлого до п'ятої черги спадкоємців практично позбавляє їх можливості отримати спадщину, незважаючи на однозначність волі спадкодавця.

¹³ Заїка Ю. О. Спадкування за законом : законодавство і сучасна доктрина. *Спадкове право : національний, порівняльний та міжнародний аспекти*. Українсько-англомовне науково-практичне видання / за заг. ред. С.Я. Фурси, О.В. Кіріяка. Київ : Алерта, 2025. С. 230.

¹⁴ Михайлів М. О. Правове регулювання відносин спадкування в міжнародному приватному праві : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2022. С. 284.

Черговість спадкування за законом може бути змінено: а) самими спадкоємцями за законом; б) за рішенням суду. Якщо через різні обставини спадкодавець був позбавлений можливості належним чином скласти заповіт, спадкоємці за законом можуть реалізувати дійсну волю спадкодавця, відійти від формальної черговості, яка передбачена законодавством, і розподілити спадщину так, як це зробив би, на їхню думку, спадкодавець, і так, як вони вважають справедливим. При закликанні до спадщини додаткового спадкоємця розширюється коло спадкоємців і спадщина поділяється на всіх у рівних частках. У випадку, коли додатковий спадкоємець «підтягується» самими спадкоємцями, то за відсутності згоди всіх спадкоємців (а це мабуть неможливо, якщо один із них неієздатний, малолітній, і звичайно, його опікун не може дати згоду на те, щоб його підопічному фактично зменшили частку у спадщині), спадкоємці ділять належну саме їм частку спадщини.

У ст. 1259 ЦК йдеться про «договір про зміну черговості», тобто про правочин, укладений щонайменше двома сторонами. Чи може бути змінена черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування за заявою одного спадкоємця? Односторонній правочин за своєю природою не може бути договором, проте, якщо заінтересований спадкоємець виявляє бажання змінити черговість і подає про це заяву з нотаріально засвідченим підписом, ми вважаємо, що і в цьому випадку черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування має бути змінена, оскільки це буде погоджуватися і з доброю совістю, і зі справедливістю. Щодо редакції ст. 1259 ЦК України, де йдеться про «договір між спадкоємцями», ми вважаємо це недоліком юридичної техніки.

Особливість здійснення засад справедливості при регулюванні суспільних відносин у сфері спадкування пов'язана з примусовою силою держави та знаходиться під її захистом.

Висновки

Справедливість є обов'язковим елементом будь-якої правової системи і дає змогу об'єктивно оцінити чинне законодавство. Справедливість як ідея належить до основних, фундаментальних людських цінностей, що всі норми цивільного законодавства мають містити ідеї справедливості, зміст яких не є постійним, а зумовлений політичною й економічною ситуацією в країні, менталітетом суспільства і панівним уявленням про справедливість. Допоки правова ідея не знаходить свого відображення в правових нормах, вона залишається правовим принципом на рівні доктрини.

Законодавець прямо не включає принцип справедливості в конструкцію правових норм, які регламентують порядок і умови спадкового правонаступництва, проте кожна норма має бути побудована на засадах справедливості, зокрема і статті 1224, 1234, 1259 ЦК України.

Порушення засад справедливості у спадковому праві може зумовити настання негативних наслідків як для окремої приватної особи (позбавлення належної спадщини, зменшення частки або навпаки, безпідставне її набуття), так і для суспільних інтересів у цілому (втрата територіальною громадою права на виморочне майно або покладання на державу обов'язку утримувати особу, яка мала права на утримання за рахунок спадкового майна), нарешті моральні втрати за неналежно обґрунтованого поділу спадщини.

REFERENCES

- Bugaevskii, A. A. (1926). *Soviet inheritance law*. Odessa. [in Russian].
- Civil Code of Georgia. (n.d.). WIPO Lex. World Intellectual Property Organization. <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/1773> (Accessed on August 03, 2025) [in English]
- Constitutional Court of the Republic of Lithuania. (1995, December 22). Ruling “On the restoration of the ownership rights of citizens to residential houses” (Case No. 9/95). <https://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta981/content> (Accessed on August 03, 2025) [in English]
- Erbschaftsteuer- und Schenkungsteuergesetz. (n.d.). *Gesetze im Internet*. https://www.gesetze-im-internet.de/erbstg_1974/index.html (Accessed on August 03, 2025) [in German]
- Imperatoris Iustiniani Opera. *Digesta*. (n.d.). <https://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest2.shtml> (Accessed on August 03, 2025) [in English]
- Kharitonov, Ye. O., & Kharitonova, O. I. (2020). *Renewal (codification and recodification) of civil legislation of Ukraine: experience, problems and prospects: A monograph*. Odesa: Feniks. [in Ukrainian].
- Kukharev, O. Ye. (2019). *Theoretical and practical issues of dispositivity in inheritance law: A monograph*. Kyiv: ALERTA. [in Ukrainian].
- Kunitsyn, A. (2003). Spiritual wills of minors. In *Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky* (Vol. 6, pp. xx–xx). Shemshuchenko, Y. S., & Shevchenko, Ya. M. (Eds.). Kyiv: Yurydychna knyha. [in Ukrainian].
- Malyshev, B. V. (Ed.). (2010). *Application of legal norms (theory and practice): A textbook*. Kyiv: Referat. [in Ukrainian].
- Mykhailiv, M. O. (2022). *Legal regulation of inheritance relations in private international law: A monograph*. Lviv: LNU im. I. Franka. [in Ukrainian].
- Spasibo-Fateeva, I. V. (Ed.). (2016) Kharkiv Civil Law School: Facets of inheritance law: A monograph Kharkiv. Pravo. [in Russian].
- Tax Code of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010, December 2). *Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 2755-VI*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (Accessed on August 03, 2025) [in Ukrainian]
- Zaika, Yu. O. (2004). *The formation and development of inheritance law in Ukraine: A monograph*. Kyiv: NAVSU. [in Ukrainian].
- Zaika, Yu. O. (2025). Inheritance by law: Legislation and modern doctrine. S. Ya. Fursa & O. V. Kiriya (Eds.), *Inheritance law: National, comparative and international aspects*. (pp. 544–565). Kyiv: ALERTA. [in Ukrainian and English].

Zaika Yuri

Doctor of Law, Sciences, Professor

Chief Researcher of the Academician F. H. Burchak

*Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship
of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Kyiv, Ukraine

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57217829145>

Zaika Yuri. The Category of «Justice» and Certain Aspects of the Modern Concept of Inheritance Legislation

Abstract

Justice as an idea belongs to the main fundamental humanitarian values. The relevance of the study is due to the need to ensure justice as a fundamental principle of civil law when reforming inheritance legislation, taking into account the balance of private and public interests. The purpose of the article is to clarify the features of the implementation of the principle of justice in inheritance legal relations. To achieve the goal, the following tasks are set: to identify the contradictions between the formal rules of inheritance and the public perception of the fair distribution of property benefits after the death of an individual; to identify the optimal ratio between public and private interests in individual inheritance institutions. The defining method of the research is the systematic method, which allows analyzing the legal category of “justice” and establishing its influence on the modern legal regulation of inheritance relations. In the context of inheritance law, justice must be considered from the perspective of the distribution of benefits acquired by an individual in the event of its death. The category of justice includes such properties as high morality of behavior and actions of a person, respect for the interests of others and the public good, maintaining a reasonable balance between them. When implementing the principles of justice in legislative activity, it is necessary to adhere to both the material and procedural points of view. The category of justice includes such properties as high morality of behavior and actions of a person, respect for the interests of others and the public good, maintaining a reasonable balance between them. When implementing the principles of justice in legislative activity, it is necessary to adhere to both the material and procedural points of view. The material aspect of justice appears in the form of legal norms, which in their essence appear to society as naturally justified, built on doctrinal provisions and state ideology. The procedural nature must correspond to the legislatively determined order of lawmaking, the organic coordination of the changes made to the regulatory act with other acts of civil law, the norms of which regulate hereditary legal relations and derivatives thereof. The legislator does not directly include the principle of justice in the construction of legal norms that regulate the procedure and conditions of inheritance, however, each norm must be built on the principles of justice, in particular, Articles 1224, 1234, 1259 of the Civil Code of Ukraine, which are proposed to be amended. Violation of the principles of justice in inheritance law can lead to negative consequences for both an individual and public interests.

Keywords: *justice, principle of justice in inheritance law, inheritance, inheritance by law, inheritance by will.*

Діковська Ірина
доктор юридичних наук, професор
старший науковий співробітник
Інституту порівняльного
і міжнародного приватного права
Гамбург, Німеччина
<https://orcid.org/0000-0002-0728-3934>
e-mail: irinadikovska@gmail.com

УДК 341.9

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-6-3-15-27>

СПАДЩИНА УКРАЇНЦІВ ТА МІЖНАРОДНА ЮРИСДИКЦІЯ ДЕРЖАВ — ЧЛЕНІВ ЄС

Діковська Ірина. Спадщина українців та міжнародна юрисдикція держав — членів ЄС

Анотація

Актуальність теми дослідження викликана можливістю розгляду справ щодо спадщини громадян України судами держав — членів ЄС, особливо якщо спадкоємці проживають у цих країнах. Крім того, сучасний етап розвитку українського права характеризується приведенням національного законодавства у відповідність *Acquis Communautaire*, тому аналіз норм міжнародного приватного права ЄС може бути корисним для розуміння того, як «працюватимуть» норми міжнародного приватного права в Україні. Метою статті є з'ясування імовірності розгляду судами ЄС справ щодо спадщини громадян України. Авторкою використано системний та прогностичний методи наукового дослідження. На підставі положень Регламенту (ЄС) № 650/2012 Європейського парламенту та Ради від 4 липня 2012 р. щодо юрисдикції, застосовуваного права, визнання та виконання рішень, прийняття і виконання аутентичних інструментів у спадкових справах та про створення Європейського спадкового сертифікату проаналізовано, чи матимуть суди держав — членів ЄС юрисдикцію вирішувати справи щодо спадщини громадян України. Зроблено висновок щодо особливостей юрисдикції держав-членів приймати рішення щодо спадкування в різних ситуаціях: 1) якщо громадянин України мав звичайне місце проживання на момент смерті у цій державі-члені; 2) у випадках, коли спадкодавець мав громадянство України та держави-члена, але при цьому на момент смерті не мав звичайного місця проживання в державі-члені; 3) якщо спадкодавець — громадянин України не мав звичайного місця проживання в державі-члені на момент смерті; 4) якщо спадкодавець — громадянин України, який не мав її громадянства і ніколи не мав у ній звичайного місця проживання; 5) щодо об'єктів, які знаходяться в Україні, якщо на момент смерті спадкодавець не був громадянином України, але мав громадянство або звичайне місце проживання у цій державі-члені.

Ключові слова: міжнародна юрисдикція у спадкових справах, Спадковий регламент ЄС, звичайне місце проживання спадкодавця.

Вступ

Постановка проблеми. Кількість українців, які з моменту здобуття Україною незалежності переїхали до інших країн, становить мільйони¹. Частина з них володіє майном, розташованим в Україні, а також має майно в інших країнах. Їхні гіпотетичні спадкоємці можуть проживати як в Україні, так і за кордоном. Позаяк велика кількість українців проживають у державах — членах ЄС, існує потреба в дослідженні, чи матимуть суди цих країн юрисдикцію вирішувати справи щодо їх спадщини. Оскільки ступінь зв'язку українців, які певну кількість років провели за кордоном, з Україною та державою-членом, у якій вони проживали або проживають, може бути різним, досліджуване питання розглядатиметься з п'яти ракурсів: 1) спадкодавець є громадянином України, звичайне місце проживання якого на момент смерті було в одній із держав-членів; 2) спадкодавець є громадянином України та громадянином однієї з держав-членів, звичайне місце проживання якого на момент смерті було в Україні; 3) спадкодавець є громадянином України, протягом тривалого часу проживав у одній із держав-членів, мав у ній звичайне місце проживання, проте останніми роками життя звичайним місцем його проживання була Україна; 4) спадкодавець є громадянином України, не мав ніколи ані громадянства, ані звичайного місця проживання в якійсь із держав-членів, проте має в одній із них своє майно; 5) на момент смерті спадкодавець не був громадянином України, мав громадянство або звичайне місце проживання в одній із держав-членів, але мав майно в Україні.

Від 17 серпня 2015 р. у більшості країн ЄС (крім Данії та Ірландії) визначення права, що застосовується до спадкових відносин з іноземним елементом, міжнародної юрисдикції зі спадкових справ, визнання й виконання іноземних рішень по таких справах регулюються Спадковим регламентом².

Водночас із п. 73 Преамбули Спадкового регламенту впливає, що міжнародні договори, укладені між державою-членом та третьою державою, мають пріоритет над положеннями Спадкового регламенту³. З огляду на це потрібно зазначити, що

¹ Гриненко. В. Населення України становить 32 мільйони. А скільки українців за кордоном. URL: <https://www.village.com.ua/village/life/edu-news/359861-naselennya-ukrayini-standovit-32-milyoni-a-skilki-ukrayintsiv-za-kordonom> (дата звернення: 30.07.2025).

² Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:201:0107:0134:EN:PDF> (дата звернення: 31.07.2025). Відповідно до ст. 84 Спадкового регламенту він «...вступає у силу на двадцятий день, що слідує після його опублікування в Офіційному журналі ЄС. Він буде застосовуватися з 17 серпня 2015 року, за винятком статей 77 та 78, які будуть застосовуватися з 16 січня 2014 року, та статей 79, 80, 81 які будуть застосовуватися з 5 липня 2012 року». Про не застосовування Спадкового регламенту в Ірландії та Данії – див. пп. 82, 83 його Преамбули відповідно.

³ Пункт 73 Преамбули Спадкового регламенту встановлює, що він не впливає на застосування міжнародних конвенцій, стороною яких є одна чи більше держав-членів, у той момент коли Спадковий регламент був прийнятий... Відповідність загальним цілям цього Регламенту вимагає, однак, що він матиме перевагу над положеннями конвенцій, укладених виключно між двома або більше державами-членами, якщо ці конвенції стосуються питань, що регулюються Регламентом.

деякі держави-члени мають двосторонні договори про правову допомогу з Україною, окремі з яких містять норми, що визначають міжнародну юрисдикцію у спадкових справах. Проте кількість таких договорів є незначною. Так, із 27 держав-членів лише вісім мають договори про правову допомогу з Україною, які містять норми про міжнародну юрисдикцію у спадкових справах⁴.

У цій статті питання щодо можливості розгляду справ про спадщину громадян України судами держав-членів буде аналізуватися виключно на підставі норм Спадкового регламенту.

Актуальність теми дослідження. Можна прогнозувати, що питання про можливість розгляду справи щодо спадщини громадян України судами держав – членів ЄС виникне, особливо якщо спадкоємці проживають у цих країнах. Крім того, оскільки сучасний етап розвитку українського права характеризується приведенням національного законодавства у відповідність до *Acquis Communautaire*, аналіз норм міжнародного приватного права ЄС, який лежить в основі цієї статті, може бути корисним для розуміння того, як «працюватимуть» норми міжнародного приватного права в Україні, з огляду на адаптацію українського права до права ЄС.

Метою статті є з'ясування імовірності розгляду судами ЄС справ щодо спадщини громадян України.

Завдання дослідження полягає в аналізі норм Спадкового регламенту, які визначають міжнародну юрисдикцію судів ЄС у спадкових справах.

Методи дослідження

Для аналізування того, чи зможуть суди держав – членів ЄС мати юрисдикцію у справах про спадщину громадян України та відмовлятися від неї, використано системний метод дослідження. Для оцінювання імовірності розгляду судами держав – членів ЄС справ про спадщину громадян України використано прогностичний метод дослідження.

Огляд літератури

В українській доктрині окремі аспекти міжнародного спадкування досліджувалися В. І. Кисілем⁵, А. С. Довгертом⁶, І. А. Шуміло⁷, О. Є. Кухаревим⁸, М. О. Михайлів⁹. Проте дослідження можливості розглядати справи щодо спадщини громадян України судами держав – членів ЄС раніше не здійснювалося.

⁴ Детальніше про це див.: Діковська І. Міжнародне спадкування у ЄС та Україні: напрями адаптації права України до права ЄС. Київ, 2020. С. 25–27.

⁵ Кисіль В. І. Міжнародне спадкове право. *Міжнародне приватне право*: підручник, Київ, 2014. С. 342–378.

⁶ Довгерт А. Міжнародне приватне право: Зміна концепції. Київ, 2024. С. 105–107.

⁷ Шуміло І. А., Литвиненко Д. О. Договірне спадкування в міжнародному приватному праві. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. Вип. 11. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2020-11-6521>.

⁸ Кухарев О. Спадкоємець за кордоном, а спадщина в Україні: новий шлях вирішення. *Юридична практика*. 31.01. 2024. URL: <https://pravo.ua/spadkoiemets-za-kordonom-a-spadshchyna-v-ukraini-novyi-shliakh-vyrishennia/> (дата звернення: 30.07.2025).

⁹ Михайлів М. О. Особливості правового режиму спадкування у міжнародному приватному праві. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 292–301.

Результати дослідження

Ситуація 1. Спадкодавець є громадянином України, звичайне місце проживання якого на момент смерті було в одній із держав-членів

За загальним правилом, сформульованим у ст. 4 Спадкового регламенту, юрисдикцію ухвалювати рішення щодо спадкування в цілому мають суди держави-члена, в якій спадкодавець мав звичайне місце проживання на момент смерті. Тобто для визначення юрисдикції на підставі цієї статті потрібно зрозуміти: 1) чи охоплюється конкретна спадкова справа юрисдикцією «ухвалювати рішення щодо спадкування в цілому»; 2) чи мав спадкодавець звичайне місце проживання у певній державі-члені на момент смерті. При цьому громадянство спадкодавця жодного значення не має.

Із п. 9 Преамбули Спадкового регламенту випливає, що юрисдикція «щодо спадкування в цілому» охоплює повноваження ухвалювати рішення щодо усіх форм передачі майна, прав та обов'язків у зв'язку зі смертю на підставі добровільного розпорядження майном на випадок смерті або на підставі спадкування за законом. Слова «в цілому» розуміються як повноваження виносити рішення щодо усієї спадкової маси, незалежно від того, йдеться про рухоме чи нерухоме майно¹⁰. Тобто суди держави-члена звичайного місця проживання спадкодавця мають юрисдикцію приймати рішення щодо будь-яких активів спадкової маси, незалежно від їхнього місцезнаходження¹¹. При цьому юрисдикція, про яку йдеться у ст. 4 Спадкового регламенту, охоплює позовні та непозовні провадження¹². Вона стосується спадкових справ у строгому розумінні, тобто вимог, які виникають після смерті спадкодавця¹³.

Юрисдикція, передбачена ст. 4 Спадкового регламенту, не поширюється на спори між кредиторами та спадкоємцями чи спадкоємцями та боржниками, оскільки в таких справах спадкування є лише попереднім питанням у іншому цивільному спорі¹⁴. Не охоплюються нею й питання, що виключені зі сфери дії Спадкового регламенту, наприклад, оподаткування та адміністративно-правові питання (п. 10 Преамбу-

¹⁰ Schmidt J. Artikel 4. Gsell B., Krüger W., Lorenz S., Reymann Ch. (Hrsg.) Beck-Online. Grosskommentar. Verordnung (EU) Nr. 650/2012 (EuErbVO) Verordnung (EU) Nr. 650/2012 des Europäischen Parlaments und des Rates vom 4. Juli 2012 über die Zuständigkeit, das anzuwendende Recht, die Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen und die Annahme und Vollstreckung öffentlicher Urkunden in Erbsachen sowie zur Einführung eines Europäischen Nachlasszeugnisses, Verlag C.H. Beck München, 2025. Rn. 39,40. URL: https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fkomm%2Fbeckogk_59_bandbgb%2Fcont%2Fbeckogk.bgb.htm&anchor=Y-400-W-BECKOGK-B-BGB (дата звернення: 30.07.2025).

¹¹ Queirola I. Jurisdiction in Succession Matters: General Rules and Choice of Court. Bariatti S., Viarengo I., Villata F. (eds.) EU Cross-Border Succession Law, 2022, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham. P. 366.

¹² Calvo Caravaca, A.L., Article 4, General Jurisdiction. Calvo Caravaca, A.L., Davì, A., Mansel, H.P. (eds.), The EU Succession Regulation Commentary, Cambridge University Press, Cambridge, 2016. P. 134.

¹³ Там само.

¹⁴ Odersky, F., Article 4. Bergquist, U.; Damascelli, D.; Frimston, R.; Lagarde, P.; Odersky, F.; Reinhartz, B. EU Regulation on Succession and Wills Commentary, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, Köln, 2015. P. 67.

ли, п. 1 ст. 1 Спадкового регламенту), а також ті, які є приватноправовими, але не є спадковими (наприклад, питання цивільного стану та ін. (див. п. 2 ст. 1 Спадкового регламенту).

Термін «звичайне місце проживання» не визначений у Спадковому регламенті, однак, окремі пункти його Преамбули містять деякі роз'яснення щодо того, які обставини слід брати до уваги, аналізуючи, чи мав спадкодавець звичайне місце проживання у певній країні. Так, зокрема, п. 23 Преамбули Спадкового регламенту вказує, що для визначення того, чи мав спадкодавець звичайне місце проживання у певній країні, орган, який займається спадковою справою, повинен здійснити загальне оцінювання обставин його життя, протягом років, що передували смерті, й на момент смерті, зважаючи на всі відповідні фактичні елементи, а саме: тривалість та регулярність присутності спадкодавця у відповідній державі, а також умови і причини такої присутності; звичайне місце проживання має розкривати тісний і стійкий зв'язок із певною державою.

Правила визначення звичайного місця проживання спадкодавця у випадках, коли спадкодавець із професійних чи економічних причин жив і працював за кордоном, підтримуючи при цьому тісний і постійний зв'язок із державою походження, визначені п. 24 Преамбули Спадкового регламенту. У такому разі, як зазначає Преамбула, спадкодавець може, залежно від обставин справи, вважатися таким, що має звичайне місце проживання у своїй державі походження, в якій розташований центр життєвих інтересів його сім'ї та його соціального життя. Крім того, цей же пункт Преамбули звертає увагу на те, що можуть існувати й інші складні випадки, наприклад, коли спадкодавець жив у декількох державах по черзі або подорожував країнами, не маючи дозволу на постійне проживання у жодній із них. Якщо померлий був громадянином однієї із цих держав або мав усе своє основне майно в одній із цих держав, його громадянство або розташування його майна може бути особливим чинником для загального оцінювання всіх фактичних обставин справи.

Ці пункти Преамбули Спадкового регламенту є підставою для висновків коментаторів про те, що звичайне місце проживання спадкодавця у певній державі-члені передбачає його тривалу фізичну присутність та соціальну інтеграцію в такій державі¹⁵.

Тобто, якщо громадянин України мав звичайне місце проживання в одній із держав-членів на момент смерті, суд ЄС має юрисдикцію розглядати питання спадкування його майна «в цілому».

Проте, якщо спадщина включає майно, яке знаходиться в третій державі, суд держави-члена, до якого звернулися з проханням вирішити питання про спадщину, може на прохання однієї зі сторін відмовитися вирішувати питання про один або декілька таких об'єктів, що входять до складу спадщини, якщо можна очікувати, що його рішення щодо них не буде визнано таким, що підлягає виконанню в цій третій державі (ст. 12 Спадкового регламенту).

В Україні неможливо визнати рішення іноземного суду, винесене в деяких спорах. Це пояснюється тим, що п. 3 ч. 2 ст. 468 Цивільного процесуального кодексу України

¹⁵ Carrascosa Gonzalez, J. *International Succession Law in Calvo Caravaca AL and Carrascosa González J (eds). European Private International Law. 2022. Granada. P. 210-211.*

(далі — ЦПК)¹⁶ передбачає, що у задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду може бути відмовлено, якщо рішення ухвалене у справі, розгляд якої належить виключно до компетенції суду або іншого уповноваженого відповідно до закону органу України. На підставі Закону України «Про міжнародне приватне право»¹⁷ (далі — ЗУ «Про МПрП») у справах з іноземним елементом підсудність судам України є виключною, якщо: нерухоме майно, щодо якого виник спір, знаходиться на території України (за одним винятком, що не стосується спадкових справ) (п. 1 ч. 1 ст. 77); у справі про спадщину спадкодавця — громадянина України і мав у ній місце проживання (п. 3 ч. 1 ст. 77) (при цьому законодавець не конкретизує навіть, що це має бути «звичайне місце проживання», чи «проживання на момент смерті»; тобто ця норма може читатися як така, що надає судам України виключну юрисдикцію вирішувати спадковий спір, навіть якщо громадянин України не живе в Україні уже тривалий час, але колись давно у ній проживав); спір пов'язаний з оформленням права інтелектуальної власності, яке потребує реєстрації чи видачі свідоцтва (патенту) в Україні (п. 4 ч. 1 ст. 77).

Тому можна очікувати, що на прохання однієї зі сторін спадкової справи (або спадкового спору) суд держави-члена відмовиться вирішувати справу, якщо спадкодавець є громадянином України і колись у ній проживав. Також можна припустити, що відмовиться він вирішувати й питання про спадкування нерухомого майна, розташованого в Україні, навіть якщо звичайне місце проживання спадкодавця на момент смерті знаходилося в державі-члені, який розглядає справу. Якщо ж все-таки суд держави-члена винесе рішення в одному із зазначених випадків, його неможливо буде виконати в Україні. Принаймні допоки ст. 468 ЦПК України та ст. 77 ЗУ «Про МПрП» існують у нинішніх редакціях. З іншого боку, процес адаптації права України до права ЄС триває, і не виключено, що через якийсь час законодавство України у сфері міжнародного приватного права буде повністю тотожним праву ЄС. На практиці це означатиме, що суд будь-якої держави-члена зможе виносити рішення щодо спадкування будь-якого майна, у тому числі нерухомого, розташованого в Україні, яке потрібно буде виконувати в Україні.

Ситуація 2. Спадкодавець є громадянином України та громадянином однієї із держав-членів, звичайне місце проживання якого на момент смерті було в Україні

У п. «а» ч. 1 ст. 10 Спадкового регламенту передбачено, що якщо місце проживання спадкодавця на момент смерті розташоване не в державі-члені, суди держави-члена, в якій розташоване спадкове майно, проте, матимуть юрисдикцію виносити рішення щодо спадкування в цілому, якщо спадкодавець мав громадянство цієї держави-члена на момент смерті.

Умовами виникнення юрисдикції на підставі п. «а» ч. 1 ст. 10 Спадкового регламенту є: відсутність звичайного місця проживання спадкодавця у державі-члені, до суду якої звернулася заінтересована особа, на момент смерті; наявність у нього гро-

¹⁶ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 31.07.2025).

¹⁷ Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 31.07.2025).

мадянства цієї держави-члена; знаходження хоча б якоїсь частини спадкового майна на території держави-члена¹⁸. При цьому зі змісту ст. 10 Спадкового регламенту коментатори роблять висновок, що вона не вимагає, щоб усе спадкове майно чи основна його частина, чи частина, яка не є незначною, знаходилися в державі-члені. Тобто для виникнення субсидіарної юрисдикції достатньо, щоб будь-яка, навіть незначна, частина спадкового майна перебувала в державі-члені¹⁹.

Дійсно, поки не існує рішення Суду Справедливості Європейського Союзу (далі – ССЕС), у якому б ст. 10 Спадкового регламенту тлумачилась як така, що вимагає знаходження саме значної частини спадкового майна у певній державі-члені, немає підстав стверджувати, що знаходження незначної кількості майна не повинно призводити до виникнення субсидіарної юрисдикції. Не кажучи вже про те, що поняття «значний» і «незначний» є оцінними і не можна виключати того, що, наприклад, зміст деяких валіз, залишених у готелях, за «значущістю» може порівнюватися, наприклад, до нерухомого майна.

Для виникнення у суду держави-члена юрисдикції, передбаченої п. «а» ч. 1 ст. 10 Спадкового регламенту, недостатньо, щоб спадкодавець не мав останнього місця проживання в державі-члені, до суду якої звернулася заінтересована особа. Суддя, який розглядає справу, повинен перевірити, чи не мав спадкодавець останнього звичайного місця проживання в іншій державі-члені. Проте, з іншого боку, немає потреби аналізувати, чи може справа розглядатися судом третьої держави, навіть якщо спадкодавець мав своє звичайне місце проживання у цій державі²⁰. Це пояснюється тим, що законодавство третіх держав не має переваги над ст. 10 Спадкового регламенту²¹. Тому те, що суд третьої країни визнає себе компетентним винести рішення щодо спадкування спадкодавця, який мав своє останнє місце проживання у ній, не перешкоджатиме суду держави-члена встановити юрисдикцію по тому самому спору на підставі ст. 10 Спадкового регламенту²².

Оскільки ст. 10 Спадкового регламенту не визначає моменту у часі, на який має визначатися, чи знаходиться майно спадкодавця у певній державі-члені, тривалий час існували два погляди з цього питання. Перший із них полягав у тому, що визначення місцезнаходження майна має здійснюватися на момент смерті спадкодавця²³. Другий погляд зводився до того, що це питання має вирішуватися на момент звернення до суду²⁴. Більшість авторів вважали, що визначення місцезнаходження майна має

¹⁸ Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 31.07.2025).

¹⁹ Panopoulos G. Article 10-Subsidiary jurisdiction, Pamboukis H.P. (ed.), EU Succession Regulation No 650/2012: A Commentary, Nomiki Bibliothiki, C.H. BECK, Hart Publishing, Nomos, Athens, München, Oxford, Baden-Baden, 2017. P. 146.

²⁰ Panopoulos, G. op. cit. P. 146.

²¹ Odersky, F.; Reinhartz, B. Article 10. EU Regulation on Succession and Wills Commentary, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, Köln, 2015. P. 87.

²² Panopoulos, G. op. cit. P. 146.

²³ Panopoulos G. , op. cit. P. 150.

²⁴ Panopoulos G. , op. cit. P. 150.

здійснюватися на момент смерті спадкодавця²⁵. Проте деякі з них припускали, що якщо після смерті, але до звернення до суду, спадкове майно було переміщене, субсидіарну юрисдикцію можуть отримувати як суди держави-члена, де сталася смерть спадкодавця, так і суди держави-члена, куди майно було перевезено²⁶.

У листопаді 2024 р. ССЕС поставив крапку в цій дискусії, постановивши, що для визначення того, чи може суд держави-члена, в якій розташоване спадкове майно, отримати субсидіарну юрисдикцію, потрібно з'ясувати, чи перебувало це майно в такій державі на момент смерті, а не на момент звернення заінтересованої особи до суду²⁷.

Обставини цієї справи були такими. Спадкодавець, який народився в Єгипті, багато років жив і працював у Німеччині, де також створив сім'ю. Після виходу на пенсію в Німеччині покійний проживав переважно в Єгипті. На день своєї смерті в Єгипті він мав подвійне громадянство — німецьке та єгипетське. Крім того, він мав німецьке медичне страхування та отримував пенсію в Німеччині. Гроші з пенсії він переказував із німецького банківського рахунку на свій банківський рахунок в Єгипті на підставі постійного доручення. Оскільки він отримував пенсію від німецького страхового фонду для лікарів, він також був зобов'язаний сплачувати податки в Німеччині. Спадкодавець мав двох спадкоємців, один з яких був спадкоємцем за заповітом, інший — спадкоємцем за законом. Останній звернувся до Земельного суду Дюссельдорфа (Німеччина) з вимогою до спадкоємця за заповітом надати йому певну інформацію та виплатити грошову суму, яка відповідає його обов'язковій частці у спадщині. Позивач вважав, що німецький суд має юрисдикцію вирішувати цю справу, оскільки на момент відкриття спадщини спадкодавець мав майно в Німеччині, зокрема, кредитний залишок у банку та право вимоги до податкової інспекції й медичної страхової компанії. На думку відповідача, німецький суд не мав юрисдикції вирішувати цю справу, оскільки звичайне місце проживання спадкодавця на момент смерті було в Єгипті. Земельний суд у Дюссельдорфі звернувся до ССЕС із клопотанням про винесення попереднього рішення, в якому просив роз'яснити ст. 10 Спадкового регламенту, зокрема, відповіді на запитання: чи потрібно визначати, чи знаходилося спадкове майно у державі-члені на момент відкриття спадщини чи на момент подачі вимоги до суду? Це питання виникло у суду через те, що у цій справі на момент відкриття спадщини спадкодавець мав кредитний залишок на рахунок в німецькому банку, але на момент подання позову цей рахунок уже був закритий.

Відповідаючи на це запитання, ССЕС звернув увагу на те, що, по-перше, статті 4 та 10 Спадкового регламенту, визначаючи критерії юрисдикції, посилаються саме на момент смерті спадкодавця. По-друге, суд зазначив, що якщо юрисдикція залежатиме від обставин, що виникають після смерті спадкодавця, таких як ліквідація або переведення активів спадкового майна до іншої держави, можливість організувати своє спадкування заздалегідь і в передбачуваний спосіб, а також ефективне гарантування

²⁵ Odersky, F.; Reinhartz, B. Article 10. EU Regulation on Succession and Wills Commentary, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, Köln, 2015. P. 88.

²⁶ Odersky, F.; Reinhartz, B. op. cit. P. 88.

²⁷ Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 7 November 2024. In Case C-291/23 [Hantoch]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62023CJ0291> (дата звернення: 31.07.2025).

прав спадкоємців і спадкоємців та кредиторів спадщини, які є цілями Спадкового регламенту відповідно до пп. 7 та 37 його Преамбули, будуть поставлені під загрозу²⁸.

Отже, якщо спадкодавець є громадянином України та громадянином однієї з держав-членів, звичайне місце проживання якого на момент смерті було в Україні, суд держави-члена матиме юрисдикцію вирішувати щодо його «спадкування в цілому» (тобто незалежно від того, про яке майно йдеться і де воно знаходиться), якщо на момент смерті спадкодавця хоча б незначна частина його майна знаходилася у цій державі.

Інша справа, що суд держави-члена в такому разі може відмовитися вирішувати питання щодо спадкування майна, розташованого в Україні, на підставі ст. 12 Спадкового регламенту у зв'язку із тим, що його рішення в цій частині неможливо буде виконати, оскільки, як зазначалося вище, виключна юрисдикція вирішувати спадкові справи, в яких спадкодавцем є громадянин України, який проживав в Україні, належить судам України.

Ситуація 3. Спадкодавець є громадянином України, протягом тривалого часу проживав у одній із держав-членів, мав у ній звичайне місце проживання, проте останніми роками життя звичайним місцем його проживання була Україна

Із п. «b» ч. 1 ст. 10 Спадкового регламенту випливає, що якщо місце проживання спадкодавця, який не має громадянства жодної з держав-членів, у момент смерті розташоване не в державі-члені, суди держави-члена, в якій розташована хоча б частина спадкового майна, тим не менше матимуть юрисдикцію виносити рішення щодо спадкування в цілому, якщо спадкодавець мав попереднє звичайне місце проживання в цій державі-члені, за умови, що на момент звернення до суду минуло не більше п'яти років відтоді, коли місце звичайного проживання змінилося.

Звичайно, як і у попередніх ситуаціях, суд держави-члена може відмовитися розглядати спадкову справу щодо об'єктів, розташованих в Україні, посилаючись на ст. 12 Спадкового регламенту, оскільки, як зазначалося вище, суди України матимуть виключну юрисдикцію вирішувати питання спадкування таких об'єктів, незалежно від того, про рухоме чи нерухоме майно йдеться, а отже, рішення суду держави-члена у частині, що стосується цих об'єктів, неможливо буде визнати і виконати в Україні.

Ситуація 4. Спадкодавець є громадянином України, не мав ніколи ані громадянства, ані звичайного місця проживання в якійсь із держав-членів, проте має в одній із них своє майно

Ця ситуація охоплюється ч. 2 ст. 10 Спадкового регламенту, яка передбачає, що суд держави-члена може отримати юрисдикцію вирішувати таку справу, проте, лише щодо майна, яке знаходиться в ній.

Те, що українські суди мають виключну юрисдикцію у справах про спадкування, якщо спадкодавець мав громадянство України і місце проживання в ній (п. 3 ч. 1 ст. 77 ЗУ «Про МПРП»), навряд чи матиме якесь значення для суду держави-члена, оскільки у цьому разі його рішення не доведеться виконувати в Україні.

²⁸ Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 7 November 2024. In Case C-291/23 [Hantoch]. Par. 24

Проте, звісно, не можна виключати, що заінтересовані особи звернуться одночасно до суду в Україні та до суду держави-члена з вимогами, які стосуватимуться, серед іншого, майна, розташованого в державі-члені. У такому разі суд держави-члена не зможе застосувати правила *lis pendens*, встановлені ст. 17 Спадкового регламенту, оскільки вона охоплює ситуації, коли позови про той самий предмет і між тими самими сторонами були подані до судів різних держав-членів. Тому суд держави-члена буде вирішувати, як діяти у цій ситуації, застосовуючи правила *lis pendens* свого національного процесуального законодавства.

Ситуація 5. На момент смерті спадкодавця не був громадянином України, мав громадянство або звичайне місце проживання в одній із держав-членів, але мав майно в Україні

Ця ситуація охоплюється ст. 4 Спадкового регламенту, тобто суд держави-члена, в якій спадкодавець мав своє звичайне місце проживання на момент смерті, матиме юрисдикцію вирішувати спадкову справу. Він може відмовитися від своєї юрисдикції на підставі ст. 12 Спадкового регламенту лише стосовно питання про спадкування нерухомого майна, розташованого в Україні (це питання належить до виключної юрисдикції судів України (п. 1 ч. 1 ст. 77 ЗУ «Про МПрП»)), тому рішення іноземного суду про спадкування такого майна не можна буде визнати і виконати в Україні. Однак ст. 12 Спадкового регламенту не може стати підставою для відмови суду держави-члена вирішувати питання стосовно будь-якого іншого майна (крім нерухомого), розташованого в Україні, адже п. 3 ч. 1 ст. 77 ЗУ «Про МПрП», яка встановлює виключну юрисдикцію українських судів у спадкових справах, незалежно від того, про яке майно йдеться, стосується лише випадків, у яких спадкодавець є громадянином України (п. 3 ч. 2 ст. 468 ЦПК).

Висновки

Якщо питання про те, чи має суд держави — члена ЄС юрисдикцію вирішувати спадкову справу, визначається на підставі Спадкового регламенту, то держава-член, у якій громадянин України мав звичайне місце проживання на момент смерті, має юрисдикцію ухвалювати рішення щодо спадкування «в цілому», тобто незалежно від того, про які об'єкти спадкової маси йдеться та де вони знаходяться.

У випадках, коли спадкодавець мав подвійне громадянство: був громадянином України і громадянином держави-члена, але при цьому на момент смерті не мав звичайного місця проживання ні у цій, ні у будь-якій іншій державі-члені, суд держави-члена, громадянином якої він є, також має юрисдикцію ухвалювати рішення щодо спадкування «в цілому».

У ситуації, якщо спадкодавець — громадянин України не мав звичайного місця проживання в державі-члені на момент смерті, суд держави-члена матиме юрисдикцію вирішувати спадкову справу в цілому, якщо спадкодавець раніше мав звичайне місце проживання у цій державі, і з моменту зміни його звичайного місця проживання минуло не більш як п'ять років.

Однак у усіх цих трьох випадках суд держави-члена за заявою заінтересованої особи може відмовитися від юрисдикції вирішувати таку справу в частині об'єктів, які знаходяться в Україні, на підставі того, що його рішення не можна буде визнати і виконати в Україні. Причиною цього є те, що виключна юрисдикція вирішувати

ти спадкові справи, в яких спадкодавцем є громадянин України, належить судам України.

Суд держави-члена матиме юрисдикцію вирішувати спадкову справу, якщо спадкодавець – громадянин України, який не мав її громадянства і ніколи не мав у ній звичайного місця проживання, лише щодо об'єктів, які знаходяться у цій державі-члені.

Суд держави-члена матиме юрисдикцію вирішувати спадкову справу зокрема й щодо об'єктів, які знаходяться в Україні, якщо на момент смерті спадкодавець не був громадянином України, але мав громадянство або звичайне місце проживання в такій державі-члені. У цьому разі суд може за заявою заінтересованої особи відмовитися від своєї юрисдикції щодо об'єктів нерухомого майна, розташованих в Україні, оскільки виключна юрисдикція вирішувати справи щодо нерухомого майна, розташованого в Україні, належить судам України, а отже, його рішення не буде визнане і виконане в Україні.

REFERENCES

- Calvo Caravaca, A. L. (2016). Article 4, General Jurisdiction. In A. L. Calvo Caravaca, A. Davi, & H. P. Mansel (Eds.), *The EU Succession Regulation Commentary* (p. 134). Cambridge: Cambridge University Press. [in English]
- Carrascosa González, J. (2022). International Succession Law. In A. L. Calvo Caravaca & J. Carrascosa González (Eds.), *European Private International Law* (pp. 210–211). Granada. [in English]
- Civil Procedure Code of Ukraine (2004, March 18) Law of Ukraine No. 1618-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (accessed July 31, 2025). [in Ukrainian]
- Court of Justice of the European Union. (2024, November 7). *Judgment of the Court (Fifth Chamber) in Case C-291/23 [Hantoch]*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62023CJ0291> (accessed July 31, 2025). [in English]
- Court of Justice of the European Union. (2024, November 7). *Judgment of the Court (Fifth Chamber) in Case C-291/23 [Hantoch]*, para. 24. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62023CJ0291> (accessed July 31, 2025). [in English]
- Dikovska, I. (2020). *International succession in the EU and Ukraine: Ways of harmonizing Ukrainian law with EU law*. Kyiv. [in Ukrainian]
- Dovhert, A. (2024). *Private International Law: Change of Concept*. (pp. 105–107). Kyiv. [in Ukrainian]
- Hrynenko, V. (2025, July 30). The population of Ukraine is 32 million. And how many Ukrainians live abroad. *The Village Ukraine*. <https://www.village.com.ua/village/life/edu-news/359861-naselennya-ukrayini-stanovit-32-milyoni-a-skilki-ukrayintsiv-zakordonom> (accessed July 30, 2025). [in Ukrainian]
- Kukharev, O. (2024, January 31). Спадкоємець за кордоном, а спадщина в Україні: новий шлях вирішення [The heir abroad and the inheritance in Ukraine: A new solution]. *Юридична практика* [Legal Practice]. Retrieved from <https://pravo.ua/>

- spadkoiemets-za-kordonom-a-spadshchyna-v-ukraini-novyi-shliakh-vyrishennia/ (accessed July 30, 2025). [in Ukrainian]
- Kysil, V. I. (2014). *International Succession Law. Private International Law: Textbook* (pp. 342–378). Kyiv. [in Ukrainian]
- Mykhailiv, M. O. (2020). Features of the Legal Regime of Succession in Private International Law. *Law and Society*, (4), 292–301. [in Ukrainian]
- Odersky, F. (2015). Article 4. In U. Bergquist, D. Damascelli, R. Frimston, P. Lagarde, F. Odersky, & B. Reinhartz, *EU Regulation on Succession and Wills Commentary* (p. 67). Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt KG. [in English]
- Odersky, F., & Reinhartz, B. (2015). Article 10. In *EU Regulation on Succession and Wills Commentary* (p. 87). Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt KG. [in English]
- On Private International Law (2005, June 23), Law of Ukraine No. 2709-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (accessed July 31, 2025). [in Ukrainian]
- Panopoulos, G. (2017). Article 10 – Subsidiary jurisdiction. In H. P. Pamboukis (Ed.), *EU Succession Regulation No 650/2012: A Commentary* (p. 146). Athens, München, Oxford, Baden-Baden: Nomiki Bibliothiki, C.H. Beck, Hart Publishing, Nomos. [in English]
- Queirolo, I. (2022). Jurisdiction in Succession Matters: General Rules and Choice of Court. In S. Bariatti, I. Viarengo, & F. Villata (Eds.), *EU Cross-Border Succession Law* (p. 366). Cheltenham: Edward Elgar Publishing. [in English]
- Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. (2012). *Official Journal of the European Union*, L 201, 107–134. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:201:0107:0134:EN:PDF> (accessed July 31, 2025). [in English]
- Schmidt, J. (2025). Artikel 4. In B. Gsell, W. Krüger, S. Lorenz, & Ch. Reymann (Eds.), *Beck-Online Grosskommentar: Verordnung (EU) Nr. 650/2012 (EuErbVO)* (Rn. 39–40). München: C.H. Beck. Retrieved from https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fkomm%2Fbeckogk_59_bandbgb%2Fcont%2Fbeckogk.bgb.htm&anchor=Y-400-W-BECKOGK-B-BGB (accessed July 30, 2025). [in German]
- Shumylo, I. A., & Lytvynenko, D. O. (2020). Contractual Succession in Private International Law. *International Scientific Journal “Interscience.” Series: “Legal Sciences”*, (11). <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2020-11-6521> (accessed July 30, 2025). [in Ukrainian]

Dikovska Iryna

Doctor of Law, Professor

Senior Research Fellow at the Institute

of Comparative and International Private Law

Hamburg, Germany

Dikovska Iryna. The Inheritance of Ukrainians and the International Jurisdiction of the EU Member States

Abstract

The relevance of the research topic is due to the possibility of considering cases concerning the inheritance of Ukrainian citizens by the courts of EU member states, especially if the heirs reside in these countries. In addition, the current stage of development of Ukrainian law is characterised by the harmonisation of national legislation with the *Acquis Communautaire*, so an analysis of the rules of EU private international law may be useful for understanding how the rules of private international law will ‘work’ in Ukraine. The purpose of the article is to determine the likelihood of EU courts hearing cases concerning the inheritance of Ukrainian citizens. The author uses systematic and predictive methods of scientific research. Based on the provisions of Regulation (EU) No. 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions, acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and the creation of a European Certificate of Succession, it is analysed whether the courts of EU Member States will have jurisdiction to decide cases concerning the inheritance of Ukrainian citizens.

A conclusion has been made regarding the peculiarities of the jurisdiction of Member States to make decisions on inheritance in various situations: 1) if a citizen of Ukraine had their habitual residence in that Member State at the time of death; 2) in cases where the testator had the citizenship of Ukraine and a Member State, but did not have a habitual residence in a Member State at the time of death; 3) if the testator, a citizen of Ukraine, did not have a habitual residence in a Member State at the time of death; 4) if the testator was a citizen of Ukraine who did not have its citizenship and never had their habitual residence there; 5) with regard to objects located in Ukraine, if at the time of death the testator was not a citizen of Ukraine but had citizenship or habitual residence in that Member State.

Keywords: *international jurisdiction in inheritance cases, EU Succession Regulation, habitual residence of the deceased.*

Михайлів Марія
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
та процесу юридичного факультету
Львівський національний університет
імені Івана Франка
Львів, Україна
[http://orcid.org/ 0000-0002-1702-7432](http://orcid.org/0000-0002-1702-7432)
e-mail: mary.mykhayliv@gmail.com;
mariya.mykhayliv@lnu.edu.ua

УДК 341.96 (347.65)

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-6-3-28-43>

КОЛІЗІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ В УМОВАХ ОНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Михайлів Марія. Колізійне регулювання спадкування за заповітом в умовах оновлення законодавства України у сфері міжнародного приватного права

Анотація

Актуальність проблеми, що розглянута у статті, зумовлена потребою у фундаментальному перегляді наявних колізійних інструментів регулювання відносин спадкування за заповітом з іноземним елементом та необхідності удосконалення колізійної техніки. Метою статті є аналіз колізійних норм у сфері спадкування за заповітом з іноземним елементом, вивчення способів та засобів колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом, формулювання авторських пропозицій з удосконалення механізмів колізійного регулювання у досліджуваній сфері. У статті використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження, зокрема: порівняльно-правовий; діалектичний та герменевтико-правовий. У статті аргументовано необхідність розмежування колізійного регулювання права на заповіт та здійснення права на заповіт. Зауважено, що Закон України «Про міжнародне приватне право» не визначає право держави, яке буде застосовуватися до питань права на заповіт. Оскільки право на заповіт є елементом цивільної правоздатності, тому запропоновано правове регулювання права на заповіт визначати особистим законом фізичної особи — заповідача. Проте така прив'язка не буде застосовуватися до права на складення заповіту подружжя. Доведено, що право на заповіт подружжя виникає з моменту реєстрації шлюбу, тому право на заповіт подружжя визначатиметься відповідно до права держави місця укладення шлюбу з урахуванням певних умов. На відміну від права на заповіт, право на спадкування за заповітом виникає у день відкриття спадщини, а реалізація такого права спадкоємцями безпосередньо пов'язана із наявністю складеного заповіту спадкодавцем та його дійсністю. Колізійні питання здатності заповідача на складення, зміну чи скасування заповіту держави вирішують по-різному. Закон України «Про міжнародне приватне право» питання здатності особи на складання і скасування заповіту, а також форми заповіту і акта його скасування, підпорядковує праву держави, в якій спадко-

давець мав постійне місце проживання в момент складення акта або в момент смерті. Проте з метою виключення конфлікту між прив'язками до «постійного місця проживання» спадкодавця «в момент складення акта» й «у момент смерті» до здатності особи на складення, зміну чи скасування такого заповіту запропоновано застосовувати право держави місця вчинення заповіту, з урахуванням деяких винятків. Зроблено висновок, що право держави громадянства заповідача має визначатися на момент складення заповіту і, у випадку, якщо виявиться, що заповідач має більше одного громадянства, йому має бути надана можливість обрати право будь-якої з цих держав на момент здійснення такого вибору. Удосконалення колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом з іноземним елементом допоможе вирішити чимало проблем, які існують у судовій та нотаріальній практиці.

Ключові слова: *спадкування, колізійна норма, право на заповіт, спадкування за заповітом, колізійне регулювання.*

Вступ

Постановка проблеми. Розвиток міжнародних приватних відносин та новелізація приватного права в державах вплинули на необхідність удосконалення механізмів правового регулювання відносин з іноземним елементом та перегляду наявних колізійних критеріїв застосовного права. Це, зокрема, стосується і колізійного регулювання питань спадкування за заповітом. Різний підхід до правового регулювання спадкових відносин в іноземних державах призвів до проблем, пов'язаних із регулюванням відносин спадкування за заповітом з іноземним елементом. За таких обставин виникнення колізій у міжнародних спадкових відносинах є неминучим.

Актуальність проблеми зумовлена потребою у фундаментальному перегляді наявних колізійних інструментів регулювання відносин спадкування за заповітом з іноземним елементом та необхідності удосконалення колізійної техніки. На сьогодні колізійне регулювання спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві здійснюється як за допомогою норм Закону України «Про міжнародне приватне право» (розд. X «Колізійні норми щодо спадкування»), так і норм міжнародних договорів у сфері надання правової допомоги та багатосторонніх міжнародних договорів у сфері спадкування. Проте залишається чимало питань, які є нез'ясованими та недостатньо врегульованими, зокрема це стосується колізійного регулювання: права на заповіт; здатності заповідача на складення, зміну чи скасування заповіту; форми та дійсності заповіту; складення окремих видів заповітів; тлумачення змісту заповіту; визначення меж автономії волі заповідача тощо. Тому дослідження колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом в міжнародному приватному праві є актуальним як з доктринальної позиції, так і з погляду необхідності подальшого удосконалення законодавства України у цій сфері. Метою статті є аналіз колізійних норм у сфері спадкування за заповітом з іноземним елементом, вивчення способів та засобів колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом, а також викладення власного бачення з удосконалення механізмів колізійного регулювання у досліджуваній сфері.

Завдання цього дослідження полягає у здійсненні аналізу колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом за законодавством України, іноземних держав та міжнародними договорами, а також у розробленні пропозицій з удосконалення колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом з іноземним елементом.

Методи дослідження

У статті використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження, зокрема: порівняльно-правовий метод застосовувався з метою порівняльного аналізу нормативно-правових актів України, що регулюють відносини спадкування за заповітом з іноземним елементом, із міжнародними договорами, іншими міжнародно-правовими документами та законодавством іноземних держав; діалектичний метод дав можливість проаналізувати відносини спадкування за заповітом з іноземним елементом, як явище, що розвивається, виявити його основні тенденції; герменевтико-правовий метод застосовувався в процесі тлумачення правових норм, що регулюють відносини спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві, та практики їхнього застосування.

Огляд літератури

Питанням колізійного регулювання відносин спадкування за заповітом в міжнародному приватному праві приділяли увагу як українські, так і іноземні вчені, зокрема: A. Dutta, G. Contaldi, K. Reid, Г. В. Галущенко, І. А. Діковська, О. О. Кармаза, В. І. Кисіль, У. О. Слабошпицька, А. А. Степанюк, Т. С. Хороша та ін. Чимало праць було присвячено загальним питанням колізійного регулювання відносин спадкування. Однак фактично поза межами дослідження залишаються питання, пов'язані з визначенням права держави, що підлягатиме застосуванню до питань: права на заповіт; здатності заповідача на складення, зміну чи скасування заповіту; дійсності заповіту; виникнення права на спадкування за заповітом та його здійснення; тлумачення змісту заповіту.

Результати дослідження

Основними питаннями спадкування за заповітом, які на сьогодні потребують колізійного регулювання, є визначення права держави, що підлягатиме застосуванню до питань: права на заповіт; здатності заповідача на складення, зміну чи скасування заповіту; форми та дійсності заповіту; виникнення права на спадкування за заповітом та його здійснення; тлумачення змісту заповіту.

1. Колізійне регулювання права на заповіт

Право на заповіт є одним із видів цивільних прав фізичної особи та елементом цивільної правоздатності. Таке право у фізичної особи, відповідно до ст. 1234 ЦК України¹, виникає з моменту набуття повної цивільної дієздатності та має особистий характер, адже вчинення заповіту через представника не допускається. Також право на заповіт є одним із видів речових прав особи-власника, оскільки його реалізація пов'язана зі здійсненням такої правомочності власника, як право розпорядження майном, правами та обов'язками у спосіб складення заповіту.

У реальному житті, як слушно зазначила І. В. Жилінкова, формально мати право та набувати можливості реалізувати закладені в ньому правомочності — не завжди однакові явища. Тому самостійного значення набуває процес здійснення (реалізації) суб'єктивних цивільних прав, тих правомочностей, які становлять його сутнісний, змістовий елемент. Саме ця стадія має остаточне і тому принципово вирішальне

¹ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.06.2025).

значення². Як наслідок, необхідно розмежовувати «право на заповіт» та «здійснення права на заповіт». Право на заповіт — це певна юридично гарантована можливість фізичної особи з повною цивільною дієздатністю розпорядитися належним їй на праві власності майном, майновими правами та обов'язками на випадок смерті. Здійснення права на заповіт полягає у вчиненні конкретних дій заповідачем, спрямованих на розпорядження майном, правами та обов'язками на випадок своєї смерті у спосіб вчинення заповіту. З огляду на це, підтримуємо думку П. М. Баб'юка, що право на заповіт є суб'єктивним цивільним правом, здатність мати це право є елементом цивільної правоздатності фізичної особи, а здатність його самостійно здійснити — елементом цивільної дієздатності (так звана тестаментоздатність)³.

Закон України від 23 червня 2005 р. «Про міжнародне приватне право»⁴ в розд. Х «Колізійні норми щодо спадкування» не визначає право держави, яке буде застосовуватися до питань права на заповіт. Оскільки, відповідно до ст. 17 Закону України «Про міжнародне приватне право», виникнення та припинення цивільної правоздатності фізичної особи визначається її особистим законом, то право на заповіт, як елемент цивільної правоздатності, має за аналогією визначатися особистим законом фізичної особи — заповідача. Як наслідок, право, яке буде застосовуватися до «особистого закону заповідача», визначатиметься за правилами ст. 16 Закону України «Про міжнародне приватне право». Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, як і громадяни України, та мають цивільну правоздатність в Україні нарівні з громадянами України, крім випадків, передбачених законом або міжнародними договорами України.

2. Колізійні питання, пов'язані з визначенням права, що застосовується до права подружжя на заповіт

Окрім фізичної особи, правом на заповіт відповідно до законодавства держав наділене також подружжя. Подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. Право подружжя на заповіт виникає з моменту реєстрації шлюбу. Проте кожна держава встановлює свої правила та вимоги, пов'язані із такою реєстрацією. З огляду на це на можливість реалізації права на заповіт подружжя впливатиме дійсність такого шлюбу. Відповідно до ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право», шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо

² Жилінкова І. В. Механізми здійснення окремих категорій цивільних та сімейних прав. *Правопримиротворні механізми здійснення і захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб* : кол. моногр. / за ред. В. Л. Яроцького. Харків : Юрайт, 2013. С. 91.

³ Баб'юк П. М. Право на заповіт: порівняльно-правова характеристика. *Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 21–22 квіт. 2021 р. Київ : НДІ публ. права, 2021. С. 42–43.

⁴ Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 25.06.2025).

підстав недійсності шлюбу. Шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні. Отже, можемо зробити висновок, що якщо шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства був укладений на території іноземної держави з додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу, то таке подружжя на території України наділене правом на укладення заповіту подружжя. У випадку, якщо шлюб між такими особами був укладений на території іноземної держави з недодержанням щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу, таке подружжя не матиме права на складення заповіту подружжя.

Проте така вимога не поширюватиметься на шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, оскільки такі шлюби є дійсними в Україні. Зважаючи на те, що міжнародні приватні відносини ґрунтуються на засадах юридичної рівності, таке подружжя наділятиметься правом на заповіт подружжя з урахуванням таких умов: якщо шлюб є дійсним відповідно до права держави місця його укладення та якщо таке подружжя наділене правом на заповіт подружжя відповідно до права місця укладення такого шлюбу. З огляду на це нотаріус, до якого звернулося таке подружжя щодо укладення заповіту подружжя, зобов'язаний з'ясувати ці дві обставини (умови). Як наслідок, пропонуємо ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право» доповнити відповідною частиною, в якій закріпити такі положення: «Правом на заповіт подружжя в Україні наділяються іноземці та/або особи без громадянства, шлюб між якими укладено відповідно до права іноземної держави за умови, якщо шлюб є дійсним відповідно до права держави місця його укладення та якщо таке подружжя, відповідно до права цієї держави, наділене правом на заповіт подружжя».

Реєстрація шлюбу між громадянами України, громадянином України та іноземцем, громадянином України та особою без громадянства на території іноземної держави буде підставою виникнення права на заповіт подружжя на території України у випадку додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу».

3. Колізійне регулювання питань здійснення права на спадкування за заповітом

Також різними за своїм змістом суб'єктивними цивільними правами є «право на заповіт» та «право на спадкування за заповітом». На відміну від права на заповіт, право на спадкування за заповітом виникає у день відкриття спадщини, а реалізація такого права спадкоємцями безпосередньо пов'язана із наявністю складеного заповіту спадкодавцем та його дійсністю. Реалізація права на заповіт можлива лише фізичними особами, які набули повної цивільної дієздатності, а здійснювати право на спадкування за заповітом наділені лише ті особи, які визначені в заповіті як спадкоємці, проте такими особами можуть бути будь-які учасники цивільних відносин. Право на заповіт є видом суб'єктивних цивільних прав у сфері речових відносин, а право

на спадкування за заповітом — у сфері спадкових відносин. Проте, незважаючи на істотні відмінності, їх об'єднує те, що здійснення таких прав можливе лише у спосіб вчинення правочину⁵. З огляду на це, до виникнення права на спадкування за заповітом застосовуватиметься право держави, яке регулює спадкові відносини загалом, а саме, відповідно до ст. 70 Закону України «Про міжнародне приватне право», спадкові відносини регулюються правом держави, в якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був.

Розпорядження майном на випадок смерті у спосіб складення заповіту можливе лише за наявності у фізичної особи — заповідача заповідальної дієздатності. Під заповідальною дієздатністю потрібно розуміти здатність особи на складення заповіту та розпорядження майном, правами та обов'язками на випадок своєї смерті. Проте різні підходи в законодавстві держав щодо регулювання питань здатності фізичної особи на розпорядження майном на випадок своєї смерті породжують виникнення проблем у разі складення такого заповіту фізичними особами іноземного походження.

4. Колізійні питання здатності заповідача на складення, зміну чи скасування заповіту

Колізійні питання здатності заповідача на складення, зміну чи скасування заповіту держави вирішують здебільшого у спосіб застосування колізійних норм спеціальних законів у сфері міжнародного приватного права або, за наявності таких норм у міжнародних договорах, — у спосіб застосування колізійних норм міжнародного договору.

Держави у своєму законодавстві по-різному підійшли до колізійного регулювання питань здатності осіб на складання, зміну чи скасування заповіту. Наприклад, у ст. 94 Закону Швейцарії «Про міжнародне приватне право»⁶ закріплено три колізійні прив'язки, які визначаються альтернативно, а саме: право держави місця проживання заповідача або право держави місця перебування заповідача, або право держави місця проживання в момент складення заповіту.

ЦК Республіки Казахстан у ст. 1122 передбачає, що здатність особи до складання і скасування заповіту, а також форма заповіту і акта його скасування визначаються відповідно до права держави, де спадкодавець мав постійне місце проживання в момент складання акта, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він є⁷.

⁵ Михайлів М. О. Спадкування за заповітом. *Проблеми правового регулювання приватних відносин в умовах оновлення цивільного законодавства України* : кол. моногр. / за ред. І. В. Красницького, Ю. М. Юркевича. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 652–653.

⁶ Закон Швейцарії «Про міжнародне приватне право» від 18.12.1987 (станом на 01.02.2021). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/20755>. (дата звернення: 15.06.2025).

⁷ Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июня 1999 г. № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10. 01. 2020) URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013880#pos=5013;-56 (дата звернення: 15.06.2025).

Питання заповідальної дієздатності в Італії регулюються ст. 47 Закону «Про міжнародне приватне право» (IPRG 1995)⁸, пріоритет щодо вирішення цього питання надається праву держави громадянства заповідача на момент складення заповіту. Така ж колізійна прив'язка закріплена і в абз. 1 § 30 Закону «Про міжнародне приватне право» Австрії (IPRG 1978)⁹. Більшість європейських держав у своєму законодавстві закріпили у сфері заповідальної дієздатності право держави звичайного місця проживання заповідача на момент складання розпорядження або право держави громадянства заповідача.

Регламент ЄС № 650/2012¹⁰ передбачає колізійні норми, що будуть застосовними до розпоряджень на випадок смерті, які охоплюють заповіт, спільний заповіт (подружжя) та спадковий договір. Виходячи з аналізу статей 2427 Регламенту, розрізняють розпорядження на випадок смерті з формальною та матеріальною дійсністю. Формальна дійсність розпорядження на випадок смерті залежить від вимог закону до форми, що визначають формальні передумови, які мають бути дотримані при укладенні заповіту. Матеріальна дійсність розпорядження на випадок смерті пов'язана із: заповідальною дієздатністю; встановленими обмеженнями щодо розпорядження майном на користь визначених осіб або визначення причин, які не дозволяють отримати спадщину спадкоємцям; допустимістю представництва; тлумаченням розпорядження; питаннями, пов'язаними із волевиявленням заповідача щодо складення заповіту та його намірами¹¹. До питань матеріальної дійсності заповіту застосовним буде право держави звичайного місця проживання заповідача на момент складення розпорядження або право держави громадянства у випадку, якщо заповідач прямо це передбачить у заповідальному розпорядженні.

Проте європейські науковці, проаналізувавши норми Регламенту ЄС №650/2012, вбачають певну невизначеність у питаннях застосовного права до спадкування за заповітом. З огляду на це пропонують у застереженні щодо вибору зробленого заповідачем права встановити чітке відсилання як на матеріальну дійсність розпорядження, так і на застосовне право до питань спадкування за заповітом загалом.

⁸ Reform of the Italian System of Private International Law (Law No. 218 of 31 May 1995) URL: <https://www.avvocatoimmigrazione.com/en/legge-31-maggio-1995-n-218> (Last accessed: 15.06.2025).

⁹ Законодавство якої країни застосовується? 3.7 Заповіти та спадкування. Матеріали надані: Європейською судовою мережею (у цивільних та комерційних справах). 04.03.2025 E-JUSTICE.EUROPEAN. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/which-countrys-law-applies/at_en#ref-2-implementation-of-conflict-of-law-rules (дата звернення 20.06.2025) [in German]

¹⁰ Regulation (EU) № 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. Official Journal of the European Union L 201. 2012. 27 July. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:201:0107:0134:EN:PDF> (last accessed: 20.07.2025).

¹¹ Praxis-Handbuch. Erbrechtsberatung / Groll K.M., Steiner A., Hrsg., 4. Aufl 2015. Schmidt Otto Verlag. P. 2406.

В Україні колізійні норми щодо спадкування за заповітом містяться у ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право». Саме ця стаття визначає колізійне регулювання питань здатності осіб на складання і скасування заповіту, форми заповіту і акта його скасування. Отже, здатність особи на складання і скасування заповіту, а також форма заповіту і акта його скасування визначаються правом держави, у якій спадкодавець мав постійне місце проживання в момент складення акта або в момент смерті. Проте, як зазначав В. І. Кисіль, не виключений конфлікт між прив'язками до «постійного місця проживання» спадкодавця «в момент складення акта» та «в момент смерті», оскільки ці два місця можуть не збігатися. Нині в Україні немає судової чи нотаріальної практики з подібних питань. Однак очевидно, що існування такої подвійної прив'язки не є бажаним¹².

Вважаємо, що застосування колізійних прив'язок, передбачених ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право», до питань здатності осіб на складання і скасування заповіту, форми заповіту і акта його скасування, може призвести не лише до конфлікту між передбаченими прив'язками, а й до невизнання таких заповідальних розпоряджень, які зроблені, перебуваючи на території іноземних держав, громадянами України чи іноземцями, що постійно проживають на території України.

А. А. Степанюк зазначає, що у сфері міжнародного спадкування для розв'язання колізій щодо заповідальної здатності потрібно встановити окрему колізійну норму. На думку автора, здатність особи до складання, зміни чи скасування заповіту повинні регулюватися її особистим законом на момент волевиявлення чи смерті¹³. Загалом із автором можемо погодитися лише частково. Дійсно, доцільним видається питання здатності особи на складення заповіту виділити окремо і врегулювати за допомогою спеціальної колізійної прив'язки. Проте, чи можна застосовувати до питань здатності особи на складення заповіту особистий закон заповідача на момент волевиявлення чи смерті, питання видається спірним. Вважаємо, що оскільки заповіт за своєю правовою природою є одностороннім правочином, тобто юридичною дією заповідача, спрямованою на розпорядження майном, правами та обов'язками на випадок смерті, то до здатності особи на складення, зміну чи скасування такого заповіту має застосовуватися право держави місця вчинення заповіту, крім випадку, якщо заповідачем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був на момент здійснення такого вибору. А це відповідатиме дотриманню принципу свободи заповіту і незалежно, де така особа склала такий заповіт, її розпорядження визнаватиметься дійсним.

Також потрібно розділити в Законі України «Про міжнародне приватне право» колізійне регулювання питань здатності осіб на складання і скасування заповіту та колізійне регулювання питань формальної дійсності розпорядження на випадок смерті та дійсності розпорядження на випадок смерті. Зокрема, колізійне регулюван-

¹² Кисіль В. І. Сучасне регулювання спадкових відносин у міжнародному приватному праві. *Нариси з міжнародного приватного права*. Вип. 3. / за ред. А. С. Довгерта., О. М. Бірюкова. Київ : Алерта, 2014. С. 244.

¹³ Степанюк А. А. Застосування колізійних норм щодо спадкування в міжнародному приватному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2003. С. 12.

ня щодо матеріальної дійсності розпорядження на випадок смерті має бути пов'язане із визначенням: заповідальної дієздатності; обмежень щодо розпорядження майном на користь визначених осіб або причин, які не дозволяють отримати спадщину спадкоємцям; тлумачення розпорядження; питань, пов'язаних із волевиявленням заповідача щодо складення заповіту та його намірами. Колізійне регулювання щодо формальної дійсності розпорядження на випадок смерті повинно охоплювати питання щодо встановлених вимог закону до форми, що визначають формальні передумови, які мають бути дотримані при укладенні заповіту.

5. Колізійне регулювання питань дійсності заповіту та тлумачення його змісту

Питання, пов'язані із дійсністю заповіту та тлумаченням його змісту, можуть вирішуватися лише після відкриття спадщини. Право тлумачити зміст заповіту мають спадкоємці, а в разі виникнення між спадкоємцями спору таке тлумачення здійснюється судом у спосіб застосування спеціальної норми щодо тлумачення змісту правочину (ч. 2 ст. 1256 ЦК України¹⁴). Закон України «Про міжнародне приватне право» не містить колізійних норм щодо дійсності заповіту та тлумачення його змісту. З огляду на це вважаємо, що до питань дійсності заповіту та тлумачення його змісту має застосовуватися право держави місця вчинення заповіту або право держави суду.

Питання дійсності заповіту подружжя, складеного на території іноземної держави, повинні вирішуватися в державах з урахуванням таких положень. По-перше, зміст такого заповіту має відповідати публічному порядку держави спадкового провадження, тобто виконання такого заповіту можливе у випадках, якщо його зміст відповідає вимогам законодавства держави місця відкриття спадщини, не містить обмежень, які ґрунтуються на ознаках статі, політичних чи релігійних переконань тощо, не впливає на обмеження реалізації права на спадкування за заповітом або ж не мають наслідком обмеження чи позбавлення права на обов'язкову частку в спадщині осіб, які наділяються таким правом відповідно до законодавства держави місця відкриття спадщини. По-друге, відсутня пряма законодавча заборона щодо визнання заповіту подружжя на території держави місця відкриття спадщини.

Актуальним є й питання дійсності заповіту, складеного на території іноземної держави за правилами іншими, ніж передбачені законодавством громадянства спадкодавця чи законодавством постійного місця проживання спадкодавця. Відповідно до ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право», заповіт або акт його скасування не можуть бути визнані недійсними внаслідок недодержання форми, якщо остання відповідає вимогам права місця складання заповіту або права громадянства, або права звичайного місця перебування спадкодавця у момент складання акта чи в момент смерті, а також права держави, у якій знаходиться нерухоме майно.

На думку В. Г. Галушенка, намагання обмежити кількість колізійних прив'язок щодо форми заповіту має негативний характер і не виправдано теоретично, оскільки застосування широкої схеми таких прив'язок створює режим максимальної дійсності заповіту, що є найбільш сприятливим для заповідача. У цьому контексті видається доцільним, як альтернативні, у договорах використовувати прив'язки, запропоновані

¹⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.07.2025).

в Україні, — право місця складення заповіту, право країни громадянства, право звичайного місця перебування спадкодавця, право країни, в якій знаходиться нерухоме майно (ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право»)¹⁵.

Прагнення законодавця встановити для визначення права, що регулює форму заповіту, якомога більше прив'язних критеріїв, як зазначав В. І. Кисіль, є позитивним моментом і зменшує ризик визнання заповіту недійсним з точки зору форми. Цьому також сприяють міжнародні договори, зокрема Гаазька конвенція про колізії законів щодо форми заповідальних розпоряджень від 5 жовтня 1961 р., а також Вашингтонська конвенція від 26 жовтня 1973 р., що містить Типовий закон про форму міжнародного заповіту. Гаазька конвенція мінімізує ризик визнання заповіту недійсним, встановлюючи прив'язні критерії майже на всі випадки, що можуть статися у практиці міжнародного спадкування. Вашингтонська конвенція має на меті запровадження уніфікованої міжнародної форми заповіту, яка враховує різні види заповітів, що трапляються у світовій практиці¹⁶.

Також потрібно зазначити, що в 2009 р. Україна приєдналася до Конвенції про колізії законів, які стосуються форми заповітів від 5 жовтня 1961 р. (Закон України від 17 грудня 2009 р. № 1772 «Про приєднання України до Конвенції про колізії законів, які стосуються форми заповітів»¹⁷), у зв'язку із чим взяла на себе зобов'язання встановити спільні положення про колізії законів, які стосуються форми заповітів.

Відповідно до Конвенції заповіт є дійсним стосовно форми, якщо його форма відповідає внутрішньому законодавству: місця, де заповідач його склав; громадянства заповідача на момент складення заповіту чи на момент його смерті; постійного місця проживання заповідача на момент складення заповіту чи на момент його смерті; звичайного місця проживання заповідача на момент складення заповіту чи на момент його смерті; настільки, наскільки це стосується нерухомості, — її місцезнаходження. Для цілей цієї Конвенції, якщо національне законодавство є неуніфікованою системою, закон, який повинен застосовуватись, визначається чинними правилами цієї системи, а за відсутності таких правил — найреальнішим зв'язком, який заповідач мав із будь-яким одним законодавством, яке входить до складу цієї системи.

Проте, відповідно до ст. 10 Конвенції, Україна залишила за собою право не визнавати заповіти, вчинені громадянами України в усній формі, крім як за виняткових обставин. Вважаємо, що Україна погодилася в такий спосіб визнавати заповіти, які вчинені громадянами України в простій письмовій формі. А це вказує на потребу в удосконаленні цивільного законодавства та внесенні відповідних змін, пов'язаних із формою заповіту.

У сфері спадкових відносин міжнародно-правовий досвід України в основному зводиться до участі в різних договорах про правову допомогу. Виходячи з аналізу між-

¹⁵ Галущенко Г. В. Питання міжнародного приватного права у міжнародних договорах України про правову допомогу. Київ : Юстініан, 2005. С. 130.

¹⁶ Кисіль В. І. Спадкові відносини в сучасному міжнародному приватному праві. *Право України*. 2013. № 7. С. 165–166.

¹⁷ Про приєднання України до Конвенції про колізії законів, які стосуються форми заповітів : Закон України від 17.12.2009 № 1772. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1772-17> (дата звернення: 05.07.2025).

народних договорів у сфері надання правової допомоги, можемо спостерігати, що одні міжнародні договори містять лише колізійні норми щодо форми заповіту, інші договори регулюють питання здатності складати заповіт, форми заповіту, його зміну та скасування.

Відповідно до ст. 39 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах¹⁸, здатність до складення або відміни заповіту, а також правові наслідки недоліків волевиявлення визначаються законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення або відміни заповіту. Спосіб складення або відміни заповіту визначається законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення або відміни заповіту. Але достатнім є дотримання законодавства тієї Договірної Сторони, на території якої заповіт був складений або відмінений. Норми схожого змісту є також у ст. 40 договору про правову допомогу з Чеською Республікою¹⁹, ст. 35 договору про правову допомогу з КНР²⁰, ст. 36 договору про правову допомогу з Соціалістичною Республікою В'єтнам²¹, ст. 36 договору про правову допомогу з Республікою Македонія²² тощо.

Усі ці договори передбачають з питань здатності до складення або зміни заповіту чи його скасування прив'язку до законодавства тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач в момент складення, зміни або скасування заповіту. А щодо способу складення або відміни заповіту передбачено альтернативну прив'язку, а саме застосовним може бути законодавство тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення або відміни заповіту або дотримання законодавства тієї Договірної Сторони, на території якої заповіт був складений або відмінений.

Проте, на нашу думку, в цих міжнародних договорах не враховано те, що між складанням, зміною та скасуванням заповіту існує часовий простір, упродовж якого заповідач може втратити громадянство, змінити його або набути поряд із наявним ще одне громадянство, а це, як наслідок, може впливати на дійсність заповіту. Також певні проблеми можуть породжувати і ситуації, пов'язані із закріпленням різних колізійних прив'язок щодо форми та змісту заповіту.

¹⁸ Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 23.05.1993. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_174/print1445454375308313 (дата звернення: 05.07.2025).

¹⁹ Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 28. 05. 2001. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/203_018/print1443093674069567 (дата звернення: 25.06.2025).

²⁰ Договір між Україною та Корейською Народно-Демократичною Республікою про правову допомогу в цивільних та кримінальних справах від 13. 10. 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408_012#Text (дата звернення: 25.06.2025).

²¹ Договір між Україною та Соціалістичною Республікою В'єтнам про правову допомогу і правові відносини в цивільних і кримінальних справах від 06. 04. 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704_050#Text (дата звернення: 25.06.2025).

²² Договір між Україною та Республікою Македонія про правову допомогу в цивільних справах від 10. 04. 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807_010#Text (дата звернення: 25.06.2025).

Чимало міжнародних договорів про правову допомогу закріплюють лише колізійні норми щодо форми заповіту, оминаючи питання здатності складати заповіт, змінювати його чи скасовувати. Так, відповідно до ст. 38 договору між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах форма заповіту, порядок його скасування або зміни визначаються законодавством Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець на момент складання заповіту чи його скасування або зміни. Проте достатньо, щоб було додержано законодавство Договірної Сторони, на території якої був складений заповіт²³. Це положення застосовується і відносно скасування або зміни заповіту. Подібною за змістом є ст. 32 Угоди між Україною та Турецькою Республікою²⁴ про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах. Варто звернути увагу на те, що питання здатності складати заповіт, змінювати його чи скасовувати держави оминають увагою, чим залишають за собою право регулювати його, виходячи із вимог національного законодавства громадянства чи постійного місця проживання на момент волевиявлення. За загальним правилом питання, пов'язані із дієздатністю фізичної особи, вирішуються у спосіб застосування колізійної прив'язки особистого закону фізичної особи. Проте, оскільки заповіт — це односторонній правочин, то як субсидіарну прив'язку також застосовують право держави місця вчинення правочину.

Поза увагою регулювання міжнародними договорами про правову допомогу залишаються питання, пов'язані із можливістю складати ті чи інші види заповітів, видами допустимих умов заповіту, меж розпорядження спадковим майном тощо. У зв'язку із цим вважаємо, що ці питання мають вирішуватися у спосіб застосування матеріальних норм, до яких відсилають колізійні норми законодавства громадянства або постійного місця проживання заповідача²⁵.

Недослідженим залишається і питання, яке пов'язане із можливістю укладення певних видів заповітів, наприклад, якщо заповідач складає заповіт на території іноземної держави, який не відомий праву держави громадянства чи праву держави постійного місця проживання. У цьому разі постає питання щодо юридичних наслідків даного заповіту.

Потрібно звернути увагу й на те, що Законом України «Про міжнародне приватне право» обмежується можливість застосування колізійної прив'язки закону автономії волі. Саме це випливає зі змісту ст. 70 цього Закону, відповідно до якої спадкові відносини регулюються правом держави, в якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої

²³ Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 23.05.1995. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627/card6#Public (дата звернення: 05.07.2025).

²⁴ Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах від 23.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_600#Text (дата звернення: 25.06.2025).

²⁵ Михайлів М. О. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах як джерело правового регулювання спадкування за заповітом в міжнародному приватному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 232.

він був. Вибір права спадкодавцем буде недійсним, якщо після складання заповіту його громадянство змінилося. Отже, можна зробити висновок, що автономія волі може виявлятися лише як можливість спадкодавця в заповіті передбачити колізійну прив'язку права держави, громадянином якої він був. Право держави громадянства заповідача має визначатися на момент складення заповіту і, у випадку, якщо виявиться, що заповідач має більш як одне громадянства, йому має бути надана можливість обрати право будь-якої з цих держав на момент здійснення такого вибору. Також варто звернути увагу й на те, що недійсність умови заповіту про вибір права держави громадянства може ставитися лише після відкриття спадщини, а до моменту смерті заповідач має право скласти новий заповіт, внести зміни до заповіту чи скасувати його, що, як наслідок, може позначитися і на умові щодо вибору права держави громадянства.

Висновки

Аналіз проблем колізійного регулювання спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві України дає змогу зробити такі висновки:

1) колізійне регулювання спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві здійснюється як за допомогою норм Закону України «Про міжнародне приватне право» (розд. X «Колізійні норми щодо спадкування»), так і за допомогою норм міжнародних договорів, проте у разі розбіжностей перевагу в застосуванні матимуть норми міжнародних договорів;

2) Закон України «Про міжнародне приватне право» не визначає право держави, яке буде застосовуватися до питань права на заповіт. Оскільки право на заповіт є елементом цивільної правосдатності, тому запропоновано правове регулювання права на заповіт визначати особистим законом фізичної особи — заповідача;

3) право на заповіт подружжя виникає з моменту реєстрації шлюбу, тому право на заповіт подружжя визначатиметься відповідно до права держави місця укладення шлюбу з урахуванням таких умов: якщо шлюб є дійсним відповідно до права держави місця його укладення та якщо таке подружжя наділене правом на заповіт подружжя, відповідно до права місця укладення такого шлюбу;

4) Закон України «Про міжнародне приватне право» не містить колізійних норм щодо дійсності заповіту та тлумачення його змісту. З огляду на це, вважаємо, що до питань дійсності заповіту та тлумачення його змісту має застосовуватися право держави місця вчинення заповіту або право держави суду;

5) до здатності особи на складення, зміну чи скасування заповіту запропоновано застосовувати право держави місця вчинення заповіту, крім випадку, якщо заповідачем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був на момент здійснення такого вибору;

6) право держави громадянства заповідача має визначатися на момент складення заповіту і, у випадку, якщо виявиться, що заповідач має більш як одне громадянства, йому має бути надана можливість обрати право будь-якої з цих держав на момент здійснення такого вибору.

REFERENCES

- Agreement between Ukraine and the Czech Republic on legal assistance in civil matters (2001, May 28). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/203_018/print1443093674069567 (*accessed June 25, 2025*) [in Ukrainian & Czech]
- Agreement between Ukraine and the Democratic People's Republic of Korea on legal assistance in civil and criminal matters (2003, October 13), https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408_012#Text (*accessed June 25, 2025*) [in Ukrainian & Korean]
- Agreement between Ukraine and the Republic of Latvia on legal assistance in civil matters (1995, May 23). http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627/card6#Public (*accessed July 5, 2025*) [in Ukrainian & Latvian]
- Agreement between Ukraine and the Republic of Macedonia on legal assistance in civil matters (2000, April 10). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807_010#Text (*accessed June 25, 2025*) [in Ukrainian & Macedonian]
- Agreement between Ukraine and the Republic of Poland on legal assistance and legal relations in civil and criminal matters of May 23, 1993. (1993). Retrieved July 5, 2025, from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_174/print1445454375308313 (*accessed July 5, 2025*) [in Ukrainian & Polish]
- Agreement between Ukraine and the Republic of Turkey on legal assistance and cooperation in civil matters of November 23, 2000. (2000). Retrieved June 25, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_600#Text (*accessed June 25, 2025*) [in Ukrainian & Turkish]
- Agreement between Ukraine and the Socialist Republic of Vietnam on legal assistance and legal relations in civil and criminal matters of April 6, 2000. (2000). Retrieved June 25, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704_050#Text (*accessed June 25, 2025*) [in Ukrainian & Vietnamese]
- Bab'yuk, P. M. (2021). The right to make a will: Comparative legal characteristics. *Topical issues of science and practice and ways of their solution: Proceedings of the international scientific-practical conference* (Kyiv, April 21–22, 2021) (pp. 42–43). Kyiv: Research Institute of Public Law. [in Ukrainian]
- Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part) (1999, June 1), Law No. 409-I (as amended as of January 10, 2020). https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013880#pos=5013;-56 (*accessed June 15, 2025*) [in Russian]
- Civil Code of Ukraine (2003, January 16), Law of Ukraine No. 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (*accessed 25 June, 2025*). [in Ukrainian]
- Civil Code of Ukraine (2003, January 16), Law of Ukraine No. 435-IV. (2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (*accessed June 25, 2025*) [in Ukrainian]
- European Judicial Network (in civil and commercial matters) (2025) Which country's law applies? 3.7 Wills and successions. E-JUSTICE.EUROPEAN. https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/which-countrys-law-applies/at_en#ref-2-implementation-of-conflict-of-law-rules (*accessed 25 June, 2025*) [in German]
- Groll, K. M., & Steiner, A. (Eds.). (2015). *Praxis-Handbuch Erbrechtsberatung* (4th ed.). Schmidt Otto Verlag. [in German]
- Halushchenko, H. V. (2005). *Issues of private international law in Ukraine's international agreements on legal assistance* (p. 130). Kyiv: Yustinian. [in Ukrainian]

- European Judicial Network (in civil and commercial matters) (2025) Which country's law applies? 3.7 Wills and successions. E-JUSTICE.EUROPEAN. https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/which-countrys-law-applies/at_en#ref-2-implementation-of-conflict-of-law-rules (accessed 25 June, 2025) [in German]
- Kysil', V. I. (2013). Inheritance relations in modern private international law. *Law of Ukraine*, (7), 165–166. [in Ukrainian]
- Kysil', V. I. (2014). Modern regulation of inheritance relations in private international law. A. S. Dovhert & O. M. Biriukov (Eds.), *Essays on private international law* (Vol. 3, p. 244). Kyiv: Alerta. [in Ukrainian]
- Mykhailiv, M. O. (2018). International treaties of Ukraine on legal assistance in civil matters as a source of legal regulation of inheritance by will in private international law. *Entrepreneurship, Economy and Law*, (10), 232. [in Ukrainian]
- Mykhailiv, M. O. (2023). Inheritance by will. I. V. Krasnytskyi & Yu. M. Yurkevych (Eds.), *Problems of legal regulation of private relations in the context of updating the civil legislation of Ukraine: Collective monograph* (pp. 652–653). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. [in Ukrainian]
- On Private International Law (1987, December 18), Swiss Law (as of February 1, 2021). <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/20755> (accessed June 15, 2025) [in German]
- On Private International Law (2005, June 23), Law of Ukraine No. 2709-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (accessed 25 June, 2025) [in Ukrainian]
- On Ukraine Accessing the Convention on the Conflicts of Laws Relating to the Form of Testamentary Dispositions: Law of Ukraine (2009, December 17) No. 1772. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1772-17> (accessed July 5, 2025) [in Ukrainian]
- Reform of the Italian system of private international law (1995, May 31,). Law No. 218 <https://www.avvocatoimmigrazione.com/en/legge-31-maggio-1995-n-218> (accessed June 15, 2025) [in Italian]
- Regulation (EU) No. 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. (2012, July 27). *Official Journal of the European Union*, L 201, 107–134 (accessed 15 June, 2025) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:201:0107:0134:EN:PDF>
- Stepaniuk, A. A. (2003). *Application of conflict-of-law rules regarding inheritance in private international law* (Author's abstract of PhD dissertation, specialty 12.00.03, p. 12). Kharkiv. [in Ukrainian]
- Zhylinkova, I. V. (2013). Mechanisms of exercising certain categories of civil and family rights. V. L. Yarotskyi (Ed.), *Private law mechanisms of exercising and protecting the subjective rights of individuals and legal entities* (p. 91). Kharkiv: Yurait. [in Ukrainian]

Mykhayliv Mariya
Doctor of Law, Professor
Professor of the Department of Civil Law
and Procedure of the Ivan Franko National
University of Lviv
Lviv, Ukraine

Mykhayliv Mariya. Conflict-of-Law Regulation of Testamentary Succession Amid the Reform of Ukrainian Legislation in the Field of Private International Law

Abstract

The relevance of the issue discussed in the article is determined by the need for a fundamental review of existing conflict-of-law instruments regulating inheritance relations under a will with a foreign element and the need to improve conflict-of-law techniques. The purpose of the article is to analyze conflict-of-law rules in the field of inheritance by will with a foreign element, to study the methods and means of conflict-of-law regulation of inheritance by will, and to formulate the author's proposals for improving the mechanisms of conflict-of-law regulation in the field under study. The article uses general scientific and special legal research methods, in particular: comparative law; dialectical and hermeneutic-legal. The article argues for the need to distinguish between conflict of laws regulation of the right to make a will and the exercise of the right to make a will. It is noted that the Law of Ukraine "On International Private Law" does not define the law of the state that will apply to issues of the right to make a will. Since the right to make a will is an element of civil legal capacity, it is proposed that the legal regulation of the right to make a will be determined by the personal law of the natural person – the testator. However, this restriction will not apply to the right of spouses to make a will. It has been proven that the right of spouses to make a will arises from the moment of marriage registration, therefore the right of spouses to make a will will be determined in accordance with the law of the state where the marriage was concluded, taking into account certain conditions. Unlike the right to make a will, the right to inherit under a will arises on the date of opening of the succession, and the exercise of this right by the heirs is directly linked to the existence of a will made by the testator and its validity. Conflicting issues regarding the testator's capacity to make, amend, or revoke a will are resolved differently by different countries. The Law of Ukraine "On International Private Law" subjects the issue of a person's capacity to make and revoke a will, as well as the form of a will and the act of its revocation, to the law of the state in which the testator had his permanent residence at the time of making the will or at the time of death. However, in order to avoid conflict between the testator's "permanent place of residence" at the time of drawing up the will and at the time of death, it is proposed that the law of the state where the will was drawn up should apply to a person's capacity to draw up, amend, or revoke such a will, subject to certain exceptions. It has been concluded that the law of the testator's country of citizenship should be determined at the time of drawing up the will and, if it turns out that the testator has more than one citizenship, he should be given the opportunity to choose the law of any of these countries at the time of making such a choice. Improving the conflict of laws rules governing inheritance by will with a foreign element will help to resolve many problems that exist in judicial and notarial practice.

Keywords: *inheritance, conflict of laws rule, right to a will, inheritance by will, conflict of laws regulation.*

Козловська Людмила
докторка юридичних наук, доцентка
начальниця відділу
аналітичної та правової роботи
Великої Палати Верховного Суду
Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0008-4336-111X>
e-mail:kozlovska25@ukr.net

УДК 347.65/.68

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-6-3-44-62>

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ НА ВІДУМЕРЛУ СПАДЩИНУ

Козловська Людмила. Судовий захист прав територіальної громади на відумерлу спадщину

Анотація

Актуальність дослідження зумовлена новою правовою позицією Великої Палати Верховного Суду, що висловлена у постанові від 14 грудня 2022 р. щодо належних способів захисту прав територіальної громади, яка докорінно змінила практику стосовно визнання спадщини відумерлою та витребування незаконно відчуженого спадкового майна у добросовісних набувачів. Завдання статті полягало у проведенні аналізу практики Верховного Суду та наукових досліджень відносин із відумерлої спадщини з метою виявити, чи була сформована цілісна система спадкового правонаступництва в Книзі шостій ЦК України (що дає змогу у разі виникнення спірних відносин застосовувати загальноцивільні та спеціальні способи захисту спадкових прав, прямо визначені ЦК) або ж установити, що Книга шоста ЦК, дійсно, містить прогалини, що потребують застосування аналогії закону для захисту прав територіальної громади на відумерлу спадщину. Основними методами дослідження, що використовувалися в цій статті, є системний, аналітичний, соціологічний та порівняльно-історичний. Аналіз практики касаційних судів Верховного Суду свідчить про розуміння судами відумерлої спадщини як категорії, що є тотожна спадщині. Авторка аргументує, що перехід відумерлої спадщини до територіальної громади є універсальним спадковим правонаступництвом, а визнання судом спадщини відумерлою має зворотну дію на час відкриття спадщини. Детально проаналізовано постанови Верховного Суду, в яких поставало питання щодо застосування позиції Великої Палати Верховного Суду, висловленої у постанові від 14 грудня 2022 р., а також постанови Касаційного цивільного суду, в яких суд доходив висновку про застосовність або незастосовність правової позиції щодо відмови у визнанні спадщини відумерлою та витребуванні спадкового майна на користь територіальної громади. Аргументовано необхідність розмежування вимог про визнання спадщини відумерлою та витребування майна на користь територіальної громади. Саме визнання спадщини відумерлою є окремим, спеціальним способом захисту, який встановлює спадково-правовий статус територіальної громади та є підставою пред'явлення будь-яких інших позовних вимог для захисту прав на відумерлу спадщину та захисту прав кредиторів спадкодавця. Авторкою доводиться, що порушення стадії охорони спадкового майна

органом місцевого самоврядування, відмова у вжитті заходів щодо охорони спадкового майна свідчать про втрату володіння майном з волі територіальної громади та є підставою для відмови у витребуванні спадкового майна від добросовісних набувачів.

Ключові слова: *спадщина, відумерла спадщина, спадкове правонаступництво, територіальна громада, способи захисту спадкових прав, охорона спадкового майна.*

Вступ

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Значна кількість судових справ, надивовижу цікава практика Верховного Суду в цій категорії спонукають до наукового дослідження відумерлості спадщини. Великою Палатою Верховного Суду в грудні 2022 р. була сформована правова позиція, яка викликала кардинальну зміну судової практики саме щодо застосування способів захисту прав територіальної громади на спадкове майно, яке становить відумерлу спадщину¹.

Велика Палата, проаналізувавши положення ст. 8 ЦК України², дійшла висновку, що для визначення способу захисту інтересу територіальної громади на відумерлу спадщину підлягає застосуванню аналогія закону, що регулює подібні правовідносини, зокрема положення ст. 1280 ЦК України.

Велика Палата визначила, що право на отримання спадкового майна в натурі виникає у спадкоємця лише якщо майно, що було визнане відумерлою спадщиною, збереглося та не було відчужене територіальною громадою. Якщо ж воно було відчужене іншій особі за договором або не зберіглося, то спадкоємець має право лише на компенсацію його вартості у грошовому еквіваленті. Отже, застосовуючи аналогію закону, територіальна громада в разі відчуження спадкового майна особою, яка не є спадкоємцем, або незбереження цього майна, на користь добросовісного набувача, має право на отримання лише грошової компенсації. Так, Велика Палата змінила практику застосування визнання спадщини відумерлою та витребування відповідного спадкового майна з чужого незаконного володіння. Велика Палата виходила з того, що територіальна громада не є власником спадкового майна до його державної реєстрації, а отже, не має права на витребування. Тоді як звичайні спадкоємці мають право застосовувати всі способи захисту прав, що входять до складу спадщини, незалежно від отримання свідоцтва про право на спадщину та державної реєстрації речових прав. Адже право на захист також є елементом прав, що входять до складу спадщини та належать спадкоємцеві з моменту відкриття спадщини.

У зв'язку з цим постала проблема прогальності норм спадкового права та визначення належних способів захисту прав територіальної громади та кредиторів спадкодавця на спадкове майно за відсутності спадкоємців за заповітом чи за законом.

¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.12.2022 р. по справі № 461/12525/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046336> (дата звернення: 20.07.2025).

² Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.07.2025).

Мета дослідження. Це дослідження ставить собі за мету на основі аналізу практики Верховного Суду та наукових досліджень відносити із відумерлої спадщини виявити, чи в Книзі шостій ЦК була сформована цілісна система спадкового правонаступництва, яка дозволяє у разі виникнення спірних відносин застосовувати загальноцивільні та спеціальні способи захисту спадкових прав, прямо визначені ЦК, або ж установити, що Книга шоста ЦК дійсно містить прогалини, що потребують застосування аналогії закону для захисту прав територіальної громади на відумерлу спадщину.

Методи дослідження

Основними методами дослідження, що використовувалися в цій, статті є системний та аналітичний. Ґрунтовний аналіз судової практики захисту прав територіальних громади на відумерлу спадщину вказує на широке застосування соціологічного методу. Також у необхідних випадках використовується порівняльно-історичний метод.

Стан опрацювання проблеми

Відумерлість спадщини є невід'ємним інститутом спадкового права, тому більшість системних досліджень спадкового права таких науковців, як З. Ромовська, Ю. Заїка, О. Кухарєв, В. Крат, В. Кройтор, О. Нелін, О. Первомайський, О. Печений, І. Спасибо-Фатєєва, присвячені також проблемам відумерлості спадщини. Крім того, відумерлість спадщини була предметом декількох дисертаційних досліджень (К. Нецаєвої – у 2017 р., А. Кочкадамяна – у 2025 р.).

Результати дослідження

У радянському праві держава розумілася як спадкоємець за законом, який спадкує у разі відсутності спадкоємців за заповітом та за законом перших двох черг. «Держава – необхідний спадкоємець третьої черги». Впроваджувалася глибоко ідеологічна концепція вкорінення держави як суб'єкта, прирівняного до членів сім'ї, набуття спадщини державою вважалося саме спадкуванням. Це не була система відумерлості спадщини та її перехід до держави в європейських традиціях відповідальності за збереження спадщини, насамперед перед спадкоємцями (див., наприклад, про права держави на спадкове майно в главах IV та V ЦК Франції³). Сучасна практика Верховного Суду показує, що розуміння відумерлості спадщини (ст. 1277 ЦК) лише формується. Так само не сформовані доктрина відумерлості спадщини та залежна від неї система способів захисту права територіальної громади на відумерлу спадщину.

Погляди правознавців щодо природи відумерлої спадщини (ст. 1277 ЦК) діаметрально різні. З тих концепцій, які вочевидь впливають на судову практику, можна виокремити такі: відумерла спадщина – це вид універсального спадкового правонаступництва (З. Ромовська⁴, О. Первомайський⁵, Ю. Заїка⁶); відносини з набуття

³ Code civil de la France du 20 mars 1804. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070721/LEGISCTA000006150148/#LEGISCTA0000 (last accessed: 20.07.2025).

⁴ Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. С. 42–46.

⁵ Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ФОП Колісник А. А., 2009. С. 382–387.

⁶ Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток : монографія. 2-ге вид. Київ : КНТ, 2007. С. 190.

відумерлої спадщини не є спадковими, проте є видом універсального правонаступництва в цивільному праві (О. Кухарєв)⁷; відумерла спадщина — це взагалі не приватно-правова категорія. Територіальна громада не є спадкоємцем у звичному розумінні, йдеться про виконання публічного обов'язку, передбаченого ЦК (В. Крат⁸). Схожої позиції дотримується В. Кройтор, який вважає, що відумерла спадщина не може розглядатися як спадково-правова дефініція, проте є правонаступництвом⁹.

Останній підхід, очевидно, має на меті упередити витребування відумерлого майна від добросовісних набувачів. Проте відчувається концептуальний дисонанс: держава, яка за ЦК УРСР не відповідала за зобов'язаннями спадкодавця, вважалася спадкоємцем, а територіальна громада, яка в практиці Касаційного цивільного суду Верховного Суду розуміється як повноправний боржник (навіть у супереч ст. 1231 ЦК), є учасником не цивільних, спадкових, а саме публічно-правових відносин.

1. Судове та доктринальне тлумачення складу відумерлої спадщини та її набуття територіальною громадою

Відразу зауважимо, що саме розуміння відумерлої спадщини як спадкового правонаступництва щонайменше не порушує нормативну систему спадкового права. Системність спадкового права — важливий методологічний принцип. *Спадкове правонаступництво* має охопити всю сукупність цивільних прав та обов'язків спадкодавця, забезпечити їх перехід, безперервність, унеможливити їх безсуб'єктність, навіть тимчасову, та забезпечити відповідальність за боргами спадкодавця. Саме з цих фундаментальних потреб цивільного обороту постало спадкування (*hereditatio*), а потім і *bona vacantia* (відумерла спадщина). *Bona vacantia* — це інститут, яким започатковано обмежену боргову відповідальність у спадковому праві. Саме фіск, який приймав спадщину, отримував у римському праві становище, аналогічне спадкоємцю, але відповідав за боргами спадкодавця в межах активу спадщини.

Ураховуючи, що *найчастіше спадщина визнається відумерлою за заявами кредиторів спадкодавця*, забезпечення правонаступництва задля безперервності правовідносин, продовжує бути призначенням відумерлості спадщини.

Яка ж система спадкового права? Чи є в спадковому праві правонаступництво, що не є спадковим? Тобто, чи є всі інші види переходу прав та обов'язків спадкодавця, окрім спадкування за законом та заповітом, спадковим правонаступництвом?

За нормативним критерієм, так! Нормами спадкового права ЦК України врегульовано декілька видів спадкового правонаступництва. Найперше — це, власне, спадкування: за заповітом та за законом. Також є набуття спадкового майна відказоодержувачами. Ця класична система спадкового правонаступництва відома з римського

⁷ Кухарєв О. Є. Сучасні тенденції розгляду судами справ про визнання спадщини відумерлою. *Слово національної школи суддів України*. 2023. № 2 (43). С. 127–140. [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2023-2\(43\)](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2023-2(43)).

⁸ Суддя ВС у КЦС окреслив правову природу відумерлої спадщини та роль територіальних громад у забезпеченні безперервності цивільних відносин. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1855506/>

⁹ Кройтор В. А. Особливості визнання спадщини відумерлою в доктрині цивільного права та практиці правозастосування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 182–187. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.28>.

права, як універсальне і сингулярне правонаступництво: спадкування за законом і за заповітом та легати й фідейкоміси.

Крім спадкоємців та відказоодержувачів, спадщини *за особливим титулом відумерлої спадщини* може набути територіальна громада (ст. 1277 ЦК). Також майно, що входить до складу спадщини, може переходити до кредиторів спадкодавця, але без особливого правового титулу.

Спадкове правонаступництво не вичерпується універсальним і сингулярним правонаступництвом, хоча характеризує його систему. Для більш точної характеристики спадкового правонаступництва використовують також конструкції конститутивного та транслятивного наступництва. Всі його види та доктринальні характеристики застосовні у спадковому праві України.

Спадкування та відумерлість спадщини в нормах Кн. 6 ЦК поєднує одне поняття — *«спадщина»*. Права та обов'язки спадкодавця, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (ст. 1218 ЦК). Наявність особливого об'єкта — спадщини є основною ознакою спадкування як універсального правонаступництва.

Момент переходу спадщини є другою, найбільш важливою ознакою універсального спадкового правонаступництва. *Спадщина переходить до спадкоємців з часу її відкриття незалежно від часу прийняття та отримання свідоцтва про право на спадщину*. Діє фікція зворотної сили прийняття спадщини, згідно з якою незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (ч. 5 ст. 1268 ЦК), тобто з моменту смерті спадкодавця (оголошення померлим). Значення зворотної сили прийняття спадщини полягає в тому, що саме на час відкриття спадщини визначаються її склад, коло спадкоємців, обсяг відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця, інші обов'язки, що обтяжують спадщину. Крім того, спадкоємці набувають права не лише на майно, виявлене в момент прийняття спадщини, а й на майно, що було в наявності в день смерті спадкодавця, але з тих чи інших причин виявилось у володінні третіх осіб.

Зворотня дія прийняття спадщини забезпечує безперервність цивільних відносин та упереджує їх безсуб'єктність.

Саме тлумачення норм щодо складу спадщини науковцями і в судовій практиці розкриває сутність відумерлої спадщини як особливого виду спадкового правонаступництва. Буквальне тлумачення закону має пріоритет перед всіма іншими видами тлумачення, адже дає змогу з найбільшою очевидністю досягати єдності судової практики. Буквально «спадщина» як права і обов'язки спадкодавця є об'єктом спадкування та переходу відумерлої спадщини до територіальної громади. Законодавець визначив набуття територіальною громадою спадкового майна як *перехід* відумерлої спадщини.

Цього єдиного критерію «спадщини» достатньо, щоб визначити, що відносини із відумерлості спадщини є спадковими, а перехід спадкового майна до територіальної громади — спадковим правонаступництвом.

Щодо складу відумерлої спадщини, ЦК чітко встановлює, що до територіальної громади *переходить* право власності на спадщину, визнану відумерлою. Водночас ч. 4 ст. 1277 ЦК також встановлює, що територіальна громада, яка стала власником

відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до ст. 1231 цього Кодексу. Буквально — *це лише обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки) та моральну шкоду, яка була завдана спадкодавцем*. Також територіальна громада виконує заповідальний відказ як власник нерухомого майна, обтяженого ним, зокрема *Habitatio* (довічне право проживання), відповідно до ч. 2 ст. 1238 ЦК на спадкоємця, до якого переходить житловий будинок, квартира або інше рухоме або нерухоме майно, заповідач має право покласти обов'язок надати іншій особі право користування ними. Право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном зберігає чинність у разі наступної зміни їх власника.

Отже, територіальна громада має розглядатися так само, як правонаступник спадкодавця, в певній, визначеній ЦК частині майнових прав і обов'язків. Перехід відумерлої спадщини до територіальної громади, не є спадкуванням за заповітом чи законом, проте є спадковим правонаступництвом. Вже на підставі цього громада має право захисту прав та інтересів тими ж способами захисту, які б мав і спадкодавець.

Попри відсилання лише на ст. 1231 ЦК, науковці, які розуміють відумерлу спадщину як універсальне спадкове правонаступництво, наполягають на тотожності спадщини (статті 1218–1219 ЦК) та відумерлої спадщини. Так, О. Первомайський пише, що тотожність у підходах до визначення складу відумерлої спадщини підтверджується в ч. 4 ст. 1277 ЦК, в якій прямо зазначається, що територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимог кредиторів спадкодавця¹⁰.

3. Ромовська взагалі вважає, що в ч. 4 ст. 1277 ЦК міститься граматична помилка. Оскільки в ній мовиться про вимоги, що «заявлені відповідно до...», малося на увазі не статтю 1231 ЦК, а статтю 1281 ЦК «Пред'явлення кредитором вимог до спадкоємців», адже саме в ній визначено порядок заявлення таких вимог. Допустити інше нерозумно. «Територіальна громада є повним правонаступником, а тому кредитори померлого, а також ті, що віддали йому останню шану, мають право пред'явити вимоги до неї про відшкодування»¹¹. Тому професор З. Ромовська не погоджується з авторами, які наполягають, що ніяких вимог поза ст. 1231 ЦК територіальна громада не повинна задовольняти¹².

У практиці касаційних судів Верховного Суду існують подібні розбіжності у розумінні складу відумерлої спадщини. Так, Касаційний господарський суд Верховного суду (далі — КГС ВС) на обґрунтування звернення стягнення на предмет іпотеки звертається до статей 1216, 1218 ЦК та вказує, що до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Однак колегія суддів зазначає, що відповідно до ч. 4 ст. 1277 ЦК територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зо-

¹⁰ Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / за ред. І. В. Сласиби-Фатєєвої. Харків : ФОП Колісник А. А., 2009. С. 382–387.

¹¹ Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. С. 44.

¹² Там само. С. 42–46.

бов'язана задовольнити винятково вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до ст. 1231 цього Кодексу.

Водночас КГС ВС підкреслює, що ст. 1231 ЦК не визначає обов'язок спадкоємця виконувати договірні зобов'язання, боржником за якими був спадкодавець, а ч. 4 ст. 1277 ЦК не відсилає до інших статей, які передбачають обов'язок спадкоємців задовольнити інші вимоги кредитора, зокрема до ст. 1282 ЦК.

КГС ВС робить висновок, що територіальна громада є спадкоємцем квартири у порядку ч. 3 ст. 1277 ЦК та ч. 1 ст. 60 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» та для неї, як набувача відповідного нерухомого майна, іпотека є дійсною на підставі ст. 23 Закону «Про іпотеку»¹³.

Щодо практики КГС ВС, колегії та палати касаційного суду чітко вказують на застосування у кредитних відносинах, вимоги, що зобов'язана задовольнити територіальна громада, Закону «Про іпотеку», поза зверненням стягнення на предмет іпотеки, територіальна громада не є наступником у кредитних зобов'язаннях спадкодавця¹⁴.

Такої ж позиції притримуються інші колегії КГС ВС, які вважають, що заборгованість за кредитним договором не підпадає під положення ст. 1231 ЦК, тому в цьому випадку до спірних правовідносин слід застосовувати норми спеціального закону, а саме: ст. 23 Закону України «Про іпотеку»¹⁵.

Натомість у Касаційному цивільному суді Верховного Суду (далі – КЦС ВС) щодо складу відумерлої спадщини сформована інша позиція, яка містить усі права та обов'язки, що входять до складу спадщини, зокрема й вимоги зобов'язально-договірного характеру. Наприклад вимоги за кредитним зобов'язанням. Саме їх тлумачить КЦС ВС як такі, що відповідають ст. 1231 ЦК. Звідси ми маємо у практиці КЦС ВС *тотожність об'єкта спадкових правовідносин: тотожний склад спадщини та відумерлої спадщини*.

У справі за зверненням банку про визнання спадщини відумерлою колегія суддів КЦС ВС вказує, що територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до ст. 1231 цього Кодексу. Якщо власниками відумерлого майна стали декілька територіальних громад, вимоги кредиторів спадкодавця задовольняються територіальними громадами пропорційно до вартості відумерлого майна, набутого у власність кожною з них (ч. 4 ст. 1277 ЦК)¹⁶.

¹³ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 05.06.2024 р. по справі № 922/2728/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119618418> (дата звернення: 20.07.2025).

¹⁴ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського від 26.06.2024 р. по справі № 903/133/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120088636> (дата звернення: 20.07.2025).

¹⁵ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19.11.2024 р. по справі № 920/199/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123313523> (дата звернення: 20.07.2025).

¹⁶ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 18.11.2024 р. по справі № 214/707/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123193581> (дата звернення: 20.07.2025).

Це може свідчити, що в практиці господарських судів вимоги, не забезпечені іпотекою, які не відповідають ст. 1231 ЦК, задоволенню територіальною громадою не піддаються. Водночас судова практика цивільної юрисдикції пішла шляхом розширювального тлумачення поняття «майнова шкода», поширивши його також на договірні зобов'язання. Це свідчить, що суди цивільної юрисдикції застосовують позицію, за якою до складу відумерлої спадщини входять усі права та обов'язки, які не припинилися із смертю спадкодавця.

Останнє вказує, що за основним критерієм універсального правонаступництва — спадщиною як його об'єктом, *перехід відумерлої спадщини до територіальної громади є універсальним правонаступництвом*.

Важливим моментом у судовій практиці, який також отримав оцінку в подібних справах, є те, що суди попередніх інстанцій виснували, що звернення стягнення на предмет іпотеки є неналежним способом захисту прав іпотекодержателя у разі відсутності державної реєстрації права на нерухоме майно за відповідачем та відмовля-ли у задоволенні вимог про визнання спадщини.

КГС ВС зазначає, *що набуття особою права та реєстрація такого права не є тотожними поняттями*, і настання цих подій може не збігатися в часі. Тож, звернення стягнення на предмет іпотеки може бути реалізоване у разі, якщо за фактичним власником право власності на це майно не зареєстровано у встановленому законом порядку.

КГС ВС вказав, що *одночасно з переходом права власності на спірну квартиру до територіальної громади перейшов також обов'язок задовольнити вимоги банку за кредитним договором у межах вартості цієї квартири, що відповідає положенням ст. 1282 ЦК, а також узгоджується з положеннями ч. 1 ст. 23 Закону України «Про іпотеку»¹⁷.*

Про те, що відумерла спадщина є за своєю природою особливим об'єктом спадкових прав, а не, наприклад, безхазяйним майном, свідчать також процесуальні норми. Розуміння відумерлої спадщини як свого роду безхазяйного майна, а не спадщини, спонукало науковців пропонувати розмістити норми про відумерлу спадщину в ст. 335 гл. 24 ЦК¹⁸.

Для безхазяйної нерухомої речі визначено судовий порядок розгляду судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність (гл. 8 ЦПК України). Тут термінологічними маркерами відсутності правонаступництва, первісності підстав виникнення права власності територіальної громади на безхазяйне майно є поняття «передача» та «нерухома річ». Найперше важливо, що в законі йдеться про окрему «річ», далі — про «передачу» цієї речі.

Щодо кожної нерухомої речі подається окрема заява та здійснюється окреме судове провадження. «Суд, встановивши, що *нерухома річ є безхазяйною та взята на облік органом, який здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, а та-*

¹⁷ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26.06.2024 р. по справі № 903/133/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120088636> (дата звернення: 20.07.2025).

¹⁸ Кухарев О. Є. Визнання спадщини відумерлою: окремі питання правозастосування. Часопис цивільного та кримінального судочинства. 2013. № 4 (13). С. 119–128.

кож що сплив один рік з дня взяття на облік нерухомої речі, ухвалює рішення про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність відповідної територіальної громади» (ст. 338 ЦПК).

Натомість п. 9 ЦПК врегульовує розгляд судом справ про визнання спадщини відумерлою. Дихотомія протилежностей очевидна: «річ» — «спадщина». Остання, як сукупність прав і обов'язків спадкодавця, як ми з'ясували, є об'єктом відносин з переходу відумерлої спадщини до територіальної громади. Це однаково підтримується в практиці КГС ВС та КІС ВС.

Щодо часу виникнення прав і обов'язків територіальної громади на відумерлу спадщину, як другої найбільш важливої ознаки універсального спадкового правонаступництва, також можна говорити, що на рівні Верховного Суду єдиного підходу немає. ЦК України визначено, що незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (ч. 5 ст. 1268).

Велика Палата Верховного Суду (далі — ВП ВС) висловила категорично: відповідно до ч. 4 ст. 334 ЦК України право власності на нерухоме майно набувається з моменту реєстрації цього права. Зміст зазначених норм права свідчить про те, що **спадщина набуває статусу відумерлої саме після набуття чинності рішенням суду про визнання її такою, а право власності на зазначене майно набувається у територіальній громаді з моменту реєстрації цього права за громадою**. При цьому слід зауважити, що якщо спадкоємці повинні заявити про прийняття спадщини у строк шість місяців із часу відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1270 ЦК), то територіальна громада зобов'язана подати заяву про визнання спадщини відумерлою лише після спливу одного року із часу відкриття спадщини (ч. 2 ст. 1277 ЦК) (п. 72)¹⁹.

У практиці ВП ВС вже складалася ситуація, коли вона була змушена відмовитися від позиції виникнення прав і обов'язків з часу набуття рішенням суду законної сили. Це стосувалося практики стягнення орендної плати за землю. ВП ВС спочатку відступила від позиції ВС України, визначивши, що якщо договір оренди землі змінений судом, то договірне зобов'язання в частині розміру орендної плати змінюється **з моменту набрання рішенням суду законної сили**, а не з моменту введення в дію нової нормативної грошової оцінки землі. Надалі ВП ВС відступила від цієї позиції у справі № 914/2848/22.

Це той випадок, коли набрання рішенням суду законної сили та час виникнення правовідносин не збігаються. Проте це не має призводити до невизначеності в правовому режимі майна, а у випадку зі спадщиною — до його безхазяйності.

Саме тому прийняття спадщини має зворотню дію в часі. Чи має таку дію визнання спадщини відумерлою? Відумерла спадщина не є безхазяйним майном, вона не є окремою нерухомою річчю, на яку визнається право власності та яка передається громаді, на це, як вже зазначалося, чітко вказує процесуальне законодавство. Якщо надалі виявиться, що спадкодавцеві належало також інше майно, наприклад, мистецька колекція передана на зберігання, чи кошти в банку, цінні

¹⁹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.12.2022 р. по справі № 461/12525/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046336> (дата звернення: 20.07.2025).

папери тощо, його власником також буде територіальна громада. Чи потрібен для цього розгляд справи про визнання спадщини відумерлою, якщо вона вже визнана відумерлою? Зіставивши навіть процесуальні порядки, визначені главами 8–9 ЦПК, відповідь очевидна. Можливі спори про належність того чи іншого майна до складу спадщини, але судові рішення створює правовий титул відумерлості спадщини, який поширюється на все спадкове майно. Спадщина визнається відумерлою в цілому та один раз.

Подібність складу спадщини та відумерлої спадщини, їх розуміння як об'єкта спадкового правонаступництва, яке попереджує безсуб'єктність, «нічийність» спадщини, також мало б визначати однаковий момент переходу відумерлої спадщини зі зворотною силою на момент смерті спадкодавця. Нині це є основним проблемним питанням визначення належних способів захисту прав на відумерлу спадщину.

2. Застосування Верховним Судом правових позицій, висловлених у постанові ВП ВС від 14 грудня 2022 р.

У постанові ВП ВС від 14 грудня 2022 р. було відмовлено у визнанні спадщини відумерлою та витребуванні спадкового майна, тому що територіальна громада не є власником майна, та сформовано правову позицію про сплату грошової компенсації. Відразу постало нерозуміння, якщо суд відмовляє у визнанні спадщини відумерлою, на якій правовій підставі та в кого територіальна громада має право вимагати компенсації?

Надалі КІС ВС двічі передав справи для відступу від цієї позиції ВП ВС. Після повернення справ на розгляд касаційного суду колегії суддів доходили висновків про незастосовність цієї Постанови ВП ВС у справах та про визнання спадщини відумерлою й витребування нерухомого майна (квартир) на користь територіальної громади як належний спосіб захисту.

Так, в одній із справ (№ 202/5154/21), касаційний суд вказує, що на момент відкриття спадщини спірна квартира належала спадкодавцю на праві власності, тобто входила до складу спадщини. З огляду на відсутність у спадкодавця спадкоємців за заповітом і за законом вказана квартира мала бути визнана відумерлою спадщиною та власністю територіальної громади, що, у свою чергу, має наслідком витребування зазначеного майна від добросовісного набувача²⁰.

Також на незастосовність постанови ВП ВС від 14 грудня 2022 р., з огляду на не-подібність відносин, вказано в іншій справі (№ 335/12292/19), яку ВП ВС також повернула на розгляд КІС ВС. КІС ВС проаналізував позицію, в якій ВП ВС наголосила, що законодавство не містить правил про можливість територіальної громади отримати відчужене майно в натурі та/або про способи захисту інтересів територіальної громади у випадку, якщо спадщина була незаконно передана особі — спадкоємцю, зокрема, на підставі рішення суду, яке в подальшому було скасоване, та у випадку, коли спадщина такою особою вже була відчужена іншій особі, що позбавило

²⁰ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 01.11.2023 р. по справі № 202/5154/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114834978> (дата звернення: 20.07.2025).

територіальну громаду отримати майно у свою власність як відумерле в порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством.

На переконання Верховного Суду, з огляду на обставини справи, *саме вимога про витребування нерухомого майна є ефективним і правомірним способом захисту порушеного права, який повністю забезпечує відновлення порушеного права територіальної громади, у якій майно вибуло із правомірно очікуваного володіння поза її волею.*

Застосування речово-правового механізму повернення майна (віндикації) забезпечить захист прав та інтересів не тільки територіальної громади, а й добросовісних набувачів, які є також учасниками цивільного обороту.

У цій постанові КЦС ВС зробив висновки щодо відносин із відумерлої спадщини, які є квітесенцією тлумачення відумерлої спадщини як окремого від спадкування виду універсального спадкового правонаступництва.

КЦС ВС вказав: «Потрібно враховувати, що територіальна громада не є спадкоємцем за законом чи за заповітом, проте територіальна громада є учасником спадкових відносин щодо визначення юридичної долі відумерлої спадщини, яку становлять як права, так і обов'язки, що належали спадкодавцю.

Відумерле майно, на яке правомірно вправі претендувати територіальна громада, становить уся спадкова маса, яка залишилася без спадкоємців за законом або заповітом. *Тобто спадщина визнається відумерлою в цілому, а не лише стосовно певного об'єкта нерухомості.* Тож, територіальна громада виступає так званим екстраординарним спадкоємцем, тоді коли ординарних спадкоємців такого майна (за заповітом чи за законом) немає. Оскільки до територіальної громади переходять як права, так і обов'язки, її правовий статус є таким самим, як і у спадкоємців.

Незважаючи на те, що набуття суб'єктивного права у територіальній громаді на відумерлу спадщину пов'язується з відповідним висновком суду про відумерлість такої спадщини, *для територіальної громади такою самою мірою діятиме принцип, що відумерла спадщина належить територіальній громаді з моменту відкриття спадщини.*

У спадкових відносинах територіальна громада завжди має правомірні очікування щодо отримання у комунальну власність відумерлого майна, тому має речові права на майно, які підлягають захисту, як і право власності у класичному розумінні, яке у випадку нерухомого майна виникає з моменту державної реєстрації.

Отже, *територіальна громада як екстраординарний спадкоємець та носій речово-правового інтересу на відумерле майно має право на застосування усіх речово-правових способів захисту за гл. 29 «Захист права власності» розд. 1 кн. 3 ЦК України, які мав би і спадкодавець за життя.*

Особливість захисту прав та інтересів територіальної громади лише полягає в тому, що *вирішенню питання про витребування майна має передувати розгляд судом вимоги про визнання спадщини відумерлою, оскільки без ухвалення відповідного судового рішення неможливо і застосувати віндикацію, з огляду на те, що до ухвалення судового рішення про визнання спадщини відумерлою територіальна громада має лише інтерес, а не право щодо спірного*

нерухомого майна. Тож, визнання спадщини відумерлою надає органу місцевого самоврядування право пред'явити віндикаційний позов до останнього набувача спірного нерухомого майна»²¹.

Слід зазначити, що КІС ВС застосовував віндикацію для захисту прав територіальної громади на відумерлу спадщину також в інших справах²². Наведені справи показують, що в практиці КІС ВС є намагання відмежувати спори із незаконного заволодіння спадковим майном — відумерлою спадщиною, особами-не спадкоємцями та не застосовувати до таких спірних відносин висновки ВП ВС у постанові від 14 грудня 2022 р., з огляду на неподібність обставин справ.

Саме ВП ВС, повертаючи справи на розгляд касаційного суду, вказувала, що у справі, яка переглядається, відповідач набув права власності не на підставі спадкування (рішення суду про визнання права на спадкування), а на підставі підробленого свідоцтва про право власності, тому ВП ВС не може вирішувати питання відступу від висновку (його уточнення) у справі № 461/12525/16-ц щодо вибору правомірного способу захисту порушеного права позивача²³.

Отже, у постанові від 14 грудня 2022 р. ВП ВС виходила з наявності спору про спадкове право, з того, що рішення суду про визнання відчужувача спадкоємцем було скасовано вже після продажу спірної квартири та відмовляла у віндикації майна на користь територіальної громади. За інших обставин повертала на розгляд касаційного суду справи, в яких КІС ВС доходив висновку про віндикацію як належний спосіб захисту²⁴.

Проте позиція ВП ВС від 14 грудня 2022 р. масово застосовується в численних постановах КІС ВС. Навіть за обставин підроблення договору купівлі-продажу нерухомого майна, вчинення кримінальних правопорушень для заволодіння спадковим майном²⁵.

²¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 31.05.2023 р. по справі № 335/12292/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111998972> (дата звернення: 20.07.2025).

²² Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30.08.2023 р. по справі № 638/11303/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113176157> (дата звернення: 20.07.2025).

²³ Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 27.04.2023 р. у справі № 335/12292/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110536507> (дата звернення: 20.07.2025).

²⁴ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.12.2022 р. по справі № 461/12525/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046336> (дата звернення: 20.07.2025).

²⁵ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 02.04.2025 р. по справі № 760/12441/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126649162> (дата звернення: 20.07.2025).

У таких випадках касаційний суд покликається лише на добросовісність останнього набувача майна. Очевидно, що обставини вчинення кримінальних правопорушень вказують на відсутність волі територіальної громади при вибутті майна з володіння, як про це зазначається в деяких судових рішеннях. Застосування аналогії з ч. 2 ст. 1280 ЦК дозволяє уникнути віндикації спадкового майна у добросовісних набувачів.

Отже, ми маємо на рівні Верховного Суду досить складну систему застосування способів захисту прав територіальної громади на відумерлу спадщину: залежно від наявності спадкового спору (це може бути визнання права спадкування за законом, визнання недійсним заповіту, усунення від права спадкування) або його відсутності. За наявності спадкового спору мала б застосовуватися правова позиція ВП ВС щодо відмови у витребуванні спадкового майна на користь територіальної громади та її право на грошову компенсацію в порядку аналогії ч. 2 ст. 1280 ЦК. Саме наявністю спадкового спору можна пояснити логіку застосування норми, яка врегульовує перерозподіл спадщини між спадкоємцями.

Водночас, як відсутність спадкового спору та незаконне заволодіння спадковим майном особами, які не мали та претендували на статус спадкоємців, тягне визнання спадщини відумерлою та витребування спадкового майна на користь територіальної громади.

3. Розмежування вимог про визнання спадщини відумерлою та витребування майна на користь територіальної громади

Застосування принципу захисту прав добросовісного набувача та обґрунтоване намагання досягти єдності судової практики чітко формують тенденцію, коли такі особливості обставин справи не беруться до уваги при вирішенні, який же спосіб захисту є належним. Позиція ВП ВС від 14 грудня 2022 р. застосовується для відмови *у вимогах про визнання спадщини відмерлою* та витребування незаконного відчуженого спадкового майна на користь територіальної громади в сукупності, з огляду на те, що ВП ВС у постанові від 14 грудня 2022 р. залишила в силі рішення суду першої інстанції щодо відмови у задоволенні всіх позовних вимог, у тому числі вимог про визнання спадщини відумерлою.

За такого підходу територіальна громада втрачає не лише право на нерухоме майно, яке не може бути витребуване від добросовісного набувача, а й на інше майно, яке входить до складу відумерлої спадщини. Щонайменше це створює труднощі *у захисті прав кредиторів спадкодавця*. Як захистити права кредиторів спадкодавця, які не мають самостійного правового титулу на спадкове майно, не мають права застави на спадкове майно, якщо у визнанні спадщини відумерлою вже відмовлено?

Також не виключається поєднання відумерлості спадщини та спадкування за законом спадкоємцями, які мають право на обов'язкову частку в спадщині. Однією із підстав відумерлості спадщини є усунення спадкоємців від спадкування. Відповідно до ч. 2 ст. 1235 ЦК, заповідач може позбавити права на спадкування спадкоємця. Прирошення спадкових часток у разі позбавлення права на спадщину на користь спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку в спадщині, не відбувається. *У такій ситуації суд постає перед дилемою: як захистити права спадкоємців, які*

мають право на обов'язкову частку в спадщині та водночас відмовити у визнанні спадщини відумерлою, у витребуванні майна з чужого незаконного володіння.

Убачається, що потребують розмежування вимоги про визнання спадщини відумерлою та витребування майна на користь територіальної громади. Чи можливе визнання відумерлою спадщини та відмова у задоволенні позовних вимог про витребування майна, виходячи із загальноцивільних підстав відмови у віндикації? Наприклад, недобросовісності набувача майна, втрати володіння майном за волею територіальної громади.

Останнє може констатуватися судом, якщо орган місцевого самоврядування відмовився вживати заходів щодо охорони спадкового майна. Порухення стадії охорони спадкового майна, якщо вона не застосована органом місцевого самоврядування, свідчить, що територіальна громада не проявила волі на заволодіння відумерлою спадщиною. ***А отже, майно вибуло з володіння територіальної громади з її волі, що виявилось в бездіяльності органу місцевого самоврядування.*** Тоді як цей орган має обов'язок не лише подати заяву про визнання спадщини відумерлою, а й ужити заходів щодо охорони спадкового майна.

У цьому разі, враховуючи наявність правових підстав, встановлених ст. 1277 ЦК, суд може визнати спадщину відумерлою, проте відмовити у задоволенні вимог про витребування майна, яке вибуло з володіння територіальної громади за її волею, про що свідчить невжиття заходів щодо охорони спадкового майна. Такий підхід застосовний лише до спадкових відносин, що передбачають стадію охорони спадкового майна та обов'язки органу місцевого самоврядування щодо набуття відумерлої спадщини.

На важливість стадії охорони спадкового майна звертали увагу судді ВП ВС в окремій думці до постанови ВП ВС від 14 грудня 2022 р.: «Зважаючи, що процес визнання спадщини відумерлою є досить тривалим у часі з моменту смерті спадкодавця, питання охорони такого майна є актуальним. Із матеріалів справи вбачається, що 20 серпня 2014 р. із заяви № 1104/вх.-974-1 отця-ігумена, Львівська міська рада довідалася, що після смерті спадкодавиці залишилися квартири. У своїй заяві отець-ігумен наголошував, що спадкодавиця проживала у квартирі одна і, імовірно, не мала спадкоємців.

Саме із цього моменту квартира мала бути взята на облік уповноваженим органом і саме орган місцевого самоврядування — Львівська міська рада мала забезпечити зберігання нерухомого майна, нести витрати, пов'язані з його утриманням, а також нести відповідальність за зберігання нерухомості.

Не взяття спірної квартири у встановленому порядку на облік та під охорону органом місцевого самоврядування уможливило розгляд Галицьким районним судом м. Львова позову про встановлення факту проживання зі спадкодавицею, та визнання права на спадкування за законом без залучення до участі у справі Львівської міської ради, а також посвідчення від 18 березня 2015 р. договору купівлі-продажу спірної квартири.

Судді вважали, що Львівська міська рада порушила порядок обліку та зберігання майна, яке в подальшому могло бути визнане відумерлою спадщиною, рішенням суду про визнання майна відумерлою спадщиною відсутнє, тому не можна вважати, що

у Львівській міській ради виникло право власності на спірне майно, як і не встановлено, що позивач фактично є володільцем нерухомості»²⁶.

Очевидно, що саме в цій справі існували підстави для застосування охорони спадкового майна органом місцевого самоврядування. Слід погодитися, що взяття спадкового майна на облік із метою його охорони, виконання відповідних обов'язків органу місцевого самоврядування, унеможливить у більшості випадків незаконне заволодіння цим майном сторонніми особами. Не застосована органом місцевого самоврядування стадія охорони спадкового майна свідчить, що територіальна громада не виявила волі на заволодіння відумерлою спадщиною. А отже, майно вибуло з володіння територіальної громади за її волі, яка проявилася в бездіяльності органу місцевого самоврядування. Послідовне застосування норм спадкового права, у порядку стадійності спадкових відносин, звільняє від необхідності штучно застосовувати аналогію закону для уникнення витребування спадкового майна від добросовісного набувача.

Тож, за наявності підстав, встановлених ст. 1277 ЦК, суд може визнавати спадщину відумерлою, такий спосіб захисту відповідає п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК. Це дасть змогу вирішити питання захисту прав територіальної громади на майно, що зберіглося або може бути витребуване від недобросовісного набувача чи за наявності інших підстав для відмови у віндикації. Також це забезпечує захист прав кредиторів спадкодавця, як забезпечених, так і не забезпечених заставою. Адже самостійного права на грошову компенсацію і на пред'явлення вимог вони не мають, їхні вимоги можуть бути задоволені лише у разі визнання спадщини відумерлою.

Вбачається, що визнання спадщини відумерлою судом є спеціальним способом захисту спадкових прав. Система способів захисту суб'єктивних спадкових прав є сполученням загальноцивільних та спеціальних (особливих) способів захисту спадкових прав. Загальноцивільними є способи захисту, які міг застосувати сам спадкодавець, наприклад, витребування майна (статті 387–388 ЦК). Ці способи застосовуються, якщо статус спадкоємця, або екстраординарного правонаступника, яким є територіальна громада, є безспірним або йому передую спеціальний спосіб захисту спадкових прав, наслідком якого є визначення спадково-правового статусу суб'єкта²⁷. Саме визнання спадщини відумерлою є спеціальним способом захисту, який встановлює спадково-правовий статус територіальної громади та є підставою для пред'явлення нею будь-яких інших позовних вимог для захисту прав на відумерлу спадщину та вимог кредиторів спадкодавця.

²⁶ Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Ситнік О. М., Британчука В. В., Владова Ю. Л., Грицьва М. І., Єленіної Ж. М., Золотнікова О. С., Прокопенка О. Б. на постанову Великої Палати Верховного Суду від 14.12.2022 р. у справі № 461/12525/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109132746> (дата звернення: 20.07.2025).

²⁷ Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. С. 390.

Висновки

Отже, крім спадкоємців та відказоодержувачів, спадщини за особливим титулом відумерлої спадщини може набути територіальна громада (ст. 1277 ЦК). Законодавець визначив набуття територіальною громадою спадкового майна як *перехід* відумерлої спадщини. Буквально «спадщина», як права і обов'язки спадкодавця, є об'єктом спадкування та переходу відумерлої спадщини до територіальної громади.

Верховним Судом щодо складу відумерлої спадщини сформовані підходи, які свідчать про часткову (КГС ВС) або повну тотожність складу спадщини, яка набувається спадкоємцями, та відумерлої спадщини, яка набувається територіальною громадою. Це вказує, що за основним критерієм універсального правонаступництва – спадщиною як його об'єктом, перехід відумерлої спадщини до територіальної громади є універсальним правонаступництвом.

Тотожність складу спадщини та відумерлої спадщини, їх розуміння як об'єкта спадкового правонаступництва, також мало б визначати однаковий момент переходу відумерлої спадщини зі зворотною силою на момент смерті спадкодавця, що попереджує безсуб'єктність спадщини.

У постанові ВП ВС від 14 грудня 2022 р., якою було кардинально змінено судову практику захисту прав територіальної громади на відумерлу спадщину, було відмовлено у визнанні спадщини відумерлою та витребуванні спадкового майна, тому що територіальна громада не є власником майна, та сформовано правову позицію про стягнення територіальною громадою грошової компенсації як належний спосіб захисту її прав на відумерлу спадщину. Проте, за умови відмови судом у визнанні спадщини відумерлою, територіальна громада втрачає титул відумерлості спадщини без можливості його поновлення в процесуальному порядку. Це породжує питання, на якій правовій підставі мають бути заявлені вимоги територіальної громади про сплату грошової компенсації за незаконно відчужене спадкове майно та визначення статусу позивача і відповідача за такими вимогами.

Убачається, що потребують розмежування вимоги про визнання спадщини відумерлою та витребування майна на користь територіальної громади. Визнання відумерлою спадщини є окремим способом судового захисту та не пов'язується з відмовою у задоволенні позовних вимог про витребування майна, якщо судом встановлено загальноцивільні підстави відмови у віндикації. Наприклад, втрата володіння майном з волі територіальної громади може констатуватися судом, якщо орган місцевого самоврядування відмовився вживати заходів щодо охорони спадкового майна (встановити володіння на спадкове майно). А отже, майно вибуло з *володіння територіальної громади* за її волі, яка проявилася в бездіяльності органу місцевого самоврядування. Це впливає з обов'язку органу не лише подати заяву про визнання спадщини відумерлою, а й ужити заходів щодо охорони спадкового майна. Такий підхід позбавляє необхідності застосовувати аналогію закону у відносинах, які врегульовані ЦК задля уникнення витребування майна у добросовісних набувачів, особливо з огляду на тонкощі такої аналогії, підкреслені ВП ВС (попередня наявність спадкового спору, а не звичайне незаконне заволодіння спадковим майном), що не береться до уваги судами в подальшій судовій практиці.

Отже, за наявності підстав, встановлених ст. 1277 ЦК, суд може визнавати спадщину відумерлою, що відповідає п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК. Це дасть змогу вирішити питання підстав захисту прав територіальної громади на майно, що зберіглося або може бути витребуване від недобросовісного набувача чи за наявності інших підстав для відмови у віндикації. Також це забезпечує захист прав кредиторів спадкодавця, які не мають самостійного правового титулу на спадкове майно, поза зверненням стягнення на предмет іпотеки, не мають самостійного права на грошову компенсацію та вимоги яких можуть бути задоволені лише у разі визнання спадщини відумерлою.

REFERENCES

- Civil Code of Ukraine. (2003, January 16). Law of Ukraine No. 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Code civil de la France du 20 mars 1804. (n.d.). Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070721/LEGISCTA000006150148/#LEGISCTA0000 (accessed on July 25, 2025) [in French, in Russian].
- Kozlovska, L. V. (2015). Theoretical Foundations of the Exercise and Protection of Inheritance Rights (p. 390). Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
- Kroitor, V. A. (2024). Features of recognizing inheritance as escheated in civil law doctrine and law enforcement practice. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 5, 182–187. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.28> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Kukharev, O. Ye. (2013). Recognition of inheritance as escheated: Selected issues of law enforcement. *Chasopys tsyvilnoho ta kryminalnoho sudochynstva*, 4(13), 119–128. [in Ukrainian].
- Kukharev, O. Ye. (2023). Current trends in court proceedings on recognition of inheritance as escheated. *Slovo of the National School of Judges of Ukraine* 2(43), 127–140. [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2023-2\(43\)](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2023-2(43)) (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Romovska, Z. V. (2009). *Ukrainian Civil Law. Inheritance Law* (pp. 42–46). Kyiv: Alerta; KNT; TsUL. [in Ukrainian].
- Spasybo-Fatieieva, I. V. (Ed.). (2009). *Civil Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary* (pp. 382–387). Kharkiv: FOP Kolisnyk A. A. [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine, Civil Cassation Court. (2023, August 30). *Resolution in case No. 638/11303/1*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113176157> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine, Civil Cassation Court. (2023, May 31). *Resolution in case No. 335/12292/19*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111998972> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine, Civil Cassation Court. (2023, November 1). *Resolution in case No. 202/5154/21*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114834978> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine, Civil Cassation Court. (2024, November 18). *Resolution in case No. 214/707/23*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123193581> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].

- Supreme Court of Ukraine, Civil Cassation Court. (2025, April 2). *Resolution in case No. 760/12441/18*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126649162> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine, Commercial Cassation Court. (2024, June 5). *Resolution in case No. 922/2728/23* <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119618418> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine, Commercial Cassation Court. (2024, June 26). *Resolution in case No. 903/133/23*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120088636> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine, Commercial Cassation Court. (2024, November 19). *Resolution in case No. 920/199/23*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123313523> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine, Grand Chamber. (2022, December 14). *Resolution in case No. 461/12525/15-ts*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046336> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine, Grand Chamber. (2022, December 14). *Separate opinion of Justices Sytnyk, O. M., Brytanchuk, V. V., Vlasov, Yu. L., Hrytsiv, M. I., Yelenina, Zh. M., Zolotnikov, O. S., Prokopenko, O. B. in case No. 461/12525/15-ts*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109132746> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine, Grand Chamber. (2023, April 27). *Resolution in case No. 335/12292/19*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110536507> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine. (n.d.). The judge of the Civil Cassation Court outlined the legal nature of escheated inheritance and the role of territorial communities in ensuring continuity of civil relations. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1855506/> (accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian].
- Zaika, Yu. O. (2007). *Inheritance Law in Ukraine: Formation and Development* (2nd ed., p. 190). Kyiv: KNT. [in Ukrainian].

Kozłowska Liudmyla

Doctor of Law Sciences, Associate Professor

Head of the Department of Analytical and Legal Work

of the Grand Chamber of the Supreme Court

Kyiv, Ukraine

Kozłowska Liudmyla. Judicial Protection of the Rights of a Territorial Community to a Deceased Person's Inheritance

Abstract

The relevance of the study is determined by the new legal position of the Grand Chamber of the Supreme Court, expressed in its ruling of 14 December 2022 on the appropriate means of protecting the rights of the territorial community, which radically changed the practice of recognising inheritance as escheat and reclaiming illegally alienated inherited property from bona fide acquirers. The purpose of the article was to analyse the practice of the Supreme Court and scientific research on relations with escheated inheritance in order to determine whether a comprehensive

system of inheritance succession had been established in Book Six of the Civil Code of Ukraine (which, in the event of a dispute, allows for the application of general civil and special means of protecting inheritance rights, as directly defined by the Civil Code) or to establish that Book Six of the Civil Code does indeed contain gaps that require the application of analogy of law to protect the rights of the territorial community to escheat inheritance. The main research methods used in this article are systematic, analytical, sociological, and comparative-historical methods. An analysis of the practice of the Supreme Court's cassation courts shows that the courts understand escheated inheritance as a category that is identical to inheritance. The author argues that the transfer of escheated inheritance to the territorial community is universal succession, and that the court's recognition of inheritance as escheated has retroactive effect to the time of the opening of the inheritance. The author provides a detailed analysis of the Supreme Court's rulings that raised the issue of applying the position of the Grand Chamber of the Supreme Court expressed in its ruling of 14 December 2022, as well as the rulings of the Civil Court of Cassation, in which the court concluded on the applicability or inapplicability of the legal position regarding the refusal to recognise the inheritance as escheated and the reclamation of inherited property in favour of the territorial community. The need to distinguish between claims for recognition of inheritance as extinct and claims for recovery of property in favour of the territorial community is well-reasoned. The recognition of inheritance as extinct is a separate, special means of protection that establishes the inheritance-law status of the territorial community and is the basis for bringing any other claims to protect the rights to extinct inheritance and protect the rights of the testator's creditors. The author argues that the violation of the stage of protection of inherited property by a local government body and the refusal to take measures to protect inherited property indicate the loss of ownership of the property by the will of the territorial community and are grounds for refusing to reclaim inherited property from bona fide acquirers.

Keywords: *inheritance, escheat inheritance, hereditary succession, territorial community, remedies for protection of inheritance rights, protection of hereditary property.*

Кухарєв Олександр
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківський національний
університет внутрішніх справ
Харків, Україна
[https://orcid.org/0 0000-0003-2086-9179](https://orcid.org/0000-0003-2086-9179)
e-mail: kukharyev@gmail.com

УДК 347.65/.68:347.27(477)

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-6-3-63-79>

ІПОТЕЧНЕ МАЙНО У СКЛАДІ СПАДЩИНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Кухарєв Олександр. Іпотечне майно у складі спадщини: теоретичні та практичні аспекти

Анотація

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей переходу права власності на майно, обтяжене іпотекою, в аспекті забезпечення оптимального балансу інтересів кредиторів спадкодавця, його спадкоємців, а також майнових поручителів. Актуальність дослідження полягає у необхідності врегулювання зловживань спадкоємців та захисту інтересів кредиторів задля забезпечення стабільності майнового обороту у спадкових правовідносинах. Метою статті є з'ясування особливостей переходу права власності на майно, обтяжене іпотекою, в аспекті забезпечення оптимального балансу інтересів кредиторів спадкодавця, його спадкоємців, а також майнових поручителів. У статті використано історичний, компаративний, аналітичний методи наукового дослідження. Відправною методологічною засадою дослідження є положення про те, що обсяг виконання обов'язку спадкоємців за боргами спадкодавця обмежується вартістю майна, одержаного ними у спадщину. Тобто обмежена відповідальність спадкоємців презюмується, без необхідності вчинення таких процедур, як проведення опису спадщини, виклику кредиторів спадкодавця, що встановлені в окремих зарубіжних правопорядках. Доводиться, що спадкування прав на майно, обтяжене іпотекою, має особливості, що виявляються, по-перше, у звуженні правових можливостей застосування загального порядку звернення стягнення на предмет іпотеки та, по-друге, у додаткових підставах припинення іпотеки, прямо не передбачених спеціальним законом. Причому додаткові підстави припинення іпотеки у спадкових правовідносинах не порушують права та інтереси кредиторів спадкодавця, які наділені правом звернутися з вимогою про виконання зобов'язання як до спадкоємця, який прийняв спадщину, так і до нотаріуса (консульської установи). Крім того, законом встановлені тривалі строки пред'явлення кредитором своїх вимог. Нарешті, відсутність у спадкоємця, який прийняв спадщину, свідоцтва про право на спадщину не позбавляє кредитора спадкодавця можливості звернутися до такої особи з вимогою про звернення стягнення на спадкове майно, яке є предметом іпотеки. Обстоюється позиція, що іпотека припиняється за недотримання кредитором спадкодавця шестимісячного строку звернення до спадкоємців боржника, вста-

новленого у ст. 1281 ЦК України. У такому випадку належним способом захисту прав спадкоємців є припинення іпотеки та скасування заборони на нерухоме майно. Обґрунтовується, що у разі смерті боржника за основним зобов'язанням майнова порука припиняється відповідно до ч. 1 ст. 523 ЦК України за таких умов: смерть боржника за основним зобов'язанням, забезпеченим іпотекою; прийняття спадщини спадкоємцем боржника у спосіб і строки, визначені цивільним законодавством; відсутність згоди майнового поручителя забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником — спадкоємцем; майновий поручитель і спадкоємець боржника є різними особами.

Ключові слова: *спадкування, спадкові правовідносини, спадщина, спадкодавець, спадкоємець, іпотека, майнова порука, заміна боржника.*

Вступ

Постановка проблеми. Універсальний характер спадкового правонаступництва зумовлює перехід до спадкоємця всіх належних спадкодавцеві прав та обов'язків, які не припинилися внаслідок його смерті. Не є винятком і право власності на нерухоме майно, обтяжене іпотекою. Слід зауважити, що смерть іпотекодавця породжує цілий комплекс проблем як практичного, так і теоретичного порядку. При цьому спадкові відносини суттєво впливають як на основне зобов'язання (зазвичай ідеться про кредитний договір), так і на забезпечуване, що має акцесорний характер. Смерть боржника — явище випадкове, але воно не має завдавати шкоди кредиторам шляхом позбавлення їх того задоволення, на яке вони розраховують за життя боржника.

Актуальність дослідження. Спадкове право має забезпечити стабільність майнового обороту, що зазнає суттєвого негативного впливу через смерть учасника правовідносин шляхом встановлення оптимального балансу інтересів кредиторів спадкодавця та спадкоємців боржника. І в цьому аспекті варто відзначити непоодинокі випадки зловживань із боку спадкоємців. Останні, з метою ухилення від виконання забезпеченого іпотекою зобов'язання, не звертаються до нотаріуса із заявами про прийняття спадщини, проживаючи при цьому в успадкованому будинку чи квартирі, що є предметом іпотеки. Крім того, спадкоємці не отримують свідоцтва про право на спадщину, відмовляючись на цій підставі сплачувати борги спадкодавця.

У свою чергу, кредитори безпідставно нараховують пеню, а також проценти за користування кредитом за період, що настав уже після смерті позичальника. Хоча спадкоємці несуть зобов'язання погасити нараховані проценти та неустойку тільки в тому випадку, якщо вони заявлені боржникові за життя. Інші нараховані зобов'язання фактично не пов'язані з особою позичальника і не можуть присуджуватись до сплати спадкоємцями.

Метою статті є з'ясування особливостей переходу права власності на майно, обтяжене іпотекою, в аспекті забезпечення оптимального балансу інтересів кредиторів спадкодавця, його спадкоємців, а також майнових поручителів.

Методи дослідження

У статті використано історичний, компаративний, аналітичний методи наукового дослідження для порівняння законодавства зарубіжних країн з питання особливостей переходу права власності на майно, обтяжене іпотекою, змін його правового регулювання в часі та сучасного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Спадкування іпотечного майна не було напрямом окремих наукових досліджень. Увага науковців зосереджувалась переважно на таких загальних питаннях, пов'язаних із виконанням обов'язків спадкодавця: межі та порядок задоволення вимог кредиторів; правова природа строків пред'явлення вимог кредиторів спадкодавця; статус кредиторів у спадкових правовідносинах. Слід відзначити праці І. В. Спасибо-Фатєєвої, Ю. О. Заїки, С. Я. Фурси, А. В. Козловської, В. В. Надьон, О. П. Печеного, Є. О. Рябоконя, Є. І. Фурси, В. В. Васильченка, Х. З. Піщик, І. І. Главач, Н. В. Фомічової, М. П. Юніної.

Способи захисту прав кредиторів у разі смерті боржника розглядались у колективній монографії «Спадкове право: кризь призму судової практики», опублікованої за редакцією І. В. Спасибо-Фатєєвої у 2021 р.¹

Крім того, детальний аналіз судової практики звернення стягнення на спадкове майно за боргами спадкодавця був проведений О. П. Печеним² та О. В. Розгон³.

Результати дослідження

Включення до складу спадщини обов'язків значною мірою оптимізує процедуру спадкування та сприяє ефективності цивільного обороту, який потребує стабільності та безперервності не лише речових, а й зобов'язальних відносин, що досягається шляхом заміни боржника на його правонаступника. Це узгоджується із загальними умовами виконання зобов'язання, за змістом яких зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться (ст. 526 ЦК України).

1. Правове регулювання відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця в історичній ретроспективі

Початково римляни вважали, що спадкоємець заступає місце спадкодавця, а тому в повному обсязі відповідає за його боргами. Коріння давніх поглядів на спадкування, як на наступництво в усьому комплексі майна померлого (*universitas*), сягало уявлень про те, що спадкоємець — продовжувач юридичної особистості спадкодавця. Спадкове майно розглядалось як одне ціле, *universitas juris*, що переходить після смерті попереднього глави сім'ї (*pater familias*) до особи, яка посіла його юридичне місце. Звідси випливала практична неможливість відмовитися від прийняття спадщини, адже сама честь бути призначеним спадкоємцем, морально-етичні зобов'язання спадкового правонаступника як охоронця прав та інтересів сім'ї або роду були панівними. Визначальна ознака давнього спадкового права полягала в необмеженій відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця: навіть за умови відсутності економічно цінного майна (спадкового активу), яке могло б успадковуватися, або

¹ Спадкове право: кризь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. С. 257–272.

² Печений О. П. Деякі питання судової практики звернення стягнення на спадкове майно за боргами спадкодавця. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2018. № 10. С. 20–26.

³ Розгон О. В. Особливості виконання зобов'язань спадкодавця перед кредиторами. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2019. № 6. С. 28–37.

його недостатності порівняно з вартістю боргів, відповідальність спадкоємців не скасовувалася та не обмежувалася⁴.

Однак кодифікацією Юстиніана було введено як альтернативу відповідальність, обмежену розміром вартості спадкової маси (*pro viribus hereditatis*). Скористатися обмеженою відповідальністю міг той спадкоємець, який за участі офіційних осіб і кредиторів проводив опис та оцінку всього спадкового майна. Обмеження відповідальності розумілося як пільга (*beneficium inventarii*).

Другий спосіб обмеження відповідальності спадкоємців спадковою масою мав назву «сепарація» (*beneficium separationis*). У цьому випадку спадкове майно за рішенням претора відокремлювалося від майна спадкоємців з метою задоволення вимог кредиторів спадщини.

2. Моделі правового регулювання відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця у сучасних зарубіжних правопорядках

У сучасних зарубіжних правопорядках розрізняють три основні моделі відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця:

- 1) необмежена відповідальність;
- 2) відповідальність, обмежена певним активом (*cum viribus patrimonii, cum viribus hereditatis*);
- 3) відповідальність, обмежена визначеною вартістю (*pro viribus patrimonii, pro viribus hereditatis*)⁵.

Кожна із зазначених моделей має свої переваги та недоліки стосовно регулювання наступництва обов'язків спадкодавця та жодна не є універсальною для всіх індивідуальних випадків спадкування. Якщо спадкове майно є «платоспроможним» і спадкоємці поведуть себе сумлінно, прямий та безпосередній перехід спадщини до спадкоємців є найкращим рішенням, оскільки воно є простим та уникає правового вакууму у володінні майном, а також додаткових витрат, пов'язаних із його управлінням.

Та обставина, що окремі правові системи передбачають особисту відповідальність спадкоємця, випливає з безпосереднього переходу до нього спадщини без її попередньої передачі третім особам. Тобто відбувається злиття спадщини з особистим майном спадкоємця. Через це відповідальність спадкоємця обмежується лише вартістю, а не активами, оскільки спадщини, відокремленої від особистого майна спадкоємця, більше не існує⁶.

⁴ Римське право крізь призму традиції і судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2022. С. 468.

⁵ Załucki M. New Rules on Liability for Inheritance Debts in Poland: Road to a Single European Law? *European Review of Private Law*. 2016. № 2. P. 192. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2766182 (last accessed: 20.07.2025).

⁶ Vukotić A. Comparative Perspective on the Liability of Heirs. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. 2024/1. Vol. 72, br. 1/2024. P. 49, 59. URL: https://anali.rs/xml/202-/2024c/2024-1c/Anali_2024-1c-04.pdf (last accessed: 20.07.2025). Each regime of succession has its advantages and disadvantages with regard to settlement of estate debts and none of them is completely adequate for all individual cases of succession. When the estate is not insolvent and if heirs behave responsibly, direct devolution and immediate entitlement of heirs is the best solution because it is simple, it avoids any legal vacuum in ownership of the estate and it avoids the trouble and costs of separate administration of the estate.

Наприклад, у Франції після реформи спадкового права, проведеної у 2001 та 2006 рр., спадкоємець під час прийняття спадщини має право зробити вибір між безумовним прийняттям, що тягне необмежену відповідальність за боргами спадкодавця, та прийняттям у розмірі чистого активу (ст. 768 ЦК Франції). Якщо хоча б один зі спадкоємців заявив про прийняття спадщини в розмірі чистого активу, то складається опис спадщини (ст. 789 ЦК Франції) і здійснюється виклик кредиторів (ст. 792 ЦК Франції). Умисні порушення, допущені при складанні опису, тягнуть втрату інвентарної пільги. При цьому на підставі статей 791, 798 ЦК Франції спадщина відмежовується від особистого майна спадкоємців.

Забезпечені вимоги кредиторів задовольняються у пріоритетному порядку, інші заявлені вимоги кредиторів задовольняються в порядку черговості звернення. Збитки, завдані кредиторам під час управління спадщиною, відшкодовуються спадкоємцями з їх особистого майна. На підставі ст. 779 ЦК Франції особистим кредиторам спадкоємця, який утримується від прийняття спадщини на шкоду їх інтересам, може бути дозволено в судовому порядку прийняти спадщину від імені боржника в розмірі незадоволених вимог⁷.

За польським цивільним законодавством прийняття спадщини спадкоємцем вважається, за загальним правилом, вчиненим з інвентарним описом. У разі складення опису спадкоємці сплачують борги спадкодавця в межах вартості спадкового майна. Порушення (зокрема, приховування майна), допущені умисно, тягнуть за собою покладення на спадкоємців необмеженої відповідальності⁸.

У Німеччині загальним наслідком прийняття спадщини є повна відповідальність спадкоємця за боргами спадкодавця. Складення інвентарного опису за клопотанням кредитора є обов'язковим (§ 1994 Німецького цивільного уложення). Санкцією за відмову від складення опису або умисне включення недостовірної інформації є необмежена відповідальність за боргами спадкодавця (§ 2005). Повна відповідальність спадкоємця може бути обмежена спадковою масою у разі запровадження управління спадщиною чи при банкрутстві. Майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів спадщини, передається спадкоємцям. Відповідно до § 2015 Німецького цивільного уложення з метою з'ясування кола кредиторів спадкоємець має право протягом одного року з моменту прийняття спадщини порушити виключне провадження та до його закінчення не задовольняти вимоги кредиторів⁹.

Сербське право визначає «автоматичне», *ex lege*, обмеження відповідальності за боргами спадкодавця. Цей режим було введено у 1955 р. після значних соціальних, політичних і правових змін. Запроваджений підхід пояснювався спрощенням спад-

⁷ Civil Code of France, as of 1st July 2013. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=450531 (last accessed: 20.07.2025).

⁸ Załucki M. New Rules on Liability for Inheritance Debts in Poland: Road to a Single European Law? *European Review of Private Law*. 2016. № 2. P. 189–202. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2766182 (last accessed: 20.07.2025).

⁹ German Civil Code BGB in the version on 2 January 2002. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html (last accessed: 10.07.2025).

кування шляхом обмеження відповідальності спадкоємців, навіть якщо вони не вчиняли жодних дій для визначення розміру боргів у складі спадщини¹⁰.

3. Сучасне правове регулювання відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця в Україні

У ЦК України містяться лише дві статті, які визначають порядок пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців (ст. 1281) і обов'язок спадкоємців задовольнити вимоги кредитора (ст. 1282).

Так, спадкоємці зобов'язані повідомити кредитора спадкодавця про відкриття спадщини, якщо їм відомо про його борги, та/або якщо вони спадкують майно, обтяжене правами третіх осіб.

Кредиторів спадкодавця належить пред'явити свої вимоги до спадкоємця, який прийняв спадщину, не пізніше шести місяців з дня одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину на все або частину спадкового майна незалежно від настання строку вимоги.

Якщо кредитор спадкодавця не знав і не міг знати про прийняття спадщини або про одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину, він має право пред'явити свої вимоги до спадкоємця, який прийняв спадщину, протягом шести місяців з дня, коли він дізнався про прийняття спадщини або про одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину.

Кредитор спадкодавця, який не пред'явив вимоги до спадкоємців, що прийняли спадщину, у строки, встановлені частинами 2, 3 ст. 1281 ЦК України, позбавляється права вимоги.

Спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожен із спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині.

Вимоги кредитора спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено. У разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора звертає стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі.

Отже, у ст. 1282 ЦК України закріплене важливе застереження про те, що обсяг виконання обов'язку спадкоємців за боргами спадкодавця *обмежується вартістю майна, одержаного ними у спадщину*. Йдеться саме про *вартість* як грошову оцінку спадкового майна. Інакше кажучи, обов'язок спадкоємців обмежується вартістю майна, одержаного у спадщину, а не розміром їхньої частки у спадщині. Зазначене положення є складним для застосування у багатьох аспектах прикладного характеру: вид вартості (ринкова, балансова або інша), її визначення, документальне підтвердження, момент, на який визначається вартість спадкового майна (час відкриття спадщини або оформлення спадкових прав) тощо¹¹.

¹⁰ Vukotić A Comparative Perspective on the Liability of Heirs. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. 2024/1, Vol. 72, br. 1/2024. P. 55. URL: https://anali.rs/xml/202-/2024c/2024-1c/Anali_2024-1c-04.pdf (last accessed: 10.07.2025).

¹¹ Вчення про цивільно-правову відповідальність : монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, Л. М. Баранова, О. О. Біляев та ін. ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2025. С. 763, 764.

4. Особливості сучасного правового регулювання переходу права власності на майно, обтяжене іпотекою в Україні

На практиці поширеними є випадки спадкування права власності на квартири, будинки, що перебувають в іпотеці. Це відбувається в разі, коли позичальник уклав кредитний договір, на забезпечення виконання якого передав своє майно в іпотеку. Проте кредитне зобов'язання ним не було виконане через його смерть.

Традиційно іпотека залишається поширеним і ефективним способом забезпечення виконання зобов'язання та визначається у ст. 1 Закону України «Про іпотеку»¹² як вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні та користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника в порядку, встановленому Законом України «Про іпотеку».

Невипадково в юридичній літературі наголошується, що захисний механізм застави вирізняється з-поміж інших видів забезпечення виконання зобов'язань своєю надійністю, що обумовлює її майновий характер. Так, забезпечуване джерело являє собою наперед виділене майно боржника або майнового поручителя (що визначає природу застави як майнового (речового) виду забезпечення виконання зобов'язання), вартість якого перевищує, як правило, розмір боргу за забезпеченим зобов'язанням¹³.

В аспекті спадкових правовідносин ключове значення має правило ст. 23 Закону України «Про іпотеку», за змістом якого у разі переходу права власності (права господарського відання, спеціального майнового права) на предмет іпотеки від іпотекодавця до іншої особи, у тому числі в порядку спадкування чи правонаступництва, іпотека є дійсною для набувача відповідного нерухомого майна навіть у випадку, якщо до відома набувача не доведена інформація про обтяження майна іпотекою.

Особа, до якої перейшло право власності (право господарського відання, спеціальне майнове право) на предмет іпотеки, набуває статусу іпотекодавця і має всі його права та несе всі його обов'язки за іпотечним договором в обсязі та на умовах, що існували до набуття такою особою права власності на предмет іпотеки.

Якщо право власності (спеціальне майнове право) на предмет іпотеки переходить до спадкоємця фізичної особи — іпотекодавця, такий спадкоємець не несе відповідальності перед іпотекодержателем за виконання основного зобов'язання, але в разі його порушення боржником відповідає за задоволення вимоги іпотекодержателя в межах вартості предмета іпотеки.

А. І. Григор'єва та І. В. Спасибо-Фатєєва слушно зауважили, що ст. 23 Закону України «Про іпотеку» регулює не стільки реалізацію властивості слідування, яка забезпечує нерозривний зв'язок абсолютного речового права зі своїм об'єктом, скільки

¹² Про іпотеку : Закон України від 05.06.2003 № 898-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text> (дата звернення: 25.07.2025).

¹³ Пучковська І. Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань : монографія. Харків : Право, 2017. С. 256.

заміну особи на стороні іпотекодавця в договорі іпотеки, що відбувається в порядку ст. 520 ЦК України¹⁴.

Отже у разі, коли боржник за основним зобов'язанням передає належне йому на праві власності майно в іпотеку та згодом помирає, іпотека є дійсною для його спадкоємців. Це перешкоджає вимагати припинення іпотеки на підставі самого лише факту смерті іпотекодавця.

Складнішою є ситуація, коли іпотекодавцем виступає *майновий поручитель* — особа, яка не є боржником за основним зобов'язанням. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про іпотеку», майновий поручитель несе відповідальність перед іпотекодержателем за невиконання боржником основного зобов'язання виключно в межах вартості предмета іпотеки. У разі задоволення вимог іпотекодержателя за рахунок предмета іпотеки майновий поручитель набуває права кредитора за основним зобов'язанням.

Якщо розглядати конструкцію таких відносин на прикладі найпоширенішого на практиці кредитного договору, забезпеченого заставою, то сторонами такого договору є кредиторавець і позичальник (спадкодавець у майбутніх спадкових відносинах, що виникнуть після смерті боржника). Такий договір забезпечується заставою, де сторонами виступають заставодержатель (кредитор за основним зобов'язанням) і заставодавець — особа, відмінна від боржника за кредитним договором. Тож, у цих правовідносинах можна визначити трьох осіб: кредиторавця, який одночасно є заставодержателем; позичальника, який не є стороною в договорі застави; майнового поручителя, який не бере участі в кредитному договорі, проте є стороною в договорі застави.

Важливо враховувати, що поручитель та майновий поручитель є суб'єктами різних цивільних правовідносин. Зокрема, поручитель є суб'єктом такого виду забезпечення виконання зобов'язання, як порука, тоді як майновий поручитель — застави. Якщо поручитель відповідає за основним зобов'язанням всім своїм майном, на яке може бути звернено стягнення, то майновий поручитель відповідає лише предметом застави. Через це поруку відносять до особистих способів забезпечення зобов'язань, тоді як заставу — до майнових.

Причому боржник за основним зобов'язанням і майновий поручитель не є солідарними боржниками. Це пояснюється тим, що солідарна відповідальність настає лише у випадках, прямо передбачених законом або договором (ст. 541 ЦК України). Крім того, майновий поручитель відповідає перед кредитором своїм майном, переданим у заставу.

Правовий статус поручителя та майнового поручителя визначається окремо, з особливостями, достатніми для їх розрізнення, та застосуванням різних правових норм. До іпотечних правовідносин за участю майнового поручителя положення § 3 п. 49 ЦК України «Порука» не застосовуються.

Якщо право власності на предмет іпотеки переходить до спадкоємця майнового поручителя, такий спадкоємець не несе відповідальності перед іпотекодержателем за виконання основного зобов'язання, але в разі його порушення боржником він від-

¹⁴ Григор'єва Л. І., Спасибо-Фатєєва І. В. Звернення стягнення на майно боржника за вимогою кредитора, який є іпотекодержателем (іпотечного кредитора). *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 10. С. 41.

повідас за задоволення вимог іпотекодержателя в межах вартості предмета іпотеки. Тобто до відповідних правовідносин застосовується ст. 23 Закону України «Про іпотеку».

Водночас існує й інша ситуація, коли помирає боржник за основним зобов'язанням за незмінності особи майнового поручителя, що унеможливає застосування в цьому разі положення про слідування іпотеки. За змістом ч. 1 ст. 523 ЦК України порука або застава, встановлена іншою особою, припиняється після заміни боржника, якщо поручитель або заставадавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником.

Таке правило зумовлено істотним значенням особи боржника для поручителя та майнового поручителя.

Тому можна стверджувати про припинення іпотечних відносин, якщо після смерті боржника за основним зобов'язанням майновий поручитель відмовився забезпечувати виконання зобов'язання. При цьому важливо, щоб спадщину прийняли спадкоємці боржника, тобто відбулась заміна боржника, про яку йдеться у ч. 1 ст. 523 ЦК України.

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду, передаючи справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, у своїй ухвалі вдався до не виправдано розширеного тлумачення закону та дійшов такого висновку. Найбільш розумним є тлумачення ч. 1 ст. 523 ЦК України таким чином, що вона регулює випадки заміни боржника при переведенні боргу, реорганізації, оскільки ці випадки правонаступництва допускають можливість отримати від заставадавця (іпотекодавця) попереднє погодження забезпечувати зобов'язання за нового боржника. Як наслідок, ця норма не поширюється на випадки заміни боржника при спадкуванні¹⁵. До речі, схожа точка зору про обмеження застосування ч. 1 ст. 523 ЦК України лише випадком переведення боргу висловлюється і в юридичній літературі¹⁶.

Примітно, що викладена Верховним Судом у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду позиція фактично обґрунтовувалася такою засадою цивільного законодавства, як розумність (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України) та обмежувала дію ч. 1 ст. 523 ЦК України лише двома випадками заміни боржника в зобов'язанні — переведенням боргу та реорганізацією. Хоча, на моє переконання, такий підхід не лише порушує інтереси майнового поручителя у досліджуваних правовідносинах, а й фактично зводиться до вільного тлумачення закону, в якому чітко зазначено про *заміну боржника* як підставу припинення застави, встановленої іншою особою.

Не викликає сумнівів, що смерть боржника в зобов'язанні, яке не є нерозривно пов'язаним з його особою, породжує заміну боржника його спадкоємцем. Через це ч. 1 ст. 523 ЦК України охоплює такий спосіб заміни боржника в зобов'язанні, як спадкування, виходячи передусім зі змісту коментованої норми.

¹⁵ Ухвала Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 23.05.2022 р. у справі № 570/3891/14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104827613> (дата звернення: 15.07.2025).

¹⁶ Цивільний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко. Київ : Норма права, 2023. С. 579.

Тому є всі підстави погодитися з правовою позицією Великої Палати Верховного Суду в цій справі: зобов'язання за договором поруки нерозривно пов'язані з особою боржника, тому в разі смерті цього боржника кредитор, який хоче задовольнити свої вимоги, повинен отримати від поручителів померлого та/або іпотекодавців відповідну згоду забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником (спадкоємцем).

У разі недосягнення згоди й не отримання кредитором згоди поручителя та/або іпотекодавця забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником (спадкоємцем), порука та/або іпотека визнаються припиненими (пп. 9.14–9.16 постанови Великої Палати Верховного Суду від 4 липня 2023 р. у справі № 570/3891/14)¹⁷.

Отже, Велика Палата Верховного Суду не заперечила дію ч. 1 ст. 523 ЦК України у спадкових правовідносинах.

Так, припинення відносин майнової поруки у сфері спадкового права пов'язане із сукупністю таких умов:

- 1) смерть боржника за основним зобов'язанням, забезпеченим іпотекою;
- 2) прийняття спадщини спадкоємцем боржника у спосіб і строки, визначені цивільним законодавством;
- 3) відсутність згоди майнового поручителя забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником — спадкоємцем;
- 4) майновий поручитель та спадкоємець боржника є різними особами.

У зв'язку з тим, що зі смертю позичальника зобов'язання з повернення кредиту включається до складу спадщини, строки пред'явлення кредитодавцем вимог до спадкоємців позичальника, а також порядок задоволення цих вимог регулюються статтями 1281, 1282 ЦК України. Якщо ж кредитор не пред'явив свої претензії до спадкоємців боржника в зазначені строки, за приписом ч. 4 ст. 1281 ЦК України він позбавляється права вимоги. Отже, строки пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців за своєю сутністю є *преклюдивними*, та їх вплив припиняє існування права вимоги кредитора. Причому ці строки не підлягають поновленню, оскільки є відмінними від строку позовної давності.

Велика Палата Верховного Суду ще у 2018 р. дійшла висновку, що у ст. 1281 ЦК України визначаються преклюдивні строки пред'явлення вимог кредиторів спадкодавця, що *застосовуються також до кредитних зобов'язань, забезпечених іпотекою*¹⁸. Схожа правова позиція застосовується Верховним Судом, і практика в цьому напрямі досі залишається незмінною¹⁹. Погляд на правову природу строків пред'явлення претензій кредиторів як преклюдивних, відмінних від строків позовної дав-

¹⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.07.2023 р. по справі № 570/3891/14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112406150> (дата звернення: 15.07.2025).

¹⁸ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.04.2018 р. по справі № 522/407/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73469649> (дата звернення: 15.07.2025).

¹⁹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 19.03.2025 р. по справі № 643/3232/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126054444> (дата звернення: 15.07.2025).

ності, переважає в правовій доктрині²⁰, видається цілком правильним і таким, що відповідає характеру відповідних правовідносин.

Хоча З. В. Ромовська стверджує, що суд у кожному конкретному випадку має враховувати причини, через які кредитор не міг подати вимогу до спадкоємців (тяжка хвороба, трагедія в сім'ї, тримання під вартою, неієздатність кредитора тощо). З цього авторкою робиться висновок про можливість відступити від правила, що міститься в ч. 4 ст. 1281 ЦК України, з урахуванням справедливості, добросовісності та розумності. Додатково наголошується, що не пред'явлення вимоги до спадкоємця батьками, опікуном чи самою особою, дієздатність якої обмежена, не може призвести до втрати права вимоги²¹.

Утім наведений погляд видається спірним, зважаючи на таке.

По-перше, ч. 4 ст. 1281 ЦК України сформульована імперативно та не допускає відступу від закріпленого правила. Як справедливо наголошує Н. В. Черногор, у спадковому праві практично всі строки мають імперативний характер²². Якщо ж допускається диспозитивне регулювання в частині застосування строку, про це робиться спеціальне застереження в законі. Для прикладу, у ч. 3 ст. 1272 ЦК України міститься правова можливість визначення додаткового строку для прийняття спадщини в разі, якщо спадкоємець пропустив такий строк з поважної причини.

По-друге, надання кредиторіві спадкодавця права пред'являти вимоги до спадкоємців після спливу встановленого законом строку порушуватиме баланс інтересів цих суб'єктів. Спадкоємці перебуватимуть у стані правової невизначеності через надану кредитором можливість у будь-який час вимагати виконання зобов'язання. До речі, Верховний Суд України свого часу наголошував на застосуванні трирічного строку позовної давності до вимог кредитора у зобов'язанні, забезпеченому іпотекою, у разі смерті іпотекодавця²³. Проте Велика Палата Верховного Суду відступила від цього правового висновку²⁴.

У спадкових правовідносинах звужено застосування ст. 12 Закону України «Про іпотеку», згідно з якою в разі порушення іпотекодавцем обов'язків, установлених іпотечним

²⁰ Див., наприклад: Луць В. В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 263; Устінова-Бойченко Г. М., Юнацький М. О. Виконання спадкоємцями обов'язків перед кредиторами спадкодавця. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 115, 116. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2024/27.pdf (дата звернення: 15.07.2025); Васильченко В. В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування. Харків : Одиссей, 2007. С. 114, 115.

²¹ Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. С. 68.

²² Черногор Н. В. Строки та терміни у спадковому праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2011. С. 15.

²³ Постанова Верховного Суду України від 17.02.2016 р. по справі № 6-31цс16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56061264> (дата звернення: 15.07.2025).

²⁴ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.04.2018 р. по справі № 522/407/15 ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73469649> (дата звернення: 15.07.2025).

договором, іпотекодержатель має право вимагати дострокового виконання основного зобов'язання, а в разі його невиконання — звернути стягнення на предмет іпотеки, якщо інше не передбачено законом. Такий висновок зумовлений тим, що смерть іпотекодавця перешкоджає кредиторів невідкладно звернутися до суду з позовом про звернення стягнення на предмет іпотеки через необхідність дотримання процедури, встановленої спадковим законодавством (статті 1281, 1282 ЦК України). Крім того, кредитор може пред'явити свої вимоги лише до тих спадкоємців, які прийняли спадщину.

Причому в юридичній літературі висловлюється позиція, що в разі, коли борг спадкодавця покривається за рахунок заставленого майна, достатнім способом забезпечення прав кредитора є звернення до нотаріуса з оригіналом договору застави, на якому може бути вчинено виконавчий напис²⁵. На моє переконання, ця думка суперечить концепції універсального правонаступництва, що є методологічною засадою спадкового права. Універсальність правонаступництва при спадкуванні характеризується, серед іншого, ознакою безпосередності, яка виявляється в тому, що спадкоємець набуває спадщину безпосередньо від спадкодавця без попередньої передачі її третім особам. Звернення стягнення на предмет іпотеки за виконавчим написом нотаріуса унеможливить перехід прав на спадкове майно, обтяжене іпотекою, до спадкоємців боржника, оскільки майно одразу перейде до заставодержателя як кредитора за основним зобов'язанням. А це свідчить про відсутність правонаступництва як динаміки спадкового правовідношення.

Слід відзначити, що нез'ясованим залишається питання правової долі іпотеки в разі, коли кредитор, зокрема банк, не звернувся до спадкоємців іпотекодавця упродовж строку, визначеного у ст. 1281 ЦК України, проте заперечує проти припинення іпотеки. До речі, такі випадки є непоодинокими на практиці, коли банки з власної недбалості пропустили строк пред'явлення претензії до спадкоємця та не вчиняють жодних дій стосовно повернення боргу. При цьому наявність запису про іпотеку в державному реєстрі суттєво звужує права власника відповідного майна та спонукає до вибору правильного способу захисту права власності.

Складність наведеної ситуації пов'язана з вичерпним переліком підстав припинення іпотеки, які прямо передбачені законом і не підлягають розширенню. Таке розуміння припинення іпотеки обстоюється, наприклад, Р. А. Майдаником²⁶ та є усталеним у судовій практиці²⁷. За змістом ст. 17 Закону України «Про іпотеку» підставами припинення іпотеки є:

²⁵ Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін. ; за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2007. С. 278, 279.

²⁶ Майданик Р. А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. С. 981.

²⁷ Див., наприклад: постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 26.02.2025 р. по справі № 296/5532/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125484204> (дата звернення: 15.07.2025); постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 23.09.2022 р. у справі № 200/16065/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106479601> (дата звернення: 15.07.2025).

- 1) припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору;
- 2) реалізація предмета іпотеки відповідно до цього Закону;
- 3) набуття іпотекодержателем права власності (спеціального майнового права) на предмет іпотеки;
- 4) визнання іпотечного договору недійсним;
- 5) знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її. Якщо предметом іпотечного договору є земельна ділянка і розташована на ній будівля (споруда), в разі знищення (втрати) будівлі (споруди) іпотека земельної ділянки не припиняється;
- 6) з інших підстав, передбачених цим Законом.

Отже, спеціальний закон серед підстав припинення іпотеки не передбачає випадку, коли іпотекодержатель не звернувся до спадкоємців іпотекодавця з вимогою про виконання основного зобов'язання. До речі, саме до цієї норми апелюють банківські установи, заперечуючи проти задоволення позову про припинення іпотеки та скасування заборони на нерухоме майно.

Видається правильним, що недотримання кредитором за зобов'язанням, забезпеченим іпотекою, строків, установлених у ст. 1281 ЦК України, має наслідком припинення основного зобов'язання, а також припинення іпотеки спадкового майна як акцесорного зобов'язання, оскільки іпотека сама по собі, без основного зобов'язання, існувати не може. Такий висновок узгоджується з положенням ч. 5 ст. 3 Закону України «Про іпотеку», де зазначено, що іпотека має похідний характер від основного зобов'язання та є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

Слід підтримати в цьому аспекті правову позицію, висловлену Верховним Судом: у разі пропуску кредитором (іпотекодержателем) строку пред'явлення вимог до спадкоємця (ст. 1281 ЦК України) останній може звернутися до суду з позовом про припинення іпотеки та скасування заборони на нерухоме майно, і такий позов підлягає задоволенню²⁸.

Викладене вище не свідчить про звуження правових можливостей іпотекодержателя та не порушує балансу інтересів кредитора і спадкоємців боржника. Законом закріплений шестимісячний строк для пред'явлення кредитором своїх претензій до спадкоємців боржника, який обчислюється не з часу відкриття спадщини, а з дня одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину або з дня, коли кредитор дізнався про прийняття спадщини чи про одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину. Не викликає сумніву, що такий строк є достатнім для своєчасного пред'явлення іпотекодержателем своїх претензій до спадкоємців іпотекодателя.

²⁸ Див., наприклад: постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 14.06.2023 р. по справі № 490/5578/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111553905> (дата звернення: 15.07.2025); постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третньої судової палати Касаційного цивільного суду від 01.02.2023 р. по справі № 390/1205/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396015> (дата звернення: 15.07.2025).

Крім того, кредитор може звернутися з претензією як до спадкоємців, які прийняли спадщину, так і до нотаріуса (консульської установи). Тобто кредитору надаються широкі правові можливості заявити про свої вимоги. На думку Л. В. Козловської, можливість заявлення вимог кредиторів спадкодавця до нотаріуса є залишком теорії персоніфікації спадщини²⁹.

Додатково слід підкреслити, що відсутність у спадкоємця, який прийняв спадщину, свідоцтва про право на спадщину не позбавляє кредитора спадкодавця можливості звернутися до такої особи з вимогою про звернення стягнення на спадкове майно, яке є предметом іпотеки. Правове значення тут має прийняття спадщини, що може виражатися як у поданні відповідної заяви нотаріусу або посадовій особі органу місцевого самоврядування, так і в постійному проживанні разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини. Причому малолітні, неповнолітні, недієздатні, а також особи, обмежені в цивільній дієздатності, вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо не відмовились від неї.

Висновки

Важливою методологічною засадою виконання спадкоємцями обов'язків спадкодавця є правило про те, що обсяг виконання обов'язку спадкоємців за боргами спадкодавця обмежується вартістю майна, одержаного ними у спадщину. Тобто обмежена відповідальність спадкоємців презюмується, без необхідності вчинення таких процедур, як проведення опису спадщини, виклику кредиторів спадкодавця, що встановлені в окремих зарубіжних правопорядках.

Спадкування прав на майно, обтяжене іпотекою, має особливості, іманентно зумовлені конструкцією універсального спадкового правонаступництва. Іпотечне зобов'язання зазнає суттєвого впливу спадкових відносин, що виявляється, по-перше, у звуженні правових можливостей застосування загального порядку звернення стягнення на предмет іпотеки, та, по-друге, у додаткових підставах припинення іпотеки, прямо не передбачених спеціальним законом. Зокрема, іпотека припиняється в разі недотримання кредитором за основним зобов'язанням строків звернення до спадкоємців боржника, встановлених у ст. 1281 ЦК України. У такому разі належним способом захисту прав спадкоємців є припинення іпотеки та скасування заборони на нерухоме майно.

У разі смерті боржника за основним зобов'язанням майнова порука може припинитися за правилами ч. 1 ст. 523 ЦК України, що пов'язано із сукупністю таких умов: смерть боржника за основним зобов'язанням, забезпеченим іпотекою; прийняття спадщини спадкоємцем боржника у спосіб і строки, визначені цивільним законодавством; відсутність згоди майнового поручителя забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником — спадкоємцем; майновий поручитель і спадкоємець боржника є різними особами.

²⁹ Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. С. 215.

REFERENCES

- Chernohor, N. V. (2011). Terms and periods in inheritance law of Ukraine [Doctoral dissertation]. Odesa <https://dspace.onua.edu.ua/items/d9116117-cc00-4479-ab72-b0a8e40150dc> [in Ukrainian].
- Civil Code of France, as of 1st July 2013. (2013) http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=450531. (accessed: 20.07.2025). [in French]
- Civil Court of Cassation within the Supreme Court. (2022, May 23). Resolution in case № 570/3891/14. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104827613> [in Ukrainian].
- Fursa, S. Ya., Fursa, Ye. I., Klymenko, O. M., et al. (2007). *Inheritance law: Notariat. Advocacy. Court: scientific and practical guide* (S. Ya. Fursa, Ed.). Vydavets Fursa S. Ya.: KNT [in Ukrainian].
- German Civil Code BGB in the version on 2 January 2002. (2002). https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html (accessed: 10.07.2025). [In German].
- Grand Chamber of the Supreme Court. (2018, April 17). Resolution in case № 522/407/15-ts. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73469649> [in Ukrainian].
- Grand Chamber of the Supreme Court. (2023, July 4). Resolution in case № 570/3891/14. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112406150> [in Ukrainian].
- Hryhorieva, L. I., & Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (2015). Enforcement of debtor's property at the request of a creditor who is a mortgagee (mortgage creditor). *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, 10, 37–42 [in Ukrainian].
- Kharytonov, Ye. O., & Kalitenko, O. M. (Eds.). (2023). *Civil Code of Ukraine. As of January 1, 2023: scientific and practical commentary*. Norma prava [in Ukrainian].
- Kozlovska, L. V. (2015). *Theoretical foundations of implementation and protection of inheritance rights: monograph*. Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Luts, V. V. (2013). *Terms and periods in civil law: monograph*. Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Maidanyk, R. A. (2019). *Property law: textbook*. Alerta [in Ukrainian].
- On Mortgage (2003, June 5), Law of Ukraine No. 898-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text> (accessed July 25, 2025). [Ukrainian]
- Pechenyi, O. P. (2018). Some issues of judicial practice of enforcement on inheritance property for debts of the testator. *Visnyk Natsionalnoi asotsiatsii advokativ Ukrainy*, 10, 20–26 [in Ukrainian].
- Puchkovska, I. Y. (2017). *Theoretical problems of securing obligations: monograph*. Pravo [in Ukrainian].
- Romovska, Z. V. (2009). *Ukrainian civil law. Inheritance law: textbook*. Alerta; KNT; TsUL [in Ukrainian].
- Rozghon, O. V. (2019). Features of fulfilling obligations of the testator to creditors. *Visnyk Natsionalnoi asotsiatsii advokativ Ukrainy*, 6, 28–37 [in Ukrainian].
- Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (Ed.). (2021). *Inheritance law: through the prism of judicial practice: monograph*. EKUS [in Ukrainian].
- Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (Ed.). (2022). *Roman law through the prism of tradition and judicial practice: monograph*. EKUS [in Ukrainian].
- Spasybo-Fatyeyeva, I. V., Baranova, L. M., Biliaiev, O. O., et al. (2025). *Doctrine of civil liability: monograph* (I. V. Spasybo-Fatyeyeva, Ed.). EKUS [in Ukrainian].

- Supreme Court of Ukraine. (2016, February 17). Resolution in case № 6-31tss16. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56061264> [in Ukrainian].
- Supreme Court. (2022, September 23). Resolution in case № 200/16065/17. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106479601> [in Ukrainian].
- Supreme Court. (2023, February 1). Resolution in case № 390/1205/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396015> [in Ukrainian].
- Supreme Court. (2023, June 14). Resolution in case № 490/5578/21. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111553905> [in Ukrainian].
- Supreme Court. (2025, February 26). Resolution in case № 296/5532/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125484204> [in Ukrainian].
- Supreme Court. (2025, March 19). Resolution in case № 643/3232/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126054444> [in Ukrainian].
- Ustinova-Boichenko, H. M., & Yunatskyi, M. O. (2024). *Fulfillment of obligations by heirs to creditors of the testator*. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, 9, 114–116. http://www.lsej.org.ua/9_2024/27.pdf [in Ukrainian].
- Vasylychenko, V. V. (2007). *Commentary and article-by-article materials to the legislation of Ukraine on inheritance*. Odissei [in Ukrainian].
- Vukotić, A. (2024). *A Comparative Perspective on the Liability of Heirs*. Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 72(1), 44–70. https://anali.rs/xml/202-/2024c/2024-1c/Anali_2024-1c-04.pdf.
- Załućki, M. (2016). New Rules on Liability for Inheritance Debts in Poland: Road to a Single European Law? *European Review of Private Law*, 24(2), 189–202. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2766182.

Kukhariev Oleksandr

Doctor in Jurisprudence, Professor

Professor of the Department of Civil Law and Procedure of

Kharkiv National University of Internal Affairs

Kharkiv, Ukraine

Kukhariev Oleksandr. Mortgaged Property as Element of Inheritance: Theoretical and Practical Aspects

Abstract

The article is devoted to clarifying the peculiarities of the transfer of ownership of mortgaged property in terms of ensuring an optimal balance of interests between the creditors of the testator, his heirs, and property guarantors. The relevance of the study lies in the need to regulate abuses by heirs and protect the interests of creditors in order to ensure the stability of property turnover in inheritance legal relations. The purpose of the article is to clarify the peculiarities of the transfer of ownership of mortgaged property in terms of ensuring an optimal balance of interests between the creditors of the testator, his heirs, and property guarantors. The article uses historical, comparative, and analytical methods of scientific research. The starting methodological basis of the study is the provision that the scope of the heirs' obligations for the debts of the testator is limited to the value of the property they have inherited. In other words, the limited liability of heirs is presumed without the need for procedures such as inventory of the estate or summoning the testator's creditors, which are established in some foreign legal systems. It is argued that the

inheritance of rights to property encumbered by a mortgage has specific features, which are manifested, firstly, in the narrowing of the legal possibilities for applying the general procedure for foreclosure on the mortgaged property and, secondly, in additional grounds for termination of the mortgage that are not directly provided for by special law. Moreover, additional grounds for termination of a mortgage in inheritance legal relations do not violate the rights and interests of the testator's creditors, who have the right to demand fulfilment of the obligation both from the heir who has accepted the inheritance and from the notary (consular office). In addition, the law establishes long-term deadlines for creditors to file their claims. Finally, the absence of a certificate of inheritance from the heir who has accepted the inheritance does not deprive the testator's creditor of the opportunity to apply to such a person with a claim for foreclosure on the inherited property that is the subject of the mortgage. The position is defended that the mortgage is terminated if the creditor of the testator fails to comply with the six-month period for applying to the heirs of the debtor, established in Article 1281 of the Civil Code of Ukraine. In this case, the proper way to protect the rights of the heirs is to terminate the mortgage and lift the prohibition on immovable property. It is argued that in the event of the death of the debtor under the principal obligation, the property guarantee is terminated in accordance with Part 1 of Article 523 of the Civil Code of Ukraine under the following conditions: the death of the debtor under the principal obligation secured by a mortgage; the acceptance of the inheritance by the debtor's heir in the manner and within the time limits specified by civil law; the property guarantor's refusal to ensure the performance of the obligation by the new debtor – the heir; the property guarantor and the debtor's heir are different persons.

Keywords: *succession, hereditary legal relations, inheritance, ancestor, lawful heir, mortgage, property guarantee, expromission.*

Рябоконт Євген
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Київ, Україна
Researcher ID OB0-3457-2025
<https://orcid.org/0000-0003-1003-4039>
e-mail: ryabokonyevgen@ukr.net

УДК 347.6

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-6-3-80-102>

ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ СПАДКОЄМЦЯ ЗА ЗАПОВІТОМ У КОНТЕКСТІ НОРМИ ПУНКТУ 3 ЧАСТИНИ 4 СТАТТІ 1253 ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

Рябоконт Євген. Тлумачення поняття членів сім'ї та близьких родичів спадкоємця за заповітом у контексті норми пункту 3 частини 4 статті 1253 Цивільного кодексу України (за матеріалами судової практики)

Анотація

Актуальність статті зумовлена відсутністю чіткого законодавчого визначення кола членів сім'ї та близьких родичів спадкоємців, яким заборонено бути свідками при посвідченні заповіту, що породжує неоднакове застосування цієї норми в судовій практиці. Наукову статтю присвячено недостатньо дослідженому питанню щодо розуміння поняття членів сім'ї та близьких родичів спадкоємця за заповітом у контексті п. 3 ч. 4 ст. 1253 Цивільного кодексу України. Метою статті є тлумачення цього поняття, дослідження судової практики з цього питання, виявлення її тенденцій, впливу порушення зазначеної норми Цивільного кодексу України та дійсності заповіту. Під час дослідження автором використані загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження — діалектичний, системно-структурний, порівняльно-правовий. Їх використання дало можливість з'ясувати місце і призначення норми п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, особливості й тенденції судової практики щодо її застосування. За умов відсутності чіткого законодавчого регулювання окресленого питання основою його тлумачення і розуміння має стати саме судова практика. У статті розглядаються різні підходи, що склалися у судах України з приводу розуміння поняття членів сім'ї та близьких родичів спадкоємця за заповітом. Як приклад були проаналізовані матеріали судової справи, коли одним із двох свідків при посвідченні заповіту виступив рідний дядько спадкоємця за заповітом. У статті наголошується, що оскільки чіткого переліку членів сім'ї та близьких родичів немає, тлумачення має відбуватися предметно, з урахуванням конкретної правової ситуації. При цьому звернено увагу на пріоритетне застосування багатьма судами Закону України «Про запобігання корупції», який урегульовує широке коло так званих «близьких осіб» щодо особи, уповноваженої на виконання

функцій держави або місцевого самоврядування і яка займає відповідну посаду. Така позиція у статті зазнала критики, адже зазначений Закон має спеціальну мету правового регулювання, поширюється на публічні правовідносини і не може за природою регулювати приватні відносини спадкування. Крім того, поняття близьких осіб і близьких родичів не є тотожними. У контексті розгляду цього питання було підкреслено важливість Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99 (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»), де вказано, що не встановлено єдиних критеріїв чи вичерпного переліку членів сім'ї, при тлумаченні цього поняття слід виходити з об'єктивної відмінності його змісту залежно від галузі законодавства. Наголошено, що тлумачення норм сімейного і цивільного законодавства схиляє до висновку, що рідний дядько є близьким родичем племінника як спадкоємця за заповітом. При цьому стверджується про неоднозначність і спірність рішень судів апеляційної та касаційної інстанцій, які по досліджуваній справі прийняли рішення про визнання рідного дядька близьким родичем і констатували нікчемність складеного заповіту. Зокрема, було акцентовано увагу на безпідставності застосування як правової основи для визначення кола близьких родичів положень Закону України «Про запобігання корупції»; на непослідовності судової практики; на штучному розширеному розумінні судами вимог до форми і порядку посвідчення заповіту, не врахуванні дійсної волі заповідача.

Ключові слова: член сім'ї, близький родич, спадкування, спадкоємець за заповітом, посвідчення заповіту, свідок.

Вступ

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку спадкового законодавства характеризується певною стабільністю. Водночас це не спростовує доцільності й необхідності юридично грамотного, ефективного та раціонального тлумачення тих норм, які хоча й існують у законодавстві протягом тривалого часу, але можуть мати неоднакове розуміння та застосування у різних правових ситуаціях, зокрема і в судовій практиці.

До таких норм належить правило, викладене у п. 3 ч. 4 ст. 1253 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)¹, яким встановлюється імперативна заборона бути свідками при посвідченні заповіту членам сім'ї та близьким родичам спадкоємців за заповітом. Конкретного переліку членів сім'ї або близьких родичів, на яких така заборона поширюється, немає, тому це положення потребує ретельного аналізу в кожній правовій ситуації (з урахуванням його змісту та цілей встановлення).

Загальний огляд підходів до дослідження поняття/кола членів сім'ї або близьких родичів. Зазначені поняття інтерпретуються авторами хоча і на спільних загальних засадах, але з урахуванням специфіки досліджуваної правової сфери, конкретних правовідносин. Так, у сімейних відносинах до членів сім'ї зазвичай зараховують подружжя, батьків або осіб, які їх замінюють (усиновителі, опікуни, піклувальники), дітей, інших осіб у випадках, передбачених Сімейним кодексом України² (далі – СК України). Водночас Р. А. Майданик, характеризуючи загальні поняття сім'ї і сімейно-

¹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.07.2025).

² Явор О. А. Юридичні факти в сімейному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2018. С. 55.

го права, визначає коло членів сім'ї більш абстрактно, відносячи до них «певне коло фізичних осіб, пов'язаних з тією чи іншою особою шлюбом, спорідненням, іншими законними підставами, кожна з яких у зв'язку з цим наділяється відповідним сімейно-правовим статусом»³.

Така саме тенденція прослідковується і в наукових роботах, присвячених спадковому праву. Наприклад, Н. М. Оксанюк акцентує увагу на тому, що до кола близьких родичів спадкодавця цілком доцільно буде віднести осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині (ч. 1 ст. 1241 ЦК України)⁴, тобто малолітніх та неповнолітніх дітей спадкодавця, повнолітніх непрацездатних дітей спадкодавця, непрацездатну вдову (вдівця) та непрацездатних батьків спадкодавця. О. В. Кухарєв, порівнюючи коло спадкоємців за законом, згідно з чинним ЦК України, з тим, яке було передбачене у ЦК УРСР, пише про те, що «визначальна риса радянської системи спадкування полягала у закликанні до спадкування лише осіб, які складають “малу сім'ю”, тобто найбільш близьких родичів та членів сім'ї»⁵. Оскільки склад першої і другої черг спадкоємців за законом у ЦК України 2003 р. залишився незмінним порівняно з ЦК УРСР 1963 р., до «найбільш близьких родичів та членів сім'ї» слід віднести дітей, батьків, другого з подружжя спадкодавця, який пережив, рідних братів та сестер, а також діда та бабу як із боку батька, так і з боку матері.

Метою і завданнями наукової статті є тлумачення понять членів сім'ї та близьких родичів спадкоємця за заповітом як свідків, присутніх при посвідченні заповіту відповідно до п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, дослідження судової практики з цього питання, виявлення її тенденцій, впливу порушення цієї норми та дійсність заповіту.

Методи дослідження

Під час дослідження автором використані такі загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження — діалектичний, системно-структурний, порівняльно-правовий. Використання цих методів дало можливість з'ясувати місце і призначення норми п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, з'ясувати особливості і тенденції судової практики щодо її застосування.

Результати дослідження

За матеріалами справи, про яку піде мова, у 2020 р. особою було складено заповіт на користь єдиного спадкоємця — сина заповідача (далі — спадкоємець за заповітом). Як випливає з тексту заповіту, у зв'язку з хворобою та похилим віком заповідача, неспроможністю його особисто прочитати заповіт, за його бажанням згідно з абз. 3 ч. 2 ст. 1248, ч. 1 ст. 1253 ЦК України, текст заповіту було підписано рукоприкладцем у присутності двох свідків. Одним із свідків при посвідченні заповіту був рідний дядько спадкоємця за заповітом.

³ Майданик Р. А. Поняття сім'ї і сімейного права. Сімейне право України : підручник / за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. Розділ 1, глава 1, § 1. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 10.

⁴ Оксанюк Н. М. Принципи спадкування в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Хмельницький, 2016. С. 85, 175.

⁵ Кухарєв О. Є. Спадкове право України : підручник. Київ : Алерта, 2020. С. 194.

Оспорюючи чинність заповіту, до суду з позовом про визнання заповіту нікчемним⁶ та застосування наслідків недійсності нікчемного правочину звернулася мати неповнолітніх онуків спадкодавця. Позов було обґрунтовано тим, що онуки спадкодавця є дітьми іншого сина спадкодавця, померлого до відкриття спадщини, тому онуки мають право на спадкування за правом представлення згідно з ч. 1 ст. 1266 ЦК України.

Як впливає із судового рішення, основною підставою позову було посилення позивачки на положення Закону України «Про запобігання корупції»⁷. Норма абз. 4 п. 1 ч. 1 ст. 1 цього Закону визначає широке коло близьких осіб щодо особи, уповноваженої на виконання функцій держави або органу місцевого самоврядування і яка обіймає посаду, зазначену в ч. 1 ст. 3 Закону, зараховуючи до них членів її сім'ї, а також чоловіка, дружину, батька, матір, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідного та двоюрідного брата, рідну та двоюрідну сестру, рідного брата та сестру дружини (чоловіка), племінника, племінницю, рідного дядька, рідну тітку, діда, бабу, прадіда, прабабу, онука, онуку, правнука, правнучку, зятя, невістку, тестя, тещу, свекра, свекруху, батька та мати дружини (чоловіка) сина (дочки), усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, яка перебуває під опікою або піклуванням зазначеного суб'єкта.

Крім того, позиція позивачки, а також висновок експерта в галузі права, надані суду, переважно засновувалися на положеннях ст. 25¹ Кодексу законів про працю України⁸ (далі – КЗпП України), у якій закріплено право роботодавця запроваджувати обмеження щодо спільної роботи на тому самому підприємстві, в установі, організації осіб, які є близькими родичами чи свояками, зараховуючи до них батьків, подружжя, братів, сестер, дітей, а також батьків, братів, сестер і дітей подружжя.

Третім із основних аргументів позивачки стало те, що рідний дядько належить до числа спадкоємців за законом третьої черги (ст. 1263 ЦК України), а тому, на її думку, є близьким родичем спадкоємця.

Відхиляючи позов, місцевий суд послався на те, що Закон України «Про запобігання корупції» визначає засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, а тому його приписи не можуть застосовуватись до спірних правовідносин, зокрема, за аналогією закону чи за аналогією права. Натомість визначення сімейно-родинних зв'язків має відбуватися на підставі норм актів приватного законодавства – СК України та ЦК України, зі змісту яких не випливає, що рідний дядько є близьким родичем племінника як спадкоємця за заповітом. Крім того, суд послався на нетотожність понять близьких осіб і близьких родичів. Оскільки у суду відсутні підстави кваліфікувати заповіт як нікчемний, не може бути задоволена також похід-

⁶ У статті звертається увага саме на тлумачення і застосування спадкового законодавства; не аналізується помилковість позовної вимоги про визнання нікчемним заповіту як правочину.

⁷ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 20.07.2025).

⁸ Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 20.07.2025).

на вимога про визнання дітей сина спадкодавця, померлого до відкриття спадщини (онуків спадкодавця), спадкоємцями за правом представлення⁹.

Натомість апеляційний суд дав спірним правовідносинам принципово іншу оцінку. Суд визнав правильність посилань позивачки на нікчемність заповіту (у резолютивній частині постанови безпосередньо вказано «визнати заповіт нікчемним»), що, звісно, прямо суперечить сутності нікчемного правочину відповідно до абз. 1 ч. 2 ст. 215 ЦК України. — Є. Р.) і застосував наслідки його недійсності у вигляді скасування запису в Спадковому реєстрі про складений заповіт. У своєму рішенні апеляційний суд спирався на такі аргументи.

По-перше, у ст. 26 СК України передбачено заборону укладення шлюбу між особами, які пов'язані близькою кровною спорідненістю. До таких осіб віднесені рідні (повнорідні й неповнорідні) брати і сестри, двоюрідні брати і сестри, *рідні тітки, дядьки і племінники, племінниці*. Отже, ця норма дає підстави для висновку, що рідний дядько і племінник є близькими кровними родичами.

По-друге, апеляційний суд, пославшись на визначення близьких осіб у ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», підкреслив, що у постанові від 28 лютого 2024 р. Верховний Суд, вирішуючи питання, чи є заявниця — троюрідна сестра особи, питання про неієздатність якої розглядалося, її близькою родичкою, послався на перелік близьких осіб у Законі України «Про запобігання корупції». Тому висновок суду першої інстанції про нетотожність понять «близькі родичі» і «близькі особи» є помилковим.

У підсумку, апеляційний суд дійшов висновку, що оспорюваний заповіт був складений із порушенням вимог п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України і є нікчемним згідно з ч. 1 ст. 1257 ЦК України¹⁰.

Звернемо увагу, що у постанові від 28 лютого 2024 р. Верховний Суд, вирішуючи питання про віднесення заявниці до членів сім'ї чи близьких родичів особи, справа про неієздатність якої розглядається, і, відповідно, про її право подавати до суду заяву про визнання родички неієздатною (ч. 3 ст. 296 ЦПК України), послався на автономність поняття сімейного життя, неможливість вичерпного визначення кола близьких родичів і членів сім'ї. У цьому аспекті у постанові міститься посилання на низку нормативних актів, які регулюють питання визначення кола сім'ї та близьких родичів, поряд із Законом України «Про запобігання корупції» — СК України, КЗпП України, а також на Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 р. (пп. 83–89 постанови¹¹).

⁹ Рішення Голосіївського районного суду міста Києва від 16.10.2024 р. у справі № 752/4458/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122440253> (дата звернення: 04.08.2025).

¹⁰ Постанова Київського апеляційного суду міста Києва від 30.01.2025 р. у справі № 752/4458/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125043529> (дата звернення: 04.08.2025).

¹¹ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 28.02.2024 р. у справі № 372/3474/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117373890> (дата звернення: 04.08.2025).

Водночас із змісту постанови не спостерігається, що норми Закону України «Про запобігання корупції» мають пріоритетне значення у питанні визначення переліку членів та близьких родичів. Ба більше, у постанові підкреслено, що «процесуальною правосуб'єктністю на подання заяви про визнання особи недієздатною наділені не всі родичі такої особи, а лише члени сім'ї, у тому числі близькі родичі (ч. 3 ст. 296 ЦПК України). Близькі родичі – це фактично особи, які мають особливі права та обов'язки через тісні стосунки між собою». При цьому судом було констатовано, що заявниця, яка є троюрідною сестрою особи, справа про недієздатність якої розглядається, «не входить до числа його близьких родичів». Крім того, безпідставними були визнані доводи касаційної скарги про те, що родичів, які входять до п'ятої черги спадкоємців за законом (ст. 1265 ЦК України) – родичів до шостого ступеня споріднення включно, слід визнати близькими родичами за аналогією закону (п. 94 постанови).

Зміст наведених положень постанови Верховного Суду від 28 лютого 2024 р. свідчить, що віднесення або невіднесення особи до числа членів сім'ї або близьких родичів визначається судом у кожному конкретному випадку з урахуванням змісту відносин, у яких особа бере участь.

При розгляді касаційної скарги на постанову апеляційного суду, яким заповіт, підписаний як свідком рідним дядьком спадкоємця за заповітом, було кваліфіковано як нікчемний, Верховний Суд¹² послався на окремі висновки, зроблені ним у справах, що стосувалися родинних відносин і споріднення. Так, у постанові від 15 січня 2025 р.¹³ родинні відносини (споріднення) були визначені як кровний зв'язок між людьми, за наявності якого закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків. Правове значення має як пряме, так і непряме (бокове) споріднення. Відповідно, такими особами можуть бути близькі родичі за походженням, зокрема батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, рідні брат та сестра, тітка, дядько, племінниця, племінник. У постанові Верховного Суду від 12 квітня 2022 р.¹⁴ вказано, що відповідно до положень ст. 3 КПК України близькі родичі та члени сім'ї – це чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (пп. 67–70 постанови Верховного Суду від 15 січня 2025 р.).

Зазначене дало підставу Верховному Суду для висновку про те, що заповіт, підписаний рідним дядьком спадкоємця як одним із двох свідків згідно з п. 3 ч. 4 ст. 1253

¹² Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 30.04.2025 р. у справі № 752/4458/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127077347> (дата звернення: 04.08.2025).

¹³ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 15.01.2025 р. у справі № 205/4972/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124521148> (дата звернення: 04.08.2025).

¹⁴ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 12.04.2022 р. у справі № 391/788/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103986094> (дата звернення: 04.08.2025).

ЦК України, складений із порушенням закону, оскільки свідок — близький родич спадкоємця, а отже, є нікчемним.

Ця постанова, як і постанова апеляційного суду в досліджуваній справі, характеризується намаганням суду досить широко і загалом свавільно визначити коло близьких родичів / членів сім'ї, без урахування особливостей правовідносин, що виникли, і їх правового регулювання. У постанові від 15 січня 2025 р. суд розглядав питання про встановлення родинних зв'язків між дочкою і батьком; безпосередньо визначення питання кола близьких родичів в контексті цієї справи не вимагалось. Попри це, Верховний Суд при формулюванні зазначеного переліку «близьких родичів» виходив «із вимог чинного ЦК України», що є доволі абстрактним формулюванням, позаяк коло «близьких родичів» може визначатися або не визначатися законодавством, і має тлумачитися з урахуванням специфіки відповідних правовідносин.

У постанові Верховного Суду від 12 квітня 2022 р. розглядалось питання про наявність у позивача права на відшкодування моральної шкоди, завданої вчиненням кримінального правопорушення (подання цивільного позову в кримінальному процесі) — вбивства рідного племінника позивача, оскільки п. 2 ч. 2 ст. 23 ЦК України, серед іншого, регламентує, що моральна шкода полягає у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів. У контексті особливостей цих правовідносин цілком очевидно і обґрунтовано звернення у постанові до визначення близьких родичів та членів сім'ї у КПК України, який не включає до цього кола рідних дядька, тітку та племінника, племінницю. Правовий статус таких осіб згідно з КПК України є особливим і, серед іншого, полягає в наділенні їх правом на негайне повідомлення про затримання особи, взяття її під варту або обмеження її в праві на вільне пересування в інший спосіб (ч. 3 ст. 12), а також про місце свого перебування (п. 7 ч. 3 ст. 42); забороні примушувати особу давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні цими особами кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 18). Водночас навряд чи доцільним є поширення переліку близьких родичів та членів сім'ї згідно з КПК України на відносини, пов'язані зі складанням та посвідченням заповіту.

Повертаючись до аналізу спірних правовідносин, відзначимо, що ключовою для їх тлумачення є норма п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, в якій міститься імперативна заборона бути свідками при посвідченні заповіту членам сім'ї та близьким родичам спадкоємців за заповітом.

Чинне законодавство *не містить чіткого переліку членів сім'ї або близьких родичів*. Численні нормативні акти та акти правозастосування втілюють неоднакові підходи до розуміння кола таких осіб, *що викликано спеціальними цілями правового регулювання відповідних актів*.

Як випливає з аналізу норми абз. 4 п. 1 ч. 1 ст. 1 згаданого Закону України «Про запобігання корупції», до переліку близьких осіб входять: 1) члени сім'ї особи, яка займає посаду, зазначену у ч. 1 ст. 3 Закону; 2) другий із подружжя (чоловік або дружина); 3) особи, пов'язані з такою особою кровною спорідненістю або юридичними фактами, які є аналогічними до виникнення кровної спорідненості; 4) особи, пов'язані з такою особою або через таку особу свояцтвом. Такий розлогий перелік

пов'язаних осіб у розумінні Закону України «Про запобігання корупції» свідчить про спрямованість Закону до формулювання *максимально широкого кола близьких осіб щодо особи, яка займає відповідальну або особливо відповідальну посаду*, з метою мінімізації випадків учинення корупційних правопорушень, що узгоджується з його преамбулою: «цей Закон визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень».

Зауважимо також, що Закон України «Про запобігання корупції» як нормативний акт у сфері публічного права, покликаний регулювати особливе коло суспільних відносин, містить також інші поняття, які водночас передбачені нормативними актами, що регулюють приватноправові відносини. При цьому зміст таких понять істотно, а іноді й докорінно відрізняється від їх сталого розуміння в актах приватного права.

Так, у Законі подарунок визначається як «грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають / одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової» (абз. 10 п. 1 ч. 1 ст. 1). Водночас у ЦК України це поняття має принципово інший зміст. Як випливає зі змісту статей 717, 718 ЦК України, дарунком як предметом договору дарування може бути лише майно (рухомі речі, гроші, цінні папери, нерухомі речі) або майнові права. Відповідно, ані пільги, ані послуги, ані нематеріальні активи, які у Законі України «Про запобігання корупції» мають правовий режим подарунків, не можуть бути предметом цивільно-правового договору дарування. Більше того, за договором дарування дарунок передається дарувальником обдаровуваному безоплатно. Норма ч. 2 ст. 717 ЦК України спеціально наголошує, що договір, який встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування. Водночас Закон України «Про запобігання корупції» кваліфікує як подарунки не лише випадки безоплатної передачі майна набувачу, а й продаж його за ціною, нижчою від ринкової.

Наведений приклад яскраво свідчить про необхідність тлумачення законів, зокрема Закону України «Про запобігання корупції», лише в контексті мети і предмета його регулювання. Таке тлумачення і застосування норм права є частиною принципу правової визначеності, який є необхідною ознакою норм права у правовій державі. Європейська Комісія за демократію через право (Венеційська Комісія) у Доповіді про норму права наголосила, що принцип правової визначеності вимагає, щоб правові норми були зрозумілими і точними, а ситуації і відносини, які виникають на їх підставі, — передбачуваними¹⁵.

Порівняння мети встановлення кола «близьких осіб» у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» і «членів сім'ї та близьких родичів» у п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України свідчить про те, що цілі цих норм принципово різні. Широке визначення кола «близьких осіб» Законом України «Про запобігання корупції» має на меті сприяти правовій визначеності у питанні встановлення обмежень / заборон щодо певної по-

¹⁵ Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e). 16 p. (last accessed: 08.08.2025).

ведінки між цими особами і особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Водночас заборони для членів сім'ї та близьких родичів спадкоємця за заповітом бути свідками згідно з п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України встановлені заради уникнення потенційного впливу осіб, які перебувають у найближчих сімейно-родинних відносинах зі спадкоємцем за заповітом, на волевиявлення заповідача або приховування ними певних недоліків при складанні й посвідченні заповіту. Саме тому коло осіб, яким забороняється бути свідками при посвідченні заповіту, а ріогі не може бути таким же широким, як і коло близьких осіб, визначене Законом України «Про запобігання корупції». У зв'язку з цим не випадково у вказаних нормативних актах вжито різні поняття: «близькі особи» у Законі України «Про запобігання корупції» і «члени сім'ї / близькі родичі» у ЦК України.

Поняття «близькі родичі чи свояки» використовується також у КЗпП України. У ст. 25¹ зазначається про право роботодавця запроваджувати обмеження щодо спільної роботи на тому самому підприємстві, в установі, організації осіб, які є близькими родичами чи свояками, зараховуючи до них батьків, подружжя, братів, сестер, дітей, а також батьків, братів, сестер і дітей подружжя. При цьому зазначені обмеження зумовлені спеціальною метою — тим, що ці особи у зв'язку з виконанням трудових обов'язків безпосередньо підпорядковані або підконтрольні один одному, що може, на думку роботодавця, негативно позначитися на ефективності роботи відповідної організації. Отже, склад «близьких родичів чи свояків», окреслений КЗпП, розрахований на застосування виключно у публічно-правових трудових відносинах між роботодавцем і працівником, побудованих на владному впливі роботодавця на працівника й підпорядкуванні останнього роботодавцеві.

Спеціальні положення щодо заборони бути співробітником розвідувального органу встановлені Законом України «Про розвідку»¹⁶. Зокрема, така заборона поширюється на особу, близькі родичі якої мають громадянство (підданство) іноземної держави, яка визнана державою-агресором, або є особами без громадянства (п. 3 ч. 2 ст. 31 Закону). Під близькими родичами Закон розуміє дружину, чоловіка, дітей, батьків, рідних братів та сестер. Аналогічний перелік осіб, віднесених до близьких родичів, був передбачений Законом України «Про розвідувальні органи України»¹⁷, який був чинним на момент складання спірного заповіту (ч. 2 ст. 18).

У сфері соціально-трудового законодавства, а саме у Законі України «Про відпустки»¹⁸, вжито поняття «рідні», у разі смерті яких працівники мають право на відпустку без збереження заробітної плати, що надається в обов'язковому порядку. «Рідні» поділяються на дві групи: по крові й по шлюбу. До них належать: чоловік, дружина, батьки (вітчим, мачуха), дитина (пасинок, падчерка), брати, сестри (п. 9 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про відпустки»).

¹⁶ Про розвідку : Закон України від 17.09.2020 № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

¹⁷ Про розвідувальні органи України : Закон України від 22.03.2001 № 2331-III (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-14#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

¹⁸ Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 № 504/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

У Житловому кодексі України (далі — ЖК України)¹⁹ встановлені права і обов'язки наймача житлового приміщення, власника будівлі (квартири) і членів їх сімей. До останніх належать дружина наймача (власника), їхні діти і батьки. При цьому членами сім'ї може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом із наймачем (власником) і ведуть із ним спільне господарство (ч. 2 ст. 64, ч. 4 ст. 156 ЖК України).

У Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»²⁰ під «близькими родичами, які відповідно до цього Закону підлягають захисту», розуміються батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, посягання на життя, здоров'я, житло і майно яких перешкоджає виконанню працівниками суду і правоохоронних органів покладених на них законом обов'язків і здійсненню прав (ч. 2 ст. 2).

Поняття «близький родич» також вживається у процесуальних кодексах. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 36 ЦПК України²¹ підставою для відводу (самовідводу) судді є те, що він є членом сім'ї або близьким родичем сторони, інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає або розглядав справу. До близьких родичів ця стаття зараховує чоловіка, дружину, батька, мати, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, брата, сестру, діда, бабу, внука, внучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, а також члена сім'ї або близького родича цих осіб.

Аналогічний перелік близьких родичів, а також наслідки віднесення особи до близьких родичів передбачені Кодексом адміністративного судочинства України²² (абз. 3 ч. 1 ст. 36).

Поняття «член сім'ї» використовується в актах пенсійного законодавства. Зокрема, до непрацездатних членів сім'ї, яким виплачується пенсія у зв'язку з втратою годувальника згідно з ч. 2 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»²³, належать: 1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є особами з інвалідністю або досягли віку 65 років, або пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього Закону; 2) діти (у тому числі діти, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали особами з інвалідністю до досягнення 18 років;

¹⁹ Житловий кодекс України від 30.06.1983 № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

²⁰ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 03.12.1993 № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

²¹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

²² Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

²³ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

3) чоловік (дружина), а в разі їх відсутності — один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років.

У Законі України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»²⁴ серед іншого визначається соціально-правовий статус близьких родичів та членів сім'ї особи, зниклої за особливих обставин. Зокрема, такі особи мають право на отримання достовірних відомостей про місце перебування особи, зниклої безвісти за особливих обставин, обставини її загибелі (смерті), місце поховання (якщо воно відоме) (ч. 1 ст. 6 Закону). При цьому близькими родичами та членами сім'ї особи, зниклої безвісти за особливих обставин, вважаються чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (абз. 2 ч. 1 ст. 1 Закону).

Поняття «член сім'ї» стало предметом розгляду Конституційного Суду України (далі — КСУ). У Рішенні КСУ від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99 (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»)²⁵ зазначено, що під членом сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони треба розуміти особу, яка перебуває у кровних (родинних) зв'язках або шлюбних відносинах; постійно проживає із відповідною особою; веде з нею спільне господарство. До кола членів сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони належать його (її) дружина (чоловік), їх діти і батьки. Щодо них ознака (вимога) ведення спільного господарства з суб'єктом права на пільги в оплаті користування житлом і комунальними послугами застосовується лише у передбачених законом випадках. Діти є членами сім'ї незалежно від того, чи є діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народжені у шлюбі або позашлюбні. Членами сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони можуть бути визнані й інші особи за умов постійного проживання разом із суб'єктом права на пільги і ведення з ним спільного господарства, тобто не лише його (її) близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), але й інші родичі або особи,

²⁴ Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12.07.2018. № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

²⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України, Державного комітету газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей», частини четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 03.06.1999 № 5-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

які не перебувають із військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші) (абзаци 2, 3 п. 1 резолютивної частини Рішення).

Важливо, що у цьому Рішенні підкреслюється, що при тлумаченні поняття «член сім'ї» «КСУ виходить з об'єктивної відмінності його змісту залежно від галузі законодавства» (п. 6). Крім того, КСУ зауважує, що в міжнародно-правових актах також «не встановлено єдиних критеріїв чи поосібного переліку членів сім'ї» (абз. 10 п. 3 Рішення). Це означає, що **дане поняття**, до складу якого КСУ зараховує, в тому числі, родичів, має тлумачитись окремо в кожному випадку, з урахуванням змісту і цілей конкретного нормативно-правового акта. Зокрема, у цьому Рішенні поняття «член сім'ї» розглядається виключно в контексті права на пільги щодо оплати користування житлом і комунальними послугами.

Отже, різними нормативними актами встановлюються суттєво неоднакові підходи до розуміння понять членів сім'ї та близьких родичів (іноді — у певних модифікаціях), і кожен із цих актів визначає коло таких осіб у контексті предмета і цілі свого правового регулювання.

Ураховуючи те, що Закон України «Про запобігання корупції» і КЗпП України, які визначають широке коло близьких осіб і близьких родичів і свояків, відповідно, були використані позивачем при обґрунтуванні позову і судами при прийнятті рішень, варто проаналізувати потенційну можливість застосування норм цих актів до регулювання спірних спадкових правовідносин **за аналогією**.

Правовою основою регулювання аналогії в ЦК України є ст. 8, відповідно до якої розрізняються аналогія закону і аналогія права. За змістом цієї норми аналогія закону застосовується якщо цивільні відносини не врегульовані ЦК України, іншими актами цивільного законодавства або договором. У такому разі вони регулюються тими правовими нормами ЦК України, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини. За неможливості врегулювати спірне питання за допомогою аналогії закону, ці відносини регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права).

У науковій доктрині визначають такі підстави для застосування аналогії закону:

- 1) цивільно-правовий характер спірних відносин, які виникли;
- 2) наявність прогалини в цивільно-правовому регулюванні спірних відносин;
- 3) спір не може бути вирішений, ґрунтуючись на нормах чинного законодавства;
- 4) існують правові норми, які регулюють подібні відносини і можуть бути застосовані за аналогією²⁶.

Важливо також підкреслити, що у ч. 1 ст. 8 ЦК України імперативно визначено, що наслідком аналогії закону є застосування *лише актів цивільного законодавства*, що обумовлено правовою природою аналогії в цивільному праві, покликаної вирішити проблемне питання, не вдаючись до викривлення правової природи спірних відносин, щоб аналогія не була штучною.

²⁶ Заїка Ю. О. Аналогія закону та аналогія права. *Цивільне право України: Загальна частина* / за ред. І. А. Бірюкова і Ю. О. Заїки. Київ : Алерта, 2014. Глава 2, § 3. С. 40–41.

Усе наведене, в сукупності зі спрямованістю відповідних норм Закону України «Про запобігання корупції» і КЗпП України на регулювання окремих аспектів правовідносин за участю близьких осіб, близьких родичів і свояків, відповідно до цілей і предметів регулювання цих нормативних актів, дають підставу для висновку *про неможливість застосування за аналогією закону/права (ст. 8 ЦК України) норм абз. 4 п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», ст. 25¹ КЗпП України щодо спадкових правовідносин, урегульованих п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України.*

Поняття членів сім'ї та близьких родичів використовуються і в основних актах приватного законодавства — СК України²⁷ та ЦК України. Згідно з ч. 2 ст. 3 СК України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Водночас, як випливає з абзаців 2 та 3 ст. 3 СК України, спільне проживання як необхідна умова віднесення осіб до членів сім'ї не стосується дітей, а також другого з подружжя, який із поважних причин не проживав спільно з ним. Зміст ст. 2 СК України дає можливість поділити членів сім'ї спадкодавця (в контексті спадкових відносин) на дві групи. До першої групи входять дружина (чоловік) спадкодавця, їхні батьки (усиновлювачі) та діти (усиновлені) (ч. 1), а до другої — баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, рідні брати та сестри, мачуха, вітчим, падчерки та пасинки спадкодавця (ч. 2 цієї статті). При цьому до членів сім'ї можуть бути віднесені й інші особи (ч. 2 ст. 3 СК України).

Водночас згідно з ч. 4 ст. 2 СК України, цей Кодекс не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням. Із системного взаємозв'язку цих норм виходить, що між рідним дядьком та племінником не існує сімейних відносин, які могли б набувати форми правовідносин; крім того, вказані особи не можуть бути віднесені ані до числа найближчих родичів, ані до інших членів сім'ї.

Відповідно до ч. 4 ст. 3 СК України сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Попри формально широкий перелік підстав створення сім'ї поряд із укладенням шлюбу, кровним спорідненням, усиновленням, аналіз самого СК України дає підстави стверджувати про відповідність ознакам сім'ї лише фактичних шлюбних відносин між жінкою і чоловіком, які проживають разом без реєстрації шлюбу і не перебувають при цьому в будь-якому іншому шлюбі (ст. 74 СК України). Тож, підстави виникнення сімейних відносин і коло членів сім'ї не є необмеженими.

При тлумаченні зазначених норм у практиці Верховного Суду, зокрема при розгляді спору, який досліджується, наголошується, що законодавство, не визначаючи чіткого переліку членів сім'ї, водночас містить критерії віднесення осіб до числа членів сім'ї, якими в сукупності є: 1) спільне проживання (за винятком можливості роздільного проживання подружжя з поважних причин і дитини з батьками;

²⁷ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

2) спільний побут; 3) взаємні права й обов'язки осіб, які об'єдналися для спільного проживання²⁸.

Матеріали справи не містять жодних доказів ані спільного проживання спадкоємця за заповітом з його рідним дядьком, який був свідком при складанні й посвідченні заповіту, ані ведення спільного господарства чи побуту, ані наявності взаємних прав і обов'язків у сфері сімейних відносин.

Ураховуючи викладене, *немає правових підстав для визнання спадкоємця за заповітом членом сім'ї свідка при складанні й посвідченні заповіту — його рідного дядька.*

СК України містить також інші норми, які визначають правовий статус членів сім'ї та близьких родичів, а також осіб, які до них прирівнюються внаслідок усиновлення. Зокрема, ст. 26 СК України, на яку в обґрунтування нікчемності заповіту посилався апеляційний суд у цій справі, встановлює імперативні заборони для осіб, які не можуть перебувати у шлюбі між собою. Такі заборони встановлюються щодо: 1) осіб, які є родичами прямої лінії споріднення; 2) рідних (повнорідних і неповнорідних) братів і сестер; 3) двоюрідних братів та сестер, рідних тіток, дядьків і племінників, племінниць; 4) усиновлювачів і усиновлених ними дітей.

Зауважимо, що ця норма, як і інші наведені вище положення нормативно-правових актів, не визначають коло членів сім'ї чи близьких родичів взагалі, універсально стосовно будь-якої правової ситуації, а лише стосується заборон укладати шлюб між зазначеними особами. У науковій доктрині вказується спеціальний характер норми ст. 26 СК України та зазначається про соціально-етичну вмотивованість і виправданість цієї заборони з біологічної точки зору, оскільки родинні шлюби є причиною фізіологічних аномалій у дітей, народжених у такому шлюбі²⁹. Тому ця норма не може бути взірцем чи дороговказом при визначенні кола членів сім'ї, близьких родичів в інших правовідносинах, зокрема при спадкуванні.

Примітно, що СК України, встановлюючи загальну заборону укладення шлюбу для таких осіб, передбачає, втім, неоднакові правові наслідки таких шлюбів. Якщо шлюби, укладені між родичами прямої лінії спорідненості й рідними братами та сестрами, є недійсними (ч. 2 ст. 39 СК України), то шлюби, укладені між двоюрідними братами та сестрами, рідними тітками, дядьками та племінниками, племінницями, не визнаються імперативно недійсними, а є оспорюваними, тобто можуть бути визнані недійсними в судовому порядку (п. 2 ч. 1 ст. 41 СК України). Таке законодавче регулювання дає можливість стверджувати про більшу близькість родичів (у розумінні ст. 26 СК України) по прямій лінії, а також рідних братів та сестер як родичів по боковій лінії, аніж інших родичів по боковій лінії (рідних тіток, дядьків і племінни-

²⁸ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 31.03.2020 р. у справі № 205/4245/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88602105> (дата звернення 10.08.2025); Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 23.04.2020 р. у справі № 686/8440/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89006123> (дата звернення 10.08.2025).

²⁹ Шимон С. І. Умови укладення шлюбу та перешкоди до його укладення. *Сімейне право України* : підручник / за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. Розділ 2, глава 5, § 3. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 99.

ків, племінниць, а також двоюрідних братів та сестер), яких, відповідно, можна віднести до більш віддалених родичів, для яких законодавство не встановлює настільки жорстких наслідків порушень при укладенні шлюбу, як для більш близьких родичів.

У цілому, *ст. 26 СК України не може бути застосована до спірних спадкових відносин за аналогією закону*, оскільки нею регулюються особливі суспільні відносини щодо встановлення заборон при укладенні шлюбу, які не є спорідненими (схожими) з відносинами щодо складення й посвідчення заповіту, що також не відповідає нормі ч. 1 ст. 8 ЦК України.

У ЦК України поняття членів сім'ї та близьких родичів вживається в кількох статтях, поряд із ст. 1253 (абз. 2 ч. 2 ст. 23, ч. 1 ст. 68, ч. 1 ст. 70, ч. 2 ст. 277, ч. 3 ст. 298). При цьому безпосередньо поняття близьких родичів розкривається лише у ст. 68, ч. 1 якої зараховує до близьких родичів опікуна, які не можуть укладати з підопічним договорів, крім дарування і позички, таких осіб: батьків, дітей, братів і сестер опікуна.

Для відповіді на поставлене у заяві (запиті) питання потрібно звернутися до положень спадкового законодавства. Ураховуючи, що правові норми, які регулюють спадкування за заповітом, не розкривають поняття близьких родичів спадкодавця, слід звернутися до розуміння цього поняття у нормах, які регламентують спадкування за законом. Таке правозастосування буде здійснюватися за правилами аналогії закону (ч. 1 ст. 8 ЦК України), адже йдеться про застосування до невинішеної правової ситуації норм, які регулюють схожі (споріднені) суспільні відносини.

У спадковому законодавстві рідні дядьки спадкодавця віднесені до третьої черги спадкоємців за законом (ст. 1263 ЦК України) з п'яти наявних. Попередні дві черги, урегульовані статтями 1261, 1262 ЦК України, включають спадкоємців, найближчих до спадкодавця за сімейними зв'язками, що підтверджується сталістю, стабільністю цих черг, склад яких був аналогічним навіть у ЦК УРСР (статті 529, 530). Обґрунтовуючи збереження у ЦК України цих норм, співавторка кн. 6 «Спадкове право», професор З. В. Ромовська зазначає: «Склад першої черги спадкоємців пропонується залишити без змін, оскільки будь-який відступ від усталеного порядку [...] був би сприйнятий у суспільстві негативно. Норма, за якою спадкувати мають насамперед дружина, *найближчі родичи* (виділено нами. — Є. Р.), є оптимальною й не створює жодних підстав для непорозумін між ними»³⁰.

Отже, черги, запроваджені ЦК України, спрямовані на розширення кола осіб, які мають право на спадкування за законом, за рахунок приєднання до них додаткових родичів, які не належать до найближчого кола родичів спадкодавця. До таких більш віддалених родичів (порівняно з родичами, зазначеними у першій і другій чергах) належить і рідний дядько спадкодавця (ст. 1263 ЦК України).

З огляду на порядок обчислення ступенів споріднення (абз. 2 ч. 1 ст. 1265 ЦК України) рідний дядько спадкодавця (племінника) належить, по-перше, до бокових родичів; по-друге, має третій ступінь споріднення по боковій лінії (народження самого дядька як спадкоємця + народження брата або сестри дядька, через якого він пов'язаний спорідненістю зі спадкодавцем + народження спільного прашура дядька і спадкодавця-племінника, через якого вони пов'язані кровною спорідненістю).

³⁰ Ромовська З. Реформа спадкового права. *Українське право*. 1997. Число 1. С. 105.

Стаття 1265 ЦК України визначає коло спадкоємців останньої, п'ятої, черги спадкоємців за законом. До цих спадкоємців, поряд з утриманнями спадкодавця (ч. 2 цієї статті), належать «інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно» (ч. 1 цієї статті). При цьому родичам ближчого ступеня споріднення надається перевага при спадкуванні порівняно з родичами подальшого ступеня споріднення. Загалом, ст. 1265 ЦК України ґрунтується не на понятті «віддалених родичів спадкодавця» порівняно з попередніми чергами спадкоємців, а охоплює «інших родичів спадкодавця», тобто тих, які з тих чи інших причин не згадані законом у попередніх чергах. Деякі з них мають ближчий ступінь споріднення, аніж рідний дядько спадкодавця, або аналогічний ступінь споріднення. Так, у п'яту чергу може спадкувати онук спадкодавця (другий ступінь споріднення по прямій лінії), племінник або племінниця спадкодавця (третій ступінь споріднення по боковій лінії).

Тож, матеріали цієї справи дають підстави стверджувати, що рідний дядько спадкоємця за заповітом не належить до членів сім'ї спадкоємця за законом. Водночас тлумачення ст. 1263, ч. 1 ст. 1265 ЦК України спонукає до висновку *про невіднесення рідного дядька спадкодавця до близьких родичів спадкодавця. Відповідно до принципу аналогії закону (ч. 1 ст. 8 ЦК України) рідний дядько спадкоємця за заповітом не може вважатися близьким родичем, якому заборонено підписувати заповіт згідно з п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України.*

На підтримку цього висновку і на протипагу позиції апеляційної та касаційної інстанцій наведемо такі аргументи.

По-перше, позиція судів апеляційної та касаційної інстанцій, які у цій справі кваліфікували рідного дядька як близького родича спадкоємця, є непослідовною, оскільки в інших справах рідний дядько (тітка) і племінник (племінниця) не визнавалися близькими родичами. Так, у постанові Верховного Суду від 11 червня 2019 р. розглядався спір щодо визнання особи недієздатною, встановлення над нею опіки та призначення опікуна. Згідно з ч. 3 ст. 296 ЦПК України, заяву про визнання фізичної особи недієздатною, з-поміж фізичних осіб, може бути подано членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання.

За матеріалами справи, заяву про визнання недієздатним племінника було подано його рідним дядьком. Верховний Суд відзначив, що: «...Апеляційний суд, аналізуючи зміст ч. 4 ст. 2 СК України, дійшов висновку, що такі особи, як: тітка, дядько та племінники виділені з кола єдиних сімейних правовідносин. Крім того, апеляційним судом зазначено, що Рішенням КСУ № 5 рп/99 від 3 червня 1999 р. ...визначено, що близькими родичами є рідні брати, сестри, онуки, дід, баба, іншими родичами є неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші... Суди попередніх інстанцій, установивши, що ОСОБА_1 є дядьком ОСОБА_2, а тому не є членом сім'ї та близьким родичем ОСОБА_2, застосувавши правильно положення статей СК України та ЦК України, дійшли обґрунтованого висновку про повернення заяви ОСОБА_1, оскільки заяву про визнання особи недієздатною подано особою, яка не є членом сім'ї або близьким родичем такої особи». Із цих міркувань Верховний Суд дійшов висновку про

залишення касаційної скарги без задоволення, а рішення судів першої та апеляційної інстанцій — без змін³¹.

По-друге, аналіз судової практики свідчить, що дійсний заповіт — це такий заповіт, який відповідає вимогам закону, тобто посвідчений уповноваженою на це право в силу закону особою, відсутні істотні порушення його форми та посвідчення, волевиявлення заповідача було вільним і відповідало його волі³².

Підставою недійсності (нікчемності) заповіту є не будь-які порушення закону, а лише ті з них, які є істотними щодо: 1) вільного і стійкого волевиявлення заповідача; 2) форми та порядку складання заповіту. Підкреслюючи значення волевиявлення заповідача в рамках принципу свободи заповіту, Верховний Суд підкреслив, що свобода заповіту передбачає особисте здійснення заповідачем права на заповіт шляхом вільного волевиявлення, яке, будучи належним чином вираженим, зазнає правової охорони і після смерті заповідача. Свобода заповіту як принцип спадкового права включає, серед інших елементів, також необхідність поваги до волі заповідача та обов'язковість її виконання³³. Відповідно, «...Кваліфікація заповіту як нікчемного із мотивів розширеного розуміння вимог до форми і порядку його посвідчення, про які згадується в частині першій ст. 1257 ЦК України, порушить принцип свободи заповіту. За відсутності дефектів волі та волевиявлення заповідача при складанні й посвідченні заповіту, кваліфікація останнього як нікчемного з підстав, що прямо не передбачені ані цією статтею, ані взагалі нормами гл. 85 ЦК України, по суті, скасовує вільне волевиявлення заповідача без можливості виявити свою волю шляхом складання іншого заповіту у зв'язку з його смертю»³⁴.

Раціональне втілення зазначених висновків спостерігається в рішенні у справі № 462/863/23, у якій однією з підстав оспорення заповіту стало те, що свідок, присутня при посвідченні заповіту, є рідною тіткою спадкоємця за заповітом. Відмовляючи в задоволенні позову, апеляційний суд спирався на те, що дефектів волі заповідача не встановлено, а «...штучно віднаходити підстави для того, щоб визнати заповіт недійсним, не відповідає засадам справедливості, адже цим нехтується остання воля заповідача, волевиявлення заповідача на спадкування його майна особою, зазначеною ним у заповіті»³⁵.

³¹ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 11.06.2019 р. у справі № 130/2391/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82419873> (дата звернення 10.08.2025).

³² Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 30.04.2021 р. у справі № 272/583/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96669197> (дата звернення 10.08.2025).

³³ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 09.06.2022 р. у справі № 369/1913/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104748112> (дата звернення 10.08.2025).

³⁴ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 20.07.2022 р. у справі № 461/2565/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105533339> (дата звернення 10.08.2025).

³⁵ Постанова Львівського апеляційного суду від 11.03.2024 р. у справі № 462/863/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118001796> (дата звернення 10.08.2025).

У досліджуваній справі також не спостерігається ані порушення принципу вільного волевиявлення заповідача, ані інших порушень, які могли б вплинути на оцінку заповіту як нікчемного правочину.

По-третє, з урахуванням наведених позицій вищих судів України сам по собі факт віднесення особи свідка до членів сім'ї або близьких родичів спадкоємця за заповітом автоматично не перетворює заповіт на нікчемний через недотримання вимог щодо його форми та порядку посвідчення. Кваліфікація судом заповіту як нікчемного відбувається лише за умови, що член сім'ї або близький родич спадкоємця за заповітом мав особисту заінтересованість під час посвідчення заповіту³⁶.

Нарешті, у випадках, коли зміст законодавства не дає підстав для його однозначного розуміння і тлумачення, рішення суду має бути спрямоване на користь заінтересованої особи. Так, Велика Палата Верховного Суду, спираючись на практику ЄСПЛ, якою сформульовані вимоги щодо якості закону, що має бути доступним, чітким і передбачуваним у своєму застосуванні, зробила висновок, що «...норми законодавства, які допускають неоднозначне або множинне тлумачення, завжди трактуються на користь особи»³⁷.

У справі, що розглядається, дійсно, коло членів сім'ї або близьких родичів, яким заборонено бути свідками при посвідченні заповіту, законом не визначене. Водночас заповіт був складений у належній формі, волевиявлення заповідача і зміст заповідальних розпоряджень були викладені чітко і недвозначно, одержувачем спадщини у цьому заповіті був визначений син заповідача, який і є тією заінтересованою особою, на користь якої мають тлумачитися усі прогалини в законі.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави сформулювати такі висновки:

1) нормою п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України встановлюється заборона бути свідками при посвідченні заповіту членам сім'ї та близьким родичам спадкоємців за заповітом. Оскільки конкретного переліку членів сім'ї або близьких родичів, на яких така заборона поширюється, немає, це положення потребує ретельного аналізу в кожній правовій ситуації. Беззастережно, до близьких родичів можна віднести хіба що осіб, що належать до першої та другої черг спадкоємців за законом (статті 1261, 1262 ЦК України);

2) тлумачення поняття членів сім'ї та близьких родичів спадкоємця за заповітом має відбуватися з урахуванням предмета, змісту та цілей конкретного нормативного акта, де закріплене таке положення;

а) з огляду на спеціальну правову природу, окремі предмети і цілі правового регулювання не підлягають застосуванню за аналогією закону / права (ст. 8 ЦК України) щодо спадкових правовідносин, урегульованих п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, норми абз. 4 п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», ст. 25¹ КЗпП України;

³⁶ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 13.04.2022 р. у справі № 521/13093/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104045279> (дата звернення 10.08.2025).

³⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06.11.2018 р. у справі № 812/292/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77911136> (дата звернення 10.08.2025).

б) зважаючи на спеціальну правову природу, окремі предмети і цілі правового регулювання не підлягають застосуванню за аналогією закону / права (ст. 8 ЦК України) щодо спадкових правовідносин, урегульованих п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, норми ст. 26 СК України;

3) тлумачення норм статей 1261–1265 ЦК України дає підстави для висновку про невіднесення рідного дядька спадкоємця за заповітом до близьких родичів спадкодавця згідно з п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, а отже, про неможливість кваліфікації складеного заповіту як нікчемного;

4) висновки апеляційного та касаційного судів, прийняті по досліджуваній справі № 752/4458/23, є спірними, оскільки:

а) засновуються на Законі України «Про запобігання корупції» і не враховують особливостей спадкових правовідносин, що склалися;

б) суперечать наявній судовій практиці щодо невіднесення рідного дядька (тітки) і племінника (племінниці) до членів сім'ї / близьких родичів;

в) ґрунтуються на штучному розширеному розумінні вимог до форми і порядку посвідчення заповіту, не враховують вільний характер волевиявлення заповідача, чіткість його розпоряджень і порушують принцип свободи заповіту;

г) не враховують вимог щодо якості закону, сформульованих у практиці ЄСПЛ, необхідності тлумачення спірних законодавчих норм на користь заінтересованої особи.

REFERENCES

- Civil Code of Ukraine (2003, 16 January) Law of Ukraine No. 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed on July 20, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Procedure Code of Ukraine (2004, 18 March) Law of Ukraine No. 1618-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- Code of Administrative Procedure of Ukraine (2005, 6 July) Law of Ukraine No. 2747-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2019, June 11). Resolution in case No. 130/2391/18. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82419873> (Accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2020, April 23). Resolution in case No. 686/8440/16-ц. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89006123> (Accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2021, April 30). Resolution in case No. 272/583/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96669197> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2022, April 12). Resolution in case No. 391/788/18. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103986094> (Accessed on August 4, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2022, April 13). Resolution in case No. 521/13093/20. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104045279> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]

- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2022, June 9). Resolution in case No. 369/1913/17. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104748112> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2022, July 20). Resolution in case No. 461/2565/20. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105533339> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2024, February 28). Resolution in case No. 372/3474/21. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117373890> (Accessed on August 4, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2025, January 15). Resolution in case No. 205/4972/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124521148> (Accessed on August 4, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2025, April 30). Resolution in case No. 752/4458/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127077347> (Accessed on August 4, 2025) [in Ukrainian]
- Constitutional Court of Ukraine. (1999, June 3). Resolution in case No. 5-rp/99 on the official interpretation of the term “family member”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- Holosiivskyi District Court of Kyiv. (2024, October 16). Resolution in case No. 752/4458/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122440253> (Accessed on July 20, 2025) [in Ukrainian]
- Kyiv Court of Appeal. (2025, January 30). Resolution in case No. 752/4458/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125043529> (Accessed on August 4, 2025) [in Ukrainian]
- Lviv Court of Appeal. (2024, March 11). Resolution in case No. 462/863/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118001796> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Family Code of Ukraine of 10 January 2002, No. 2947-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- Housing Code of Ukraine of 30 June 1983, No. 5464-X. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- Kukharev, O. (2020). *Inheritance law of Ukraine: Textbook*. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian]
- Labour Code of Ukraine. (1971, December 10). Law of Ukraine No. 322-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (Accessed on July 20, 2025) [in Ukrainian]
- On Compulsory State Pension Insurance (2003, July 9) Law of Ukraine No. 1058-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- On Intelligence” (2020, September 17) Law of Ukraine No. 912-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- On Intelligence Agencies of Ukraine (2001, March 22) Law of Ukraine No. 2331-III (no longer in force). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-14#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- On Vacations (1996, 15 November) Law of Ukraine No. 504/96. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]

- On the Legal Status of Persons Missing under Special Circumstances (2018, 12 July) Law of Ukraine No. 2505-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- On Prevention of Corruption (2014, 14 October) Law of Ukraine No. 1700-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (Accessed on July 20, 2025) [in Ukrainian]
- On State Protection of Court and Law-Enforcement Bodies Staff (1993, 3 December) Law of Ukraine No. 3781-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- Maidanik, R. A. (2016). The concept of family and family law. In T. V. Bodnar & O. V. Dzery (Eds.), *Family law of Ukraine: Textbook* (Section 1, Chapter 1, § 1, pp. 9–11). Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
- Oksaniuk, N. M. (2016). *Principles of inheritance in civil law of Ukraine* (Candidate of Legal Sciences thesis). Khmelnytskyi. [in Ukrainian]
- Report on the rule of law. (2011). Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, March 25–26, 2011). [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e) (Accessed on August 10, 2025) [in English]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2020, March 31). Resolution in case No. 205/4245/17. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88602105> (Accessed on July 25, 2023) [in Ukrainian]
- Grand Chamber of the Supreme Court. (2018, November 6). Resolution in case No. 812/292/18. <https://verdictum.ligazakon.net/document/77911136> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Romovska, Z. (1997). Reform of inheritance law. *Ukrainian Law*, (1), 101–107. Kyiv: Pravo Publishing House. [in Ukrainian]
- Shimon, S. I. (2016). Conditions for entering into marriage and obstacles to its conclusion. In T. V. Bodnar & O. V. Dzery (Eds.), *Family law of Ukraine: Textbook* (Section 2, Chapter 5, § 3, pp. 93–100). Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
- Yavor, O. A. (2018). *Legal facts in family law of Ukraine* (Doctor of Law dissertation). Kyiv. [in Ukrainian]
- Zaika, Yu. O. (2014). Analogy of law and analogy of rights. In I. A. Biryukov & Yu. O. Zaika (Eds.), *Civil law of Ukraine: General part* (Chapter 2, § 3, pp. 40–41). Kyiv: Alerta. [in Ukrainian]

Riabokon Ievgen

PhD, Associate Professor

*Associate Professor of the Department of Civil Law
of the Educational and Scientific Institute of Law
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine*

Riabokon Ievgen. Interpretation of the Concept of Family Members and Close Relatives of the Testamentary Heir in the Context of the Norm of Paragraph 3, Part 4, Article 1253 of the Civil Code of Ukraine (Based on the Materials of Court Proceedings)

Abstract

The relevance of the article is due to the lack of a clear legislative definition of the circle of family members and close relatives of heirs who are prohibited from being witnesses when certifying a will, which leads to inconsistent application of this rule in judicial practice. This scientific article is devoted to the insufficiently researched issue of understanding the concept of family members and close relatives of an heir under a will in the context of paragraph 3 of part 4 of Article 1253 of the Civil Code of Ukraine. The purpose of the article is to interpret this concept, study judicial practice on this issue, identify its trends, the impact of violations of this provision of the Civil Code of Ukraine, and the validity of the will. During the research, the author used general scientific and special scientific research methods – dialectical, systemic-structural, comparative-legal. Their use made it possible to determine the place and purpose of the norm of paragraph 3 of part 4 of Article 1253 of the Civil Code of Ukraine, as well as the features and trends in judicial practice regarding its application. In the absence of clear legislative regulation of the issue in question, judicial practice should become the basis for its interpretation and understanding. The article discusses various approaches that have developed in the courts of Ukraine regarding the understanding of the concept of family members and close relatives of the heir under a will. As an example, the materials of a court case were analysed, where one of the two witnesses to the certification of the will was the uncle of the testamentary heir. The article emphasises that since there is no clear list of family members and close relatives, the interpretation must be substantive, taking into account the specific legal situation. At the same time, attention is drawn to the priority application by many courts of the Law of Ukraine 'On Prevention of Corruption', which regulates a wide range of so-called 'close persons' in relation to a person authorised to perform the functions of the state or local self-government and who holds the relevant position. This position is criticised in the article, since the aforementioned Law has a specific purpose of legal regulation, applies to public legal relations and cannot, by its nature, regulate private inheritance relations. In addition, the concepts of close persons and close relatives are not identical. In the context of considering this issue, the importance of the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 5-рп/99 of 3 June 1999 (case on the official interpretation of the term 'family member') was emphasised, which states that there are no uniform criteria or an exhaustive list of family members, and that the interpretation of this concept should be based on the objective difference in its meaning depending on the branch of law. The article emphasises that the interpretation of family and civil law leads to the conclusion that uncle is a close relative of his nephew as an heir under a will. At the same time, it is argued that the decisions of the courts of appeal and cassation, which in the case under consideration decided to recognize the uncle as a close relative and declared the will null and void, are ambiguous and controversial. In particular, attention was drawn to the groundlessness of applying the provisions

of the Law of Ukraine 'On Prevention of Corruption' as a legal basis for determining the circle of close relatives; to the inconsistency of judicial practice; to the artificial broad interpretation by the courts of the requirements for the form and procedure for certifying a will, without taking into account the actual will of the testator.

Keywords: *family member, close relative, inheritance, heir under a will, certification of a will, witness.*

Ступак Ольга
кандидат юридичних наук
суддя Верховного Суду
у складі Великої Палати
Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-9124-1413>
e-mail: stupak@supreme.court.gov.ua

УДК 347.66:347.51:347.433/435(477)
<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-6-3-103-119>

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ КРЕДИТОРОМ СПАДКОДАВЦЯ ВИМОГ ДО СПАДКОЄМЦІВ БОРЖНИКА: АНАЛІЗ ВИСНОВКІВ ВЕЛИКОЇ ПАЛАТИ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Ступак Ольга. Особливості пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців боржника: аналіз практики Великої Палати Верховного Суду

Анотація

Актуальність статті полягає в необхідності комплексного правового аналізу спадкових і зобов'язальних відносин в умовах зростання кількості спадкувань майна, обтяженого зобов'язаннями, що зумовлено воєнними реаліями. У статті на основі аналізу судової практики Великої Палати Верховного Суду розглядаються особливості застосування порядку пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців боржника відповідно до ст. 1281 ЦК України. Метою статті є розкриття особливостей пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців боржника, здійснене на підставі аналізу висновків Великої Палати Верховного Суду. Застосовано формально-юридичний, системного аналізу та діалектичний методи наукового пізнання. Проведений аналіз застосування ст. 1281 ЦК України у розрізі проблематики процесу спадкування, пов'язаного не тільки із основним зобов'язанням, а й із забезпеченням виконання такого зобов'язання. Виокремлено особливості пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців боржника. Першою особливістю є те, що кредитор може пред'явити вимогу до спадкоємців боржника, які прийняли спадщину, відповідно до вимог ст. 1281 ЦК України в один із таких способів: 1) безпосередньо спадкоємцю; 2) опосередковано — через нотаріуса за місцем відкриття спадщини (за межами України — через консульську установу). Кредитор втрачає право вимоги як до спадкоємця боржника за основним зобов'язанням, так і боржника за акцесорним зобов'язанням, у разі пропуску строку пред'явлення цієї вимоги, визначеного ст. 1281 ЦК України. Другою особливістю у досліджуваних справах є особа боржника. Якщо іпотекодавцем є сам боржник, то ст. 23 Закону «Про іпотеку» застосовується в сукупності зі статтями 1281, 1282 ЦК України, відповідно, спадкоємець боржника, набуваючи права власності на спадкове майно, стає іпотекодавцем, успадковуючи права та обов'язки іпотекодавця згідно з договором іпотеки. А у разі якщо іпотекодавцем є майновий поручитель, який не

є боржником в основному зобов'язанні, його спадкоємець, прийнявши в порядку спадкування у власність предмет іпотеки, на підставі ст. 23 Закону «Про іпотеку» стає іпотекодавцем. У такому випадку відсутні підстави для застосування статей 1281, 1282 ЦК України.

Ключові слова: *спадкування, спадкоємці, спадкодавці, кредитор, зобов'язання, правонаступництво, іпотекодавець.*

Вступ

Постановка проблеми. Останні роки довоєнного періоду в Україні характеризувались активним розвитком системи кредитування, що, відповідно, зумовлювало і розширення сфери забезпечувальних зобов'язань. Війна внесла свої корективи у всі сфери суспільного життя, але найболючішим її наслідком є те, що виникнення фактів, які породжують спадкові відносини, зростає в геометричній прогресії. Це, у свою чергу, зумовлює збільшення випадків спадкування прав на обтяжене майно.

Така тенденція актуалізує потребу в комплексному правовому аналізі спадкових та зобов'язальних відносин з урахуванням їх складної правової природи, а також необхідність урахування взаємодії різних галузевих норм.

Спадкові відносини самі характеризуються правовою складністю, що, помножене на індивідуальність життєвих ситуацій, у підсумку створює сферу суспільних відносин, де на практиці дуже важко знайти схожі відносини, які були б прикладами та вказували орієнтир застосування тієї чи іншої норми. У ситуації, коли спадкове майно перебуває під обтяженням, що забезпечує набутті спадкодавцем за життя зобов'язання, відносини щодо спадкування ускладнюються появою в них іншого суб'єкта — кредитора спадкодавця. Складність, відсутність істотної подібності у спадкових відносинах породжує численні спадкові спори, що змушує судову практику дедалі більше уточнювати свої висновки, або формулювати нові висновки, які до цього не були відомі практиці.

Отже, дослідження відповідних правових механізмів, через які реалізуються права та обов'язки учасників спадкових відносин, набуває особливого значення для вдосконалення їх практичного застосування.

Як визначено ч. 1 ст. 1218 ЦК України, до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті, інакше кажучи, спадщина складається зі:

- спадкового активу, який становлять права, насамперед майнові права (речові та зобов'язальні);
- та спадкового пасиву (обов'язків спадкодавця)¹.

Тобто національне законодавство передбачає, що спадкоємці успадковують не тільки всі майнові блага, а й боргові зобов'язання померлого.

Правонаступництво, забезпечуючи стабільність майнового обороту після смерті власника майна, визначає динаміку, рух прав та обов'язків від спадкодавця до його спадкоємців, тому становить «серцевину» спадкування. По суті, спадкове правонаступництво є правовим результатом повноцінної реалізації спадкового правовід-

¹ Спадкове право крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. С. 122, 123.

ношення, а поняття «спадкове правовідношення» та «спадкове правонаступництво» співвідносяться між собою як причина та наслідок².

Спадщина переходить до спадкоємців як одне ціле. Права та обов'язки, належні спадкодавцеві, незалежно від різнорідності елементів об'єднуються в одне поняття «спадщина», що є локальним об'єктом, присутнім виключно у сфері спадкування³.

Неможливо частково прийняти спадщину в частині майнових благ і одночасно відмовитися від спадкування боргових зобов'язань.

Борги спадкодавця переходять до спадкоємця (спадкоємців) у межах вартості майна, одержаного у спадщину (ч. 4 ст. 1231 ЦК України). Відповідно, у разі переходу боргу від спадкодавця до спадкоємця кредитори не можуть вимагати від останнього виконання боргу в сумі, що перевищує вартість успадкованого майна. Спадкоємець, який не прийняв спадщину, звільняється від виконання будь-яких обов'язків щодо кредитора спадкодавця⁴.

Винятком є лише неможливість спадкування прав та обов'язків, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема: права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені ст. 608 ЦК України (п. 5 ч. 1 ст. 1219 ЦК України).

Відповідно до ст. 608 ЦК України зобов'язання припиняється зі смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою.

Тобто об'єктами правонаступництва можуть бути лише ті права та обов'язки, які не пов'язані з особою їх носія, які є «юридично безликими»⁵.

Частиною 1 ст. 1281 ЦК України встановлено, що спадкоємці зобов'язані повідомити кредитора спадкодавця про відкриття спадщини, якщо їм відомо про його борги, та/або якщо вони спадкують майно, обтяжене правами третіх осіб.

На практиці є типовою ситуація, коли спадкоємці не виконують такого свого обов'язку та не повідомляють кредитора спадкодавця про відкриття спадщини. Проте національне законодавство не визначає жодних негативних наслідків для таких спадкоємців.

Водночас законодавець чітко визначив, які дії має вчинити кредитор спадкодавця та наслідки не вчинення таких дій.

Так, згідно з частинами 2 та 3 ст. 1281 ЦК України, кредиторів спадкодавця належить пред'явити свої вимоги до спадкоємця, який прийняв спадщину, не пізніше шести місяців з дня одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину на все або частину спадкового майна незалежно від настання строку вимоги. Якщо креди-

² Кухарев О. Є. Принципи спадкового права як визначальні засади подальшого оновлення спадкового законодавства України. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 165.

³ Кухарев О. Є. Догматична конструкція універсального правонаступництва у сфері спадкового права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 44.

⁴ Слома В. М. Цивільно-правові зобов'язання з множинністю суб'єктів : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. С. 344–345.

⁵ Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс : підручник. Київ : Атіка, 2005. С. 439.

тор спадкодавця не знав і не міг знати про прийняття спадщини або про одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину, він має право пред'явити свої вимоги до спадкоємця, який прийняв спадщину, протягом шести місяців з дня, коли він дізнався про прийняття спадщини або про одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину.

Викладене свідчить про обов'язковість своєчасного звернення кредитора спадкодавця із заявленням своїх вимог до спадкоємців. Оскільки зобов'язання з повернення кредиту спадкодавцем входить до складу спадкової маси, то строки пред'явлення кредитодавцем вимог до спадкоємців боржника, а також порядок задоволення цих вимог регулюються статтями 1281, 1282 ЦК України.

Важливо підкреслити, що кредитор, який не пред'явив свої вимоги у шестимісячний строк до спадкоємців боржника, що прийняли спадщину, позбавляється права вимоги (ч. 4 ст. 1281 ЦК України).

І хоча певний час існували дискусії про те, як розуміти використане у ч. 4 ст. 1281 ЦК України словосполучення «позбавляється права вимоги», сьогодні усталеним на практиці є розуміння, що мається на увазі припинення права.

Отже, строки, передбачені ст. 1281 ЦК України, є преклюзивними, тобто після їх спливу право кредитора на пред'явлення вимог припиняється незалежно від причин пропущення строку.

У зв'язку з цим зазначені строки не підлягають поновленню, оскільки за своєю правовою природою вони є відмінним від позовної давності, яка визначена гл. 19 ЦК України.

З огляду на істотність наслідків пропущення строку пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців боржника, важливим є чітке розуміння механізмів реалізації такого, по суті, обов'язку кредитора, як своєчасне пред'явлення вимоги до спадкоємців боржника.

Стаття 1282 ЦК України встановлює обов'язок спадкоємців задовольнити вимоги кредитора: спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожен із спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині. Спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено. У разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора звертає стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі⁶.

Метою статті є розкриття особливостей пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців боржника, здійснене на підставі аналізу висновків Великої Палати Верховного Суду.

Завдання цього дослідження полягає: 1) в аналізі судової практики Великої Палати Верховного Суду щодо застосування ст. 1281 ЦК України у спадкових правовідносинах та національного законодавства, що регулює порядок пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців боржника; 2) у виявленні ключових проблемних

⁶ Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов : монография / И. В. Спасибо-Фатеева, М. Н. Сибилев, В. Л. Яроцкий и др. ; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2014. С. 405.

аспектів його реалізації; 3) у формулюванні на основі отриманих результатів пропозицій, спрямованих на вдосконалення правозастосовної практики у цій сфері.

Методи дослідження

У процесі наукового дослідження було застосовано формально-юридичний метод для аналізу положень Цивільного кодексу України та Закону «Про іпотеку» з метою встановлення юридичної природи та меж відповідальності спадкоємців за борговими зобов'язаннями спадкодавця. Метод системного аналізу дозволив комплексно дослідити взаємозв'язок норм спадкового та зобов'язального права, а також виявити їх узгодженість із судовою практикою Великої Палати Верховного Суду. Діалектичний метод забезпечив розкриття розвитку правового регулювання та виявлення суперечностей між інтересами кредиторів і спадкоємців, що дозволило сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правозастосування.

Результати дослідження

Заявлена мета може бути досягнута через аналіз двох справ, що перебували на розгляді Великої Палати Верховного Суду, із приводу застосування ст. 1281 ЦК України.

Варто зазначити, що у цих справах ст. 1281 ЦК України застосовувалась у редакції до внесення змін Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування» № 2478-VIII від 3 липня 2018 р:

«1. Спадкоємці зобов'язані повідомити кредитора спадкодавця про відкриття спадщини, якщо їм відомо про його борги.

2. Кредиторові спадкодавця належить протягом шести місяців від дня, коли він дізнався або міг дізнатися про відкриття спадщини, пред'явити свої вимоги до спадкоємців, які прийняли спадщину, незалежно від настання строку вимоги.

3. Якщо кредитор спадкодавця не знав і не міг знати про відкриття спадщини, він має право пред'явити свої вимоги до спадкоємців, які прийняли спадщину, протягом одного року від настання строку вимоги.

4. Кредитор спадкодавця, який не пред'явив вимоги до спадкоємців, що прийняли спадщину, у строки, встановлені частинами другою і третьою цієї статті, позбавляється права вимоги»⁷.

1. Аналіз справи № 638/1046/14-ц

Першу справу (№ 638/1046/14-ц) колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду 17 січня 2024 р. передала на розгляд до Великої Палати Верховного Суду⁸.

У цій справі між банківською установою та фізичною особою — позичальницею було укладено кредитний договір. Із метою забезпечення виконання зобов'язань за цим договором банк уклав договори поруки з чоловіком позичальниці, а також із приватним підприємством.

⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування : Закон України від 03.07.2018 № 2478-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2478-19#Text> (дата звернення: 20.07.2025).

⁸ Ухвала колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 17.01.2024 р. у справі № 638/1046/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116606850> (дата звернення: 20.07.2025).

Унаслідок невиконання позичальницею зобов'язань за кредитним договором кредитор направив письмові вимоги про погашення заборгованості як основному боржникові, так і поручителем. Згодом банк звернувся до суду з метою захисту порушеного права із позовною заявою про стягнення заборгованості, процентів за користування кредитом та пені.

У процесі судового розгляду, у 2014 році, позичальниця померла. У зв'язку з цим у 2016 р. відповідною ухвалою суду першої інстанції залучено до участі у справі її правонаступницю.

Суд першої інстанції відмовив у задоволенні позовних вимог, посилаючись на пропущення строку, передбаченого ст. 1281 ЦК України. Суд першої інстанції зазначив, що банк дізнався про смерть позичальниці у лютому 2015 р., однак не звернувся з відповідними вимогами до її спадкоємиці у межах встановленого законом строку. Окрім цього, суд відмовив у задоволенні позову до поручителя, мотивуючи це положеннями ст. 523 ЦК України: після заміни первісного боржника її правонаступницею поручитель не надав згоди на забезпечення виконання зобов'язання новим боржником⁹.

Водночас апеляційний суд дійшов протилежного висновку. Апеляційний суд установив, що кредитором не було пропущено строку, передбаченого ч. 2 ст. 1281 ЦК України, для пред'явлення вимог до спадкоємця. З огляду на це суд апеляційної інстанції частково задовольнив позовні вимоги¹⁰.

Передаючи цю справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду бачила й іншу правову проблему окрім застосування ст. 1281 ЦК України і визначення порядку пред'явлення вимоги кредитором та дотримання строків пред'явлення вимоги до спадкоємців боржника, якщо боржник помер під час розгляду справи в суді.

Так, колегія суддів посилалася на необхідність конкретизації (уточнення) висновків щодо застосування ч. 1 ст. 523 ЦК України, сформованих у раніше ухваленій Великою Палатою Верховного Суду постанові від 4 липня 2023 р. у справі № 570/3891/14 (провадження № 14-44цс22), згідно з якими: у разі неотримання кредитором згоди поручителя / іпотекодавця забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником (спадкоємцем) порука / іпотека визнаються припиненими на підставі ч. 1 ст. 523 ЦК України. Необхідність уточнення цих висновків колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду мотивувала обставинами цієї справи, в якій кредитор пред'явив вимогу до позичальниці та поручителів за життя позичальниці¹¹.

Велика Палата Верховного Суду 9 жовтня 2024 р. прийняла постанову у справі № 638/1046/14-ц (провадження 14-12цс24), якою скасувала постанову Харківсько-

⁹ Ухвала Касаційного цивільного суду від 17.01.2024 р. у справі № 638/1046/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116606850> (дата звернення: 20.07.2025).

¹⁰ Постанова Харківського апеляційного суду від 09.05.2023 р. у справі № 638/1046/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110727836> (дата звернення: 20.07.2025).

¹¹ Ухвала колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 17.01.2024 р. у справі № 638/1046/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116606850> (дата звернення: 20.07.2025).

го апеляційного суду, а рішення Дзержинського районного суду м. Харкова від 6 березня 2023 р. змінила шляхом викладення його мотивувальної частини в редакції цієї постанови¹².

Варто нагадати, що особливістю правової ситуації у розглядуваній справі було те, що кредитор пред'явив позов до боржниці ще за її життя. Боржниця померла під час розгляду справи. Тому передусім важливим було дати відповідь на запитання: чи повинен кредитор у такій ситуації, коли справа вже перебуває на розгляді в суді, ще виконувати вимоги ст. 1281 ЦК України та пред'являти вимогу в позасудовому порядку до спадкоємців боржниці? Чи достатньо подати у справі заяву про залучення правонаступників сторони?

Велика Палата Верховного Суду у своїх висновках виходила з такого.

Приписи ст. 1281 ЦК України не містять особливих застережень щодо порядку задоволення вимог кредитора у разі, якщо смерть боржника настала після пред'явлення позову до нього під час розгляду судової справи.

Отже, якщо смерть позичальника настала під час розгляду судової справи за позовом кредитора до позичальника про стягнення заборгованості, до таких правовідносин застосовується правила про загальний порядок пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців, визначені у ст. 1281 ЦК України, а спадкоємці, які прийняли спадщину, підлягають залученню до участі у справі як правонаступники відповідного учасника справи на підставі ст. 55 ЦПК України.

Підставою процесуального правонаступництва є правонаступництво у матеріальному праві, яке настало після відкриття провадження у справі. З огляду на наведене особливості здійснення процесуального правонаступництва визначаються своєрідністю норм матеріального права, що регулюють перехід прав та обов'язків у матеріальних правовідносинах від особи до її правонаступника, або в інших випадках зміни сторони у правовідносинах, з яких виник спір¹³.

Під час вирішення спорів про стягнення заборгованості за вимогами кредитора до спадкоємців боржника (зокрема, якщо смерть боржника настала під час розгляду справи у суді) суди для правильного вирішення справи першочергово повинні встановити, чи пред'явлено вимогу кредитором спадкодавця до спадкоємців боржника у строки, визначені частинами 2 та 3 ст. 1281 ЦК України, тобто, чи вчинив кредитор потрібні дії у матеріальних відносинах.

Отже, ключовим у цьому аспекті є висновок Великої Палати про те, що порядок пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до його спадкоємців є єдиним, а саме позасудовим. Смерть боржника, до якого вимоги в суді були пред'явлені кредитором за життя, не знімає обов'язку з такого кредитора відповідно до ст. 1281 ЦК України пред'явити в позасудовому порядку вимоги до спадкоємців боржника.

¹² Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 638/1046/14-ц від 09.10.2024 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302691#> (дата звернення: 20.07.2025).

¹³ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09.10.2024 р. у справі № 638/1046/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302691#> (дата звернення: 20.07.2025).

Судом ураховано, що згідно з підп. 2.1 п. 2 гл. 10 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5, спадкова справа заводиться нотаріусом за місцем відкриття спадщини на підставі поданої (або такої, що надійшла поштою) першою заяви (повідомлення, телеграми), що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, зокрема, претензії кредиторів.

За змістом наведених положень Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України подана кредитором претензія є однією з підстав заведення нотаріусом спадкової справи. Кредитор, скеровуючи претензію до нотаріуса, не зобов'язаний зважати на факт прийняття спадщини, оскільки нотаріус повинен прийняти відповідну заяву незалежно від того, чи прийняв спадщину хоча б один із спадкоємців і чи встановлені особи спадкоємців взагалі.

Отже, кредитор у матеріальних відносинах може пред'явити вимогу до спадкоємців боржника відповідно до вимог ст. 1281 ЦК України в один із таких способів: безпосередньо спадкоємцю (спадкоємцям); опосередковано — через нотаріуса за місцем відкриття спадщини (за межами України — через консульські установи)¹⁴.

Вибір конкретного способу пред'явлення вимоги до спадкоємців боржника є правом кредитора і здійснюється ним на власний розсуд.

Щодо правових наслідків непред'явлення кредитором вимог до спадкоємців боржника у строки, визначені ст. 1281 ЦК України, то Велика Палата вказала, що встановлені ст. 1281 ЦК України строки є строками, в межах яких кредитор, здійснюючи власні активні дії, може реалізувати своє суб'єктивне право¹⁵.

Сплив визначених ст. 1281 ЦК України строків пред'явлення кредитором вимоги до спадкоємців має наслідком позбавлення кредитора права вимоги за зобов'язанням, а також припинення такого зобов'язання. Наявність установлених законом строків пред'явлення кредитором вимог до спадкоємців забезпечує юридичну визначеність та стабільність цивільного обороту. Встановлення темпоральних обмежень як для подання заяви про прийняття чи відмову від спадщини, так і для пред'явлення вимоги кредитором до спадкоємців боржника збалансовує інтереси учасників спадкових відносин та унеможливує продовження стану невизначеності у цивільних відносинах, які зазнають змін у зв'язку зі смертю одного з їх учасників.

Зі спливом строків, визначених ст. 1281 ЦК України, і непред'явленням кредитором вимог до спадкоємців боржника, такий кредитор позбавляється права вимоги, тобто відповідне цивільне право припиняється, а кредитор втрачає можливість вимагати в суді захисту відповідного права¹⁶.

¹⁴ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09.10.2024 р. у справі № 638/1046/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302691#> (дата звернення: 20.07.2025).

¹⁵ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09.10.2024 р. у справі № 638/1046/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302691#> (дата звернення: 20.07.2025).

¹⁶ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09.10.2024 р. у справі № 638/1046/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302691#> (дата звернення: 20.07.2025).

Іншим важливим питанням у цій справі було визначення того, чи залишається чинною порука, якою забезпечувалось основне зобов'язання, якщо вимога до поручителя, яка була пред'явлена за життя позичальниці (боржниці), після її смерті, якщо кредитором не дотримано строків пред'явлення вимоги до спадкоємців.

Даючи відповідь на це питання, Велика Палата Верховного Суду виходила з такого. Розрізняють основні зобов'язання та додаткові (акцесорні) зобов'язання. Основні зобов'язання можуть існувати самостійно без додаткового (акцесорного) зобов'язання, тоді як додаткові (акцесорні) зобов'язання виникають лише за наявності основного зобов'язання та нерозривно пов'язані з ним.

У законодавстві не наведено визначення акцесорних зобов'язань. Водночас у ст. 266 ЦК України йдеться саме про основну та додаткову вимоги, тобто фактично про основне та акцесорне зобов'язання.

Частиною 1 ст. 546 ЦК України встановлено, що виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком, правом довірчої власності.

За договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або в повному обсязі (частини 1, 2 ст. 553 ЦК України).

Згідно із ч. 1 ст. 559 ЦК України порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання.

У наведених нормах права чітко простежуються акцесорність поруки та її додатковий характер, що виявляється у неможливості існування поруки окремо від основного зобов'язання. Вимоги до поручителя можуть бути пред'явлені лише у разі чинності основного зобов'язання та (якщо в договорі не передбачено інше) лише в тому обсязі, що й до основного боржника.

Як зазначено вище, ч. 4 ст. 1281 ЦК України визначає наслідком пропущення кредитором строків пред'явлення вимог до спадкоємців боржника, які прийняли спадщину, позбавлення права вимоги такого кредитора за зобов'язаннями, які існували у померлого боржника¹⁷.

Аналіз правил ч. 1 ст. 559 ЦК України, частин 2, 4 ст. 1281 ЦК України дає підстави для висновку, що у разі пропущення кредитором строків пред'явлення вимог до спадкоємців боржника, які прийняли спадщину, кредитор позбавляється прав вимоги як за основним, так і за додатковим зобов'язанням (порукою), які не можуть існувати окремо від основного зобов'язання.

Отже, приписи ч. 1 ст. 559 ЦК України щодо припинення поруки з припиненням забезпеченого нею зобов'язання не передбачають жодного винятку, тому вплив строків, визначених частинами 2, 3 ст. 1281 ЦК України, який має наслідком припинення права вимоги кредитора за основним зобов'язанням, одночасно має своїм наслідком позбавлення кредитора права вимоги за додатковими зобов'язаннями (порукою) не-

¹⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09.10.2024 р. у справі № 638/1046/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302691#> (дата звернення: 20.07.2025).

залежно від того, хто є спадкоємцями померлого боржника — цей самий поручитель чи інші особи.

Щодо відступу Велика Палата Верховного Суду зазначила, що оскільки у справі № 638/1046/14-ц, яка переглядається у касаційному порядку, припинення зобов'язань за договором поруки відбулося на підставі ч. 1 ст. 559 ЦК України (порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання), тому що кредитор не пред'явив вимоги до спадкоємців боржника у строк, визначений ч. 2 ст. 1281 ЦК України, у зв'язку із чим втратив право вимоги як за основним зобов'язанням, так і за додатковим, то немає правових підстав для вирішення питання про відступ від висновків, сформульованих Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 4 липня 2023 р. у справі №570/3891/14, щодо застосування приписів ч. 1 ст. 523 ЦК України, адже така правова норма Великою Палатою Верховного Суду у цій справі не застосовується¹⁸.

Отже, у цій справі Велика Палата Верховного Суду сформулювала такі ключові висновки: кредитор може пред'явити вимогу до спадкоємців боржника, які прийняли спадщину, відповідно до вимог ст. 1281 ЦК України в один із таких способів: 1) безпосередньо спадкоємцю; 2) опосередковано — через нотаріуса за місцем відкриття спадщини (за межами України — через консульську установу).

Сплив строків, визначених статтею 1281 ЦК України, має своїм наслідком позбавлення кредитора права вимоги (припинення його цивільного права), а тому й неможливість вимагати в суді захисту відповідного права.

Аналіз приписів ч. 1 ст. 559, частин 2, 4 ст. 1281 ЦК України свідчить про те, що в разі пропущення кредитором строків пред'явлення вимог до спадкоємців боржника, які прийняли спадщину, кредитор позбавляється прав вимоги як за основним, так і за додатковим зобов'язанням — порукою, що не може існувати окремо від основного зобов'язання.

2. Аналіз справи № 761/382/21

Ухвалою від 4 жовтня 2024 р. Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду передав на розгляд Великої Палати Верховного Суду справу № 761/382/21 про визнання права власності, витребування майна із чужого незаконного володіння, визнання недійсним договору іпотеки та скасування рішень державних реєстраторів¹⁹.

У цій справі виникло питання щодо чинності іпотеки після смерті іпотекодавця, який не є боржником за основним зобов'язанням.

Чоловік позивачки, як майновий поручитель, 8 червня 2007 р. уклав із банком договір іпотеки, за умовами якого передав в іпотеку банку квартиру, що належала йому на праві власності. Іпотека була надана з метою забезпечення виконання зобов'язань іншої фізичної особи.

¹⁸ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09.10.2024 р. у справі № 638/1046/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302691#> (дата звернення: 20.07.2025).

¹⁹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.06.2025 р. у справі № 761/382/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128876523> (дата звернення: 20.07.2025).

Згодом, 5 жовтня 2017 р., чоловік (поручитель) помер. Після відкриття спадщини дружина (позивачка) успадкувала нерухоме майно — квартиру.

Банк відступив право вимоги за іпотечним договором на користь фінансової установи, яка майже через два роки після прийняття спадщини звернула стягнення на іпотечну квартиру в позасудовому порядку та зареєструвала за собою право власності на це майно, а згодом відчужила цю квартиру.

Дружина померлого іпотекодавця вважає незаконним вибуття з її власності успадкованої квартири, посилаючись на те, що вона не отримувала жодних майнових вимог щодо цього майна (які, на її переконання, мали надійти не пізніше шести місяців з дня одержання нею свідоцтва про право на спадщину), а звернення стягнення на квартиру в позасудовому порядку суперечить нормам статей 1281, 1282 ЦК України, які визначають порядок задоволення вимог кредитора спадкодавця спадкоємцями, що прийняли спадщину (сплата одноразового платежу, а у випадку відмови — звернення стягнення на майно).

Під час судового розгляду в суді першої інстанції позивачка 14 січня 2021 р. померла, а тому ухвалою від 8 листопада 2021 р. Шевченківський районний суд міста Києва залучив до участі у справі Особу-1 як її правонаступницю.

Суд першої інстанції задовольнив позовні вимоги, мотивувавши рішення тим, що у справі міститься копія вимоги від 17 березня 2008 р. про дострокове погашення заборгованості з доказами її отримання майновим поручителем (чоловіком позивачки), отже, на момент його смерті (5 жовтня 2017 р.) строк вимоги настав. Таким чином, кредитор спадкодавця мав право пред'явити свої вимоги до спадкоємця (позивачки) протягом одного року від настання строку вимоги, тобто — до 5 жовтня 2018 р.²⁰

Також суд першої інстанції зазначив, що з огляду на конструкцію ч. 3 ст. 1281 ЦК України (у редакції, чинній на момент смерті спадкодавця) обізнаність кредитора спадкодавця про відкриття спадщини не має правового значення, дослідженню підлягає лише те, коли саме кредитор спадкодавця пред'явив свою вимогу до спадкоємця, і така вимога має бути пред'явлена протягом року від настання строку вимоги за зобов'язанням. Після смерті спадкодавця, у період з 5 жовтня 2017 р. до 26 вересня 2018 р., мав право пред'явити свої вимоги до спадкоємця (позивачки) кредитор спадкодавця — банк, а в період з 26 вересня 2018 р. по 5 жовтня 2018 р., після отримання права вимоги, — правонаступник кредитора спадкодавця — ТОВ «ФК “Локо”»²¹.

Натомість, ТОВ «ФК “Локо”» першу вимогу до спадкоємця (позивачки) пред'явило лише 12 вересня 2019 р., тобто із суттєвим пропуском строку, визначеного ч. 2 ст. 1281 ЦК України.

Постановою від 25 квітня 2023 р. Київський апеляційний суд скасував рішення Шевченківського районного суду міста Києва від 1 червня 2022 р. та ухвалив нове судове рішення, яким відмовив у задоволенні позову.

²⁰ Рішення Шевченківського районного суду міста Києва від 01.06.2022 р. у справі № 761/382/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104601485> (дата звернення: 20.07.2025).

²¹ Рішення Шевченківського районного суду міста Києва від 01.06.2022 р. у справі № 761/382/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104601485> (дата звернення: 20.07.2025).

Постанову мотивував тим, що виходячи з обставин справи за договором іпотеки від 8 червня 2007 р. майновий поручитель (чоловік позивачки) передав банку в іпотеку спірну квартиру для забезпечення виконання зобов'язань іншої фізичної особи за кредитним договором. Доказів виконання основного зобов'язання матеріали справи не містять, так само як і інших доказів припинення основного зобов'язання²².

12 вересня 2019 р., 26 листопада 2019 р. та 20 січня 2020 р. ТОВ «ФК “Локо”» зверталося до спадкоємиці (позивачки) з повідомленням-вимогою. У п. 7.6 договору іпотеки передбачено, що всі повідомлення сторін щодо цього договору здійснюються в письмовій формі шляхом направлення листів, телеграм чи факс-повідомлень із подальшим направленням оригіналів таких повідомлень рекомендованим листом, тому оскільки положення ст. 1281 ЦК України не визначають обов'язку звернення до нотаріуса в межах спадкової справи, то таке звернення слід вважати належним.

Суд апеляційної інстанції зазначив про відсутність у справі відомостей про те, що спадкоємиця повідомила банк про смерть її чоловіка, тому стверджувати про те, що банк чи ТОВ «ФК “Локо”» могло дізнатися раніше про прийняття нею спадщини не вбачається можливим.

Колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду передала цю справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду для відступу від висновків щодо застосування статей 1281, 1282 ЦК України у подібних правовідносинах, сформованих у постановках Верховного Суду України від 8 квітня 2015 р. у справі № 6-33цс15 та Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25 серпня 2020 р. у справі № 905/1959/19.

На переконання колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду, ключовим питанням, яке постало в цій справі, є те, чи підлягають застосуванню положення статей 1281, 1282 ЦК України у разі смерті іпотекодавця (майнового поручителя), який не є боржником за основним зобов'язанням, чи залежить їх застосування від настання строку вимоги за основним зобов'язанням на момент відкриття спадщини, а також, незалежно від застосування ст. 1281 ЦК України, чи підлягає врахуванню порядок виконання такого обов'язку спадкоємцями, передбачений у ст. 1282 ЦК України, з метою визначення належних способів захисту прав кредитора²³.

У практиці Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду сформовано підхід, згідно з яким у разі смерті іпотекодавця (майнового поручителя), який не був боржником за основним зобов'язанням, положення ст. 1281 ЦК України не підлягають застосуванню до правовідносин його спадкоємців із кредитором незалежно від настання строку вимоги за основним зобов'язанням на момент відкриття спадщини, оскільки такі спадкоємці не є боржниками в розумінні ст. 1281 ЦК України. У разі переходу права власності на предмет іпотеки в порядку спадкування право іпоте-

²² Постанова Київського апеляційного суду від 25.04. 2023 р. у справі № 761/382/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110923990> (дата звернення: 20.07.2025).

²³ Ухвала Касаційного цивільного суду від 04.10.2024 р. у справі № 761/382/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302450> (дата звернення: 20.07.2025).

ки є чинним для спадкоємця, який як спадкоємець набуває статусу іпотекодавця, смерть майнового поручителя не впливає на порядок виконання основного зобов'язання, забезпеченого іпотекою, тому в таких правовідносинах не підлягають врахуванню й положення ст. 1282 ЦК України.

Разом із цим колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду звернула увагу на те, що у постанові Верховного Суду України від 8 квітня 2015 р. у справі № 6-33цс15 за позовом кредитора до спадкоємців іпотекодавця (майнового поручителя), який не був боржником за основним зобов'язанням, про звернення стягнення на предмет іпотеки касаційний суд, за обставин настання строку вимоги за основним зобов'язанням на момент відкриття спадщини, кваліфікував такого спадкоємця як боржника з метою застосування до спірних правовідносин норм статей 1281, 1282 ЦК України та зробив висновок про відмову у задоволенні позову кредитора, який пред'явив вимоги до спадкоємців, що прийняли спадщину, з порушенням строків, встановлених ст. 1281 ЦК України²⁴.

Схожий висновок щодо застосування статей 1281, 1282 ЦК України у подібних правовідносинах зробив Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в постанові від 25 серпня 2020 р. у справі № 905/1959/19, який відхилив доводи касаційної скарги кредитора про те, що ст. 1281 ЦК України до спірних правовідносин спадкоємців іпотекодавця (майнового поручителя) та кредитора не застосовується, а смерть іпотекодавця не тягне за собою припинення кредитних зобов'язань, та залишив без змін оскаржені судові рішення у зв'язку з недотримання кредитором зазначених преклюзивних строків. При цьому Верховний Суд не пов'язував можливість застосування ст. 1281 ЦК України з настанням строку вимоги за основним зобов'язанням на момент відкриття спадщини.

У постанові від 25 червня 2025 р. Велика Палата Верховного Суду сформулювала висновок про те, що статті 1281, 1282 ЦК України не застосовуються у правовідносинах, пов'язаних зі спадкуванням предмета іпотеки після смерті іпотекодавця, який не був боржником за основним зобов'язанням²⁵.

Такий висновок суд обґрунтовував тим, що зі змісту наведених вище статей можна зробити висновок, що вони стосуються правовідносин, за яких сторона основного зобов'язання помирає, а її майно переходить до інших осіб — спадкоємців, які разом з цим майном набувають невиконане особисте боргове (грошове) зобов'язання спадкодавця, що обмежується вартістю успадкованого майна.

На відміну від правовідносин майнового поручительства, на цьому етапі таке майно не розглядається основним засобом погашення зобов'язання. На противагу іпотечному майну, зазначене спадкове майно може не містити обтяжень кредитора, а самі спадкоємці, набуваючи таке вільне від обтяжень майно та мирно володіючи ним, можуть не знати про боргові зобов'язання спадкодавця [спадкоємці зобов'язані

²⁴ Ухвала Касаційного цивільного суду від 04.10.2024 р. у справі № 761/382/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302450> (дата звернення: 20.07.2025).

²⁵ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.06.2025 р. у справі № 761/382/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128876523> (дата звернення: 20.07.2025).

повідомити кредитора спадкодавця про відкриття спадщини, якщо їм відомо про його борги].

Своєю чергою, кредитор теж має виявити обачність і заявити про свої вимоги до спадкоємців протягом розумного строку, який визначає ст. 1281 ЦК України.

Із цього логічно випливають норми ст. 1282 ЦК України, які, враховуючи характер виниклих правовідносин (розріз спадкових та боргових зобов'язань), гарантують спадкоємцеві право залишити собі спадкове майно (яке іноді має значну нематеріальну цінність для особи), виплативши його грошовий еквівалент. І лише в разі незадоволення своїх грошових вимог кредитор вправі розпочати процес звернення стягнення на це майно²⁶.

Натомість спадкування майна майнового поручителя має інший характер та інше правове врегулювання.

Насамперед іпотекодержатель не є кредитором іпотекодавця, який не є стороною основного зобов'язання, позаяк, останній не є боржником.

Якщо право власності на предмет іпотеки переходить до спадкоємця фізичної особи — іпотекодавця, такий спадкоємець не несе відповідальності перед іпотекодержателем за виконання основного зобов'язання, але в разі його порушення боржником він відповідає за задоволення вимоги іпотекодержателя успадкованим предметом іпотеки.

Резюмуючи наведене вище, Велика Палата Верховного Суду висувала, що норми статей 1281, 1282 ЦК України (як щодо необхідності пред'явлення кредитором вимоги у визначений строк, так і щодо порядку виконання спадкоємцями зобов'язання) не поширюються на правовідносини, які виникають у зв'язку з переходом у порядку спадкування майна, яке майновий поручитель передав в іпотеку задля забезпечення виконання зобов'язань третьою (іншою) особою²⁷.

У цій ситуації іпотека є дійсною для спадкоємця відповідного майна, який набуває статусу іпотекодавця, має всі його права і несе всі його обов'язки за іпотечним договором. Описані обставини регулюються нормами Закону України «Про іпотеку», які є спеціальними та підлягають застосуванню у цих правовідносинах.

3. Підсумки аналізу судових справ

Велика Палата Верховного Суду у цих двох справах зробила висновки щодо застосування ст. 1281 ЦК України.

В обох судових справах виконання основного зобов'язання застосовано різні види забезпечувальних зобов'язань: у першій справі — порука, у другій — іпотека.

Іпотечне обтяження залишається незалежно від зміни власника такого майна, в тому числі в порядку спадкування, тому стосовно кожного наступного власника іпотечного майна виникають ризики настання відповідальності перед іпотекодержателем за невиконання третьою особою (боржником) основного зобов'язання.

²⁶ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.06.2025 р. у справі № 761/382/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128876523> (дата звернення: 20.07.2025).

²⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.06.2025 р. у справі № 761/382/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128876523> (дата звернення: 20.07.2025).

У разі смерті боржника, як у першій справі, спадкоємець його змінює у правовідносинах за наявності двох умов: 1) спадкоємець прийняв спадщину; та 2) кредитор вчасно пред'явив вимогу до спадкоємця відповідно до ст. 1281 ЦК України.

У разі смерті іпотекодавця (який відмінний від боржника), як у другій справі, його спадкоємець, отримавши в порядку спадкування у власність предмет іпотеки, на підставі ст. 23 Закону «Про іпотеку» стає іпотекодавцем, успадковує права і обов'язки іпотекодавця згідно з договором іпотеки (відбувається заміна сторони в іпотечному зобов'язанні). Спадкоємець іпотекодавця не є боржником у розмінні ст. 1281 ЦК України, а тому відсутні підстави для застосування статей 1281, 1282 ЦК у такій ситуації.

Висновки

Проаналізувавши відповідну судову практику Великої Палати Верховного Суду, можна виокремити особливості пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців боржника.

Кредитор може пред'явити вимогу до спадкоємців боржника, які прийняли спадщину, відповідно до вимог ст. 1281 ЦК України в один із таких способів: 1) безпосередньо спадкоємцю; 2) опосередковано — через нотаріуса за місцем відкриття спадщини (за межами України — через консульську установу).

Кредитор втрачає право вимоги як до спадкоємця боржника за основним зобов'язанням, так і боржника за акцесорним зобов'язанням, у разі пропущення строку пред'явлення цієї вимоги, визначеного ст. 1281 ЦК України.

По-друге, якщо іпотекодавцем є сам боржник, то ст. 23 Закону «Про іпотеку» застосовується в сукупності зі статтями 1281, 1282 ЦК, відповідно, спадкоємець боржника, набуваючи права власності на спадкове майно, стає іпотекодавцем, успадковуючи права та обов'язки іпотекодавця згідно з договором іпотеки.

У разі якщо іпотекодавцем є майновий поручитель, який не є боржником в основному зобов'язанні, його спадкоємець, прийнявши в порядку спадкування у власність предмет іпотеки, на підставі ст. 23 Закону «Про іпотеку» стає іпотекодавцем. У такому випадку відсутні підстави для застосування статей 1281, 1282 ЦК України.

REFERENCES

- Civil Court of Cassation within the Supreme Court. (2024, January 17). Ruling in case No. 638/1046/14-с. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116606850> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Court of Cassation within the Supreme Court.. (2024, October 4). Ruling in case No. 761/382/21. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302450> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Grand Chamber of the Supreme Court. (2024, October 9). Resolution in case No. 638/1046/14-с. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302691#> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Grand Chamber of the Supreme Court. (2025, June 25). Resolution in case No. 761/382/21. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128876523> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]

- Kharkiv Court of Appeal. (2023, May 9). Resolution in case No. 638/1046/14-c. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110727836> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Kukharev, O. E. (2020). Dogmatic construction of universal succession in the field of inheritance law. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, (3), 40–49. <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/4775/> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Kukharev, O. E. (2021). Principles of inheritance law as the defining principles of further updating the inheritance legislation of Ukraine. *Journal of Kyiv University of Law*, (1), 163–167. [in Ukrainian]
- Kyiv Court of Appeal. (2023, April 25). Resolution in case No. 761/382/21. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110923990> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the resumption of lending* (2018, July 3). *Law of Ukraine No. 2478-VIII* (Accessed on July 20, 2025) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2478-19#Text>
- Romovska, Z. (2005). *Ukrainian civil law: General part. Academic course. Textbook*. Kyiv: Atika. [in Ukrainian]
- Shevchenkivskiy District Court of Kyiv. (2022, June 1). Resolution in case No. 761/382/21. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104601485> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Sloma, V. M. (2020). *Civil law obligations with a plurality of subjects: A monograph*. Ternopil: TNEU. [in Ukrainian]
- Spasibo-Fateeva, I. V. (Ed.). (2014). *Kharkiv Civil Law School: Protection of subjective civil rights and interests*. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian]
- Spasibo-Fateeva, I. V. (Ed.). (2021). *Inheritance law through the prism of judicial practice. Monograph*. Kharkiv: ECUS. [in Ukrainian]

Stupak Olga

PhD in Law

Judge of the Supreme Court, Grand Chamber

Kyiv, Ukraine

Stupak Olga. Peculiarities of Claims Filed by the Testator's Creditor to the Debtor's Heirs: Analysis of the Practice of the Grand Chamber of the Supreme Court

Abstract

The relevance of the article lies in the need for a comprehensive legal analysis of inheritance and contractual relationships in the context of an increase in the number of inheritances of property encumbered with obligations, which is caused by the realities of war. Based on an analysis of the case law of the Grand Chamber of the Supreme Court, this article examines the features of the procedure for a creditor of the testator to assert claims against the heirs of the debtor in accordance with Article 1281 of the Civil Code of Ukraine. The purpose of the article is to reveal the specifics of the creditor of the testator's claims against the debtor's heirs, based on an analysis of the conclusions of the Grand Chamber of the Supreme Court. The research methods used are formal-legal, systematic analysis, and dialectical methods of scientific cognition. The analysis of the application of Article 1281 of the Civil Code of Ukraine was conducted in the context of the issues of the inheritance process related not only to the principal obligation but also to ensuring

the performance of such obligation. The peculiarities of the creditor of the testator presenting claims to the heirs of the debtor are highlighted. The first peculiarity is that the creditor may present a claim to the heirs of the debtor who have accepted the inheritance, in accordance with the requirements of Article 1281 of the Civil Code of Ukraine, in one of the following ways: 1) directly to the heir; 2) indirectly – through a notary at the place of opening of the inheritance (outside Ukraine – through a consular office). The creditor loses the right to claim both from the debtor's heir under the principal obligation and from the debtor under the accessory obligation if the deadline for filing this claim, specified in Article 1281 of the Civil Code of Ukraine, is missed. The second feature of the cases under consideration is the identity of the debtor. If the mortgagor is the debtor himself, then Article 23 of the Law “On Mortgage” applies in conjunction with Articles 1281 and 1282 of the Civil Code, respectively, the debtor's heir, acquiring ownership of the inherited property, becomes the mortgagor, inheriting the rights and obligations of the mortgagor under the mortgage agreement. And if the mortgagor is a property guarantor who is not a debtor in the principal obligation, his heir, having accepted the subject of the mortgage into ownership by inheritance, becomes the mortgagor based on Article 23 of the Law “On Mortgage”. In this case, there are no grounds for applying Articles 1281 and 1282 of the Civil Code of Ukraine.

Keywords: *inheritance, heirs, testators, creditors, obligations, succession, mortgagees.*

Печений Олег
кандидат юридичних наук
доцент, доцент кафедри цивільного права
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-1480-1864
e-mail: adonim@ukr.net

УДК 347.65/68

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-6-3-120-131>

ТЕНДЕНЦІЇ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН У СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Печений Олег. Тенденції спадкових правовідносин у сучасних реаліях

Анотація

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що війна в Україні суттєво вплинула на спадкові правовідносини, породивши нові проблеми — масову смертність, втрату документів, ускладнений доступ до нотаріальних органів та зростання судових спорів, а також підняла значення квазізаповітних механізмів для військовослужбовців. Водночас відсутність сучасних комплексних досліджень спадкового права в умовах війни зумовлює потребу наукового осмислення цих процесів і вдосконалення правового регулювання. Метою цієї статті є визначення тенденцій динаміки спадкових правовідносин у площині соціально-демографічних факторів, розвитку законодавства та доктрини спадкового права, практики його застосування. У дослідженні застосовано діалектичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний, формально-юридичний, соціологічний та прогностичний методи, що забезпечило комплексний аналіз спадкових правовідносин у сучасних умовах. Розглянуто та проаналізовано основні проблеми, тенденції спадкових правовідносин у сучасних реаліях тривалої війни, чинники динаміки спадкових правовідносин у площині соціального середовища. Автор здійснив погляд на спадкові правовідносини під кутом їх внутрішніх особливостей та заломлення основних складників — суб'єкта, об'єкта і змісту до специфіки спадкування, виявлення особливих ознак і закономірностей спадкових правовідносин. Визначено основні соціальні, демографічні та юридичні проблеми, за яких виникають і припиняються спадкові правовідносини. Вказано на важливий акцент загального економічного клімату, в якому функціонують спадкові правовідносини. Наголошено, що цивільний оборот в Україні функціонував на ринкових засадах до 2022 р. і продовжує діяти у такому самому форматі й під час війни, а втручання і участь держави у майновому обороті навіть в умовах війни майже не змінилися, принаймні не максимізувалися. Виокремлено соціально-демографічні, економічні та техніко-юридичні чинники, що здійснюють вплив на спадкові правовідносини, виклики, які ними зумовлені, та результати такого впливу.

Ключові слова: *спадкування; спадкові правовідносини; спадкоємці; спадщина; спадковий фонд.*

Вступ

Постановка проблеми. Спадкові правовідносини, якими охоплюється посмертний перехід прав та обов'язків від однієї особи до іншої, у поєднанні і взаємодії із сукупністю правових інститутів функціонально об'єднані в межах однієї галузі права. При цьому підгалузь спадкового права регулює специфічне коло відносин у сфері правового регулювання відповідної галузі права, яка характеризується правовою уособленістю¹. Спадкове право і за своїм призначенням у системі цивільно-правових норм, і за обсягом нормативного матеріалу виходить за межі звичайних уявлень про правовий інститут і фактично являє собою структуровану підсистему, підгалузь цивільного права². З огляду на значущість, соціальні функції і завдання спадкове право значною мірою зазнає впливу наявних у суспільстві чинників, насамперед військових реалій сьогодення.

На превеликий жаль, зараз ми не можемо говорити про війну як короткочасну чи близьку до завершення. У зв'язку з цим варто переосмислити світоглядну концепцію «відкладеного життя», коли і людина, і держава, і суспільство відкладають прийняття важливих рішень на час і період після війни. Військовий конфлікт, зумовлений агресією проти України, чинить вплив на всі соціальні регулятори суспільних відносин, зокрема сферу приватного права і механізм спадкування як соціально-правове явище, і спадкові відносини як форму реалізації механізму спадкування. При цьому, власне, спадкові відносини охоплюють різноманітні за своєю природою відносини, зокрема, ті, що набувають правової форми речових або зобов'язальних відносин³. Хоча варто зазначити, що спадкові правовідносини не є тотожними речовим або зобов'язальним.

Аналізуючи динаміку спадкових правовідносин з огляду на вплив військових реалій, ми досить скептично ставимось і вкрай обережно підходимо до проведення різних паралелей і аналогій, оскільки все ж таки світоглядні, соціально-політичні, економічні, правові та інші реалії сьогодення якісно відрізняються від часів останньої війни на території України, якою була Друга світова війна, або ж інший військовий конфлікт глобального масштабу. Нерідко проводяться аналогії із Першою світовою війною, її Західним фронтом, які тут же і критикуються⁴. Аналогії із Другою світовою доречні лише із істотною поправкою, оскільки будь-які паралелі з війною 1939–1945 рр. страждають на одну фундаментальну ваду: наша війна — не світова. Якими б масштабними не були бойові дії 2022–2025 рр., вони обмежуються територією України та Росії. І це зовсім не те, що світ переживав 1941-го, 1942-го чи 1943-го⁵.

¹ Див.: Кухарев О.Є. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта, 2020. С. 10; Загальна теорія держави і права / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. С. 250.

² Кухарев О.Є. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта, 2020. С. 10.

³ Там само.

⁴ RAND: Хватит сравнивать войну в Украине с Первой мировой, существует более точная аналогия. *Дзеркало тижня*. 2023. 1 септ. URL: <https://zn.ua/war/rand-dostatochno-sravniwat-voynu-v-ukraine-s-pervoj-mirovoj-sushchestvuet-bolee-tochnaja-analoghija.html> (дата звернення: 05.08.2025).

⁵ Дубинянський Михайло. 1945–2025: Від війни до війни. Українська правда. 2025. 10 трав. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/05/10/7511586/> (дата звернення: 05.08.2025).

Тому саме з такими істотними поправками, з урахуванням комплексу чинників, а не шляхом прямої, занадто буквальної екстраполяції, мають аналізуватися і риси впливу війни на будь-які соціальні механізми і регулятори, включаючи і правові, зокрема спадкування. Важливим є акцент загального економічного клімату, в якому діє сучасне приватне право. Цивільний оборот в Україні функціонував на ринкових засадах до 2022 р. і продовжує діяти так у такому самому форматі й під час війни, а втручання і участь держави у майновому обороті навіть в умовах війни майже не змінилися, принаймні не максимізувалися. Власне, це якісно відрізняє сучасні реалії приватного права України від аналогічного періоду, скажімо 1941–1945 рр.

Дослідження стану і розвитку права в умовах війни не становило окремого предмета наукового дослідження, але відомі наукові праці, предметом яких є застосування цивільного законодавства в умовах окупації під час аналізу загальної картини права у період війни 1941–1945 рр. Слід згадати відому колективну роботу «Вопросы гражданского и трудового права периода Великой Отечественной войны»⁶. Автори вказували на те, що війна і викликані нею зміни мирного будівництва на воєнний лад привели до істотних змін у всіх сферах, зокрема й цивільно-правових відносинах. Завдання теорії і практики цивільного права — врахувати ці зміни⁷. Вказана робота, ураховуючи час її написання, ідеологічний вплив, не може задовольнити потреб сучасної науки і судової практики, але окремі положення можуть стати поштовхом для наукових напрацювань і аналізу сучасної ситуації у правовій площині. У науковій роботі зазначається, що війна і окупація території держави ворогом впливає на відносини власності, зобов'язальні відносини і цивільно-правову відповідальність та підстави звільнення від неї, безвісну відсутність і порядок спадкування. У сфері спадкових правовідносин постає питання щодо юридичної кваліфікації строків прийняття спадщини і можливості його зупинення внаслідок обставин воєнного часу. Причому зупинення викликає не війна сама по собі, а ті чи інші обставини, спричинені війною, які перешкоджають реалізації права шляхом подання заяви та ін.

Погляд із позицій сьогодення, без гіперболізації буквального сприйняття, дає підстави стверджувати, що інститути приватного права України, зокрема і спадкування, навіть під впливом війни продовжують функціонувати ефективно, не відчувши змін і деформацій. Порівняємо із окремими інститутами цивільного права в умовах війни 1941–1945 рр. Так, у тогочасній літературі підкреслювалося, що війна гостро зачепила відносини власності. Природно, що вона немов знову дала життя віндикації, надавши цьому інституту такої актуальності, якої він вже давно не мав, скинувши з себе непорушність, опинився на передових позиціях цивільного права⁸. Чи потрібно говорити, що сучасна війна в Україні майже не змінила погляд на віндикацію як у теорії, так і на практиці. А сплеск уваги до віндикаційного і негаторного позовів

⁶ Вопросы гражданского и трудового права периода Великой Отечественной войны / под. ред. И.Т. Голякова ; редкол.: С.Н. Братусь, Е.А. Флейшиц. *Ученые записки ВЮОН*. Вып. III. М. : Госюриздат, 1944. 200 с.

⁷ Там само. С. 3.

⁸ Амфитеатров Г. Н. Вопросы виндикации в советском праве. *Советское государство и право*. 1941. № 2. С. 38–48.

останнім часом, радше, став рефлексією на Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» від 12.03.2025 р. № 4292-IX як захисну реакцію на надмірне використання цих позовів інструментом максимально ретивної прокурорської діяльності. Тому, імовірно, слід обмежити застосування віндикації, ніж допускати її поширення, що аж ніяк не пов'язується з війною

Метою цієї статті є визначення тенденцій динаміки спадкових правовідносин у площині соціально-демографічних чинників, розвитку законодавства та доктрини спадкового права, практики його застосування.

Завдання дослідження полягає в аналізі сучасного стану спадкових правовідносин в Україні та визначенні чинників, що впливають на їх розвиток; виявленні проблем правового регулювання та судової практики у сфері спадкування; зіставленні національних тенденцій з історичним досвідом та міжнародними підходами, зокрема у світлі виходу України з Мінської конвенції 1993 р. та європейської інтеграції; формулюванні прогнозів та пропозицій щодо вдосконалення інститутів спадкового права в Україні з урахуванням сучасних реалій.

Методи дослідження

Під час написання цієї наукової статті було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. У структурі можна виділити такі методи дослідження.

Діалектичний метод використаний для розгляду спадкових правовідносин як динамічного явища, що перебуває у постійному розвитку під впливом війни, соціально-демографічних і економічних чинників. Завдяки цьому підходу показано внутрішні суперечності спадкового права (наприклад, проблеми із «квазізаповітними» розпорядженнями військовослужбовців). Історико-правовий метод проявляється у порівнянні сучасних спадкових відносин в умовах війни з аналогічними процесами у період Другої світової війни та післявоєнних реалій з метою виявити відмінності у впливі війни на приватне право тоді і тепер. Порівняльно-правовий метод використаний для аналізу українського спадкового права в зіставленні з іноземним та міжнародним правом (наприклад, у питанні про обов'язкову частку у спадщині іноземців, про вплив виходу України з Мінської конвенції 1993 р.). Також застосований при зіставленні національної судової практики з практикою інших держав. Системно-структурний метод застосований для дослідження спадкового правовідношення як системи з елементами: суб'єкт, об'єкт і зміст. Він дозволив виявити особливості стадій спадкових відносин (доспадкові, спадкові, постспадкові). Формально-юридичний метод використаний при аналізі норм ЦК України та спеціальних законів (наприклад, щодо особистих розпоряджень військовослужбовців, управління спадщиною, діяльності нотаріусів), він дозволив виявити прогалини й колізії у чинному законодавстві. Соціологічний метод (елементи емпіричного аналізу) простежується у врахуванні статистичних та соціально-демографічних факторів: масова смертність, старіння населення, зростання кількості спадкових справ і відумерлої спадщини. Цей метод дав можливість оцінити реальний вплив соціальних явищ на спадкове право. Прогностичний метод використаний для визначення можливих тенденцій розвитку спадкового права в Україні (потреба у реформуванні інституту обов'язкової частки,

удосконаленні процедури оголошення спадщини відумерлою, регулюванні спадкових фондів).

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Окремі аспекти і проблемні питання спадкових правовідносин охоплювалися сферою наукових досліджень вітчизняних учених у сфері спадкового права, таких як Ю. О. Заїка, В. М. Зубар, В. В. Кочин, О. Є. Кухарев, Р. А. Майданик, Є. О. Рябоконь, І. В. Спасибо-Фатєєва, О. С. Яворська та ін. Водночас зміни суспільних відносин на тлі вимог модернізації цивільного законодавства, адаптації його до критеріїв вступу до ЄС, європейського і світового просторів спадкового права зумовлюють потребу у визначенні тенденцій розвитку спадкових та дотичних до них правовідносин із реалізацією методологічного напрямку їх розширення, побудови відповідної організаційної інфраструктури.

Результати дослідження

1. Внутрішні особливості спадкових правовідносин

Дослідження спадкових правовідносин лише у площині середовища, в якому вони виникають і функціонують, впливу лише зовнішніх чинників виглядає неповним і методологічно збіднілим. Тому доцільно поглянути на спадкові правовідносини під кутом їх внутрішніх особливостей та заломлення основних складників — суб'єкта, об'єкта і змісту до специфіки спадкування, виявлення особливих ознак і закономірностей спадкових правовідносин.

Потрібно зауважити, що спадковому правовідношенню притаманні триваючий характер, стабільність та «триєдність»: єдине спадкове правовідношення зароджується ще до відкриття спадщини, при здійсненні спадкодавцем розпоряджень своїм майном на випадок смерті (як доспадове відношення), виникає після відкриття спадщини (суто як спадкове відношення) і продовжує свій розвиток після прийняття спадщини спадкоємцями (як постспадкове правовідношення). Особливостями внутрішньої структури спадкового правовідношення слід назвати усичений суб'єктний склад, який зводиться лише, власне, до спадкоємців, і множинність змісту правовідношення. Рельєфна динаміка спадкового правовідношення не є лінійною і має свої особливості, зокрема присутність *ефекту анулювання спадкового правовідношення*, коли подано заяву про прийняття спадщини, а потім з'ясовується, що її подано особою, яка не мала права на спадкування після спадкодавця (наприклад, виявилися спадкоємці попередніх черг). Можна також вказати на існування *ефекту повернення до спадкових правовідносин*, коли після прийняття спадщини і поділу її між спадкоємцями з'явилися інші спадкоємці і спадщина підлягає перерозподілу між спадкоємцями (ст. 1280 ЦК України)⁹. Унаслідок ефекту повернення спадкове правовідношення, яке вважається припиненим, тим не менш відновлюється. Наведені специфічні ознаки доводять особливості спадкових правовідносин і не дозволяють однозначно віднести їх до класичних видів, речових чи зобов'язальних відносин.

Окреслення проблематики спадкових правовідносин не свідчить про відсутність впливу війни на сучасний стан спадкових правовідносин і дає змогу окреслити такі

⁹ Печений О. П. Перерозподіл спадщини: особливості правозастосування. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 7. С. 40–47.

проблемні чинники їхнього існування і динаміки. Слід зауважити, що наведені чинники не потрібно сприймати однозначно позитивно чи негативно, радше, це є причини і чинники трансформації спадкового права, завдяки яким воно набуде іншого сприйняття і вигляду.

2. Соціально-демографічні чинники трансформації спадкового права

На першому місці потрібно позначити *соціально-демографічний фактор* – раптова і масова смертність серед військовослужбовців, зростання смертності серед цивільного населення внаслідок війни. На цьому тлі відбувається динаміка досить давньої тенденції до старіння населення. Відповідно, на цьому тлі зростають кількість спадкових справ, попит на нотаріальні послуги з оформлення спадщини.

Через брак документів, суперечливі обставини спадкоємці частіше звертаються до суду, що спричиняє зростання кількості судових справ, що стосуються як класичних об'єктів спадкування (наприклад, нерухоме майно), так і грошових виплат у зв'язку із загибеллю, страхових виплат, компенсації за втрачене (пошкоджене) житло, вкладів тощо.

Раптовість загибелі, що не дає змоги скористатися правом на заповіт, підвищує використання конструкцій спадкування за законом і квазізаповідальних механізмів, таких як особисте розпорядження військовослужбовця на випадок смерті чи положення.

Законодавець виявив спроби цей попит задовольнити, запровадивши конструкцію особистих розпоряджень військовослужбовця на випадок смерті про виплату одноразової грошової допомоги (ч. 4 ст. 16 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», ч. 3 ст. 118 Кодексу цивільного захисту України, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги» від 09.12.2023 р. № 3515-IX), на випадок захоплення в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти про виплату грошового забезпечення (п. 6 ст. 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закон України «Про внесення змін до пункту 6 статті 9 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” від 08.10.2024 № 3995-IX щодо грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або безвісно відсутніх»). Нормативне запровадження цих конструкцій відбулося поспіхом, без внесення відповідних змін до ЦК України, який є основним актом цивільного законодавства. Власне, без відповіді залишилося питання, чи є особисте розпорядження військовослужбовця на випадок смерті заповітом, чи поширюються на нього відповідні норми ЦК України про заповіти, зокрема, статті 1240, 1241, 1254 та ін. Це може породити відповідні колізії у правозастосуванні, з урахуванням того, що до відносин, які виникають при застосуванні особистих розпоряджень, будуть застосовані положення кн. 6 ЦК України, що регулює спадкові правовідносини. Звичайно, що введені конструкції особистих розпоряджень є лише вкрапленням до загального ланцюга вирішення поставлених проблем.

Скорочення населення на тлі воєнних негараздів спричиняє зростання обсягу відумерлої спадщини, це стає більш поширеним явищем. Тому доцільним є за-

провадження ефективніших механізмів та удосконалення процедури оголошення спадщини відумерлою й передачу її у власність територіальної громади. Щодо цього проблемним є виявлення відумерлої спадщини, яке іноді займає роки, відсутність у територіальних громадах мотивів до роботи із відумерлою спадщиною, особливо з економічно непривабливими об'єктами нерухомості. Видається доцільним заохочення будь-яких юридичних і фізичних осіб до виявлення таких об'єктів, сприяння постановці їх на облік. Унаслідок збільшення кількості відумерлої спадщини територіальні громади отримують більше такого майна, яке може бути використане з соціальною метою. Водночас зростатимуть кількість зловживань із відумерлою спадщиною, кількість фіктивних дальніх родичів і дітей лейтенанта Шмідта, що потребує розроблення механізмів протидії цим явищам, заохочення добросовісної поведінки спадкоємців.

Тенденція до старіння населення, переважання у його демографічному складі людей похилого віку, на тлі зростання тривалості життя, породжує попит на конструкції прижиттєвого розпорядження спадщиною, механізми контролю за виконанням заповіту, спадкові фонди¹⁰.

Старіння населення, погіршення психічного стану і відносно молодих людей призводять до більшої кількості випадків, коли люди похилого віку, та й не тільки похилого, через хвороби (деменція, атеросклероз тощо) потребують опіки над їх майном, використання послуг опікунів, управителів майном. У зв'язку з цим попитом користуються механізми управління і опіки над майном, призначення опікуна або декількох опікунів, управителя майна, помічника дієздатної особи, укладання договорів щодо надання послуг опікуна тощо. Слід звернути увагу на певні кроки у цьому напрямку, зокрема Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань розкриття банківської таємниці та заходів для встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти за особливих обставин» від 19.12.2024 р. № 4174-IX розширено сферу застосування опіки над майном, удосконалено нотаріальну процедуру в ній. Практика, зокрема на рівні Верховного Суду, не завжди враховує вказані тенденції при вирішенні питань про призначення особи опікуном. Зокрема, частими є випадки, коли суди відмовляють особі у призначенні другим опікуном, з огляду на те, що у особи вже є опікун, якого не увільнено від виконання обов'язків опікуна. При цьому повністю ігноруються приписи ч. 5 ст. 63 ЦК України, що у особи може бути одночасно декілька опікунів. Так, по одній із справ суди встановили, що *особа призначена опікуном над психічнохворим сином на підставі рішення виконавчого комітету Прилуцької міської ради Чернігівської області від 03.09.2002 р. № 520. У цій справі суди зауважили, що ОСОБА_3 призначена опікуном над психічнохворим сином ОСОБА_2 на підставі рішення виконавчого комітету Прилуцької міської ради Чернігівської області від 03.09.2002 р. № 520. Будь-яких доказів щодо неналежного виконання опікуном обов'язків щодо опіки над психічнохворим сином у матеріалах справи немає, як і доказів необхідності звільнення опікуна від її повноважень через невідпо-*

¹⁰ Печений Олег. Тенденції участі юридичних осіб у спадкових правовідносинах у сучасних реаліях. *Цивілістична платформа* : наук. юрид. журн. / редкол.: І. Спасибо-Фатєєва. (гол. ред.) та ін. Харків : ГО «Цивілістична платформа», 2024. № 3. С. 113–124.

відність (неможливість виконання обов'язків) або призначення другого опікуна. Не надано доказів і того, що вона зверталася до суду чи органу опіки та піклування із заявою про звільнення її від повноважень опікуна. Таким чином, місцевий суд, з яким погодився й апеляційний суд, а згодом і Верховний Суд, дійшли правильного висновку про відмову в задоволенні заяви про призначення опікуна із зазначених підстав¹¹.

За такого підходу ігноруються права особи на опіку та піклування як особисті немайнові права особи, що забезпечують природне існування фізичної особи (ст. 292 ЦК України), які є безумовними.

Водночас соціальні й демографічні чинники, зміни у соціальній структурі суспільства вимагають іншого наповнення функцій спадкування, звільнення від невластивих йому соціально-забезпечувальних завдань. У зв'язку з цим інститут обов'язкової частки у спадщині потребує істотних змін.

Вважаємо, що саме соціально-демографічні характеристики суспільних відносин мають ураховуватися під час формування обрису майбутніх положень спадкового права за новою редакцією кн. 6 ЦК України.

3. Процесуально-процедурний чинник трансформації спадкових правовідносин в умовах війни

Процесуально-процедурний чинник динаміки спадкових правовідносин під час війни має декілька складових. Це наявність ускладнень в оформленні спадщини через активні бойові дії і тимчасову окупацію частини території, знищення і втрата необхідних документів, труднощі з їх відновленням і отриманням. Реакцією має бути спрощення багатьох процедур, максимально доступний порядок поновлення строків, динамічний перегляд підходів судової і нотаріальної практики до поважності причин пропущення строків та процедури їх продовження. Окремо слід позначити чинник невизначеності стану і правової долі спадщини, яка перебуває у зоні активних бойових дій і на тимчасово окупованих територіях. Як будуть вирішуватися проблеми такої спадщини, доцільно обмірковувати вже зараз, окреслюючи відповідні плани і нормопроєктування. Зміни процедурної складової спадкових правовідносин зумовлюють збільшення питомої ваги організаційних відносин у спадкуванні.

Ці відносини у спадковому праві виникають на певній стадії динаміки спадкового процесу, зокрема при здійсненні й охороні права на спадщину. Організаційними є відносини, що виникають при прийнятті спадщини, вжитті заходів з охорони спадкового майна, управлінні спадщиною, оформленні права на спадщину, поділі й перерозподілі спадщини та ін. Організаційні відносини можуть виникати і без участі спадкоємців, але, безперечно, в інтересах спадкоємців. Суб'єктами організаційних відносин можуть бути особи, які здійснюють оформлення прав на спадщину, охорону і управління нею. До таких суб'єктів належать нотаріуси, виконавці заповіту, особи, які здійснюють управління спадщиною, спадкові фонди. Організаційні відносини виникають, приміром, унаслідок укладання договору на управління спадщиною (ст. 1285 ЦК України).

¹¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 26.06.2024 р. у справі № 742/887/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029606> (дата звернення: 05.08.2025).

Варто виокремити певні види організаційних відносин у спадковому праві. Так, доцільно назвати організаційно-виконавчі й організаційно-контрольні відносини, які виникають при виконанні заповіту і контролю за його виконанням, при виконанні заповідального відказу. Суб'єктами цих відносин виступають виконавець заповіту, спадкоємці, відказоодержувачі та інші особи. Певна частина цивільних відносин, що виникають при управлінні спадщиною, можуть бути виокремлені в організаційно-управлінські¹².

Відповідно до ст. 61 Закону України «Про нотаріат», якщо у складі спадщини є корпоративні права для управління ними, нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, — посадова особа органу місцевого самоврядування призначає управителя спадщини з числа спадкоємців або виконавців заповіту, а в разі їх відсутності — укладає договір на управління спадщиною з іншою особою. Аналіз цієї норми свідчить про існування організаційно-управлінських відносин, зумовлених призначенням управителя спадщини, укладанням договору на управління спадщиною, наділенням осіб, які здійснюватимуть функції з управління відповідними повноваженнями. Призначення управителя спадщиною здійснюється нотаріусом шляхом видачі йому свідоцтва, в якому нотаріусом зазначаються повноваження управителя та інші необхідні відомості, наприклад, права, щодо яких здійснюється управління. При цьому нотаріус виконує необхідні дії, які передбачені для випадків видачі свідоцтва виконавця заповіту. У разі відсутності спадкоємців або виконавців заповіту нотаріус укладає договір на управління спадщиною з іншою особою, як це передбачено ст. 1285 ЦК України.

Організаційний характер мають також відносини спадкоємців із кредиторами щодо визначення порядку задоволення спадкоємцями вимог кредиторів спадкодавця. Присутні в спадковому праві також організаційно-інформаційні відносини. Наприклад, організаційно-інформаційними є відносини, які виникають унаслідок виконання спадкоємцями обов'язку повідомити кредитора спадкодавця про відкриття спадщини, якщо їм відомо про його борги (ч. 1 ст. 1281 ЦК України). Про організаційно-інформаційні відносини йдеться також у ст. 63 Закону України «Про нотаріат», відповідно до якої нотаріус або в сільських населених пунктах — посадова особа органу місцевого самоврядування, уповноважена на вчинення нотаріальних дій, отримавши від спадкоємців повідомлення про відкриття спадщини, *зобов'язана повідомити* про це тих спадкоємців, місце проживання або роботи яких відоме. Нотаріус або посадова особа органу місцевого самоврядування, уповноважена на вчинення нотаріальних дій, також може зробити *виклик спадкоємців* шляхом публічного оголошення або повідомлення у пресі. У реаліях війни, масової міграції населення, у тому числі за кордон, набувають поширення організаційні відносини, спрямовані на розшук спадкоємців, повідомлення їх про відкриття спадщини, оголошення заповіту, встановлення місцезнаходження спадкового майна тощо.

4. Міжнародно-правові чинники динаміки спадкових правовідносин

Важливим чинником спадкових відносин є *зростання міжнародного та іноземного аспектів спадкування*. Значна кількість громадян України перебувають за кордоном, набувають майнових прав і обов'язків і в Україні, і за кордоном, стають

¹² Печений О. П. До питання про організаційні відносини в спадковому праві. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2019. № 1 (103). С. 129–136.

спадкоємцями майна, що знаходиться за кордоном. Усе це в організаційному аспекті ускладнює прийняття спадщини і здійснення спадкових прав. Якщо спадкоємець або спадкове майно знаходяться за межами України, виникають і колізійні питання міжнародного приватного права. Законодавець окремі випадки виникнення спадкових відносин пов'язав із іноземним елементом, наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 1221 ЦК України про місце відкриття спадщини за кордоном і застосування у цій ситуації Закону України «Про міжнародне приватне право». Слід визнати тенденцію до ускладнення спадкових відносин з іноземним елементом, виникнення складнощів організаційного порядку. Відповідно до Закону України «Про вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року» від 01.12.2022 р. № 2783-IX Україна вийшла із зазначеної Конвенції і дію цих міжнародних договорів припинено з 29.12.2023 р. Натомість, ускладнено вирішення питань спадкування із країнами, які є учасниками цієї Конвенції і з якими наявні дипломатичні відносини, зокрема з Азербайджаном, Вірменією, Грузією, Казахстаном, Киргизстаном, Молдовою, Таджикистаном, Туркменістаном і Узбекистаном. Та й із правом провідних західних країн виникають складнощі щодо його застосування у спадкових правовідносинах. Наприклад, у питанні щодо обов'язкової частки у спадщині осіб, які постійно проживають за кордоном та мають відповідний статус.

На думку Верховного Суду, *іноземець, як суб'єкт права на обов'язкову частку, має бути неприяздатним у розумінні закону тієї держави, громадянином якої він є. Як наслідок для визначення того, чи є іноземець неприяздатним, не можуть застосовуватися норми публічних українських законів*¹³. Водночас висновок Верховного Суду про необхідність застосовування аналогічних норм публічного права іноземних держав, залежно від громадянства спадкоємця, який є суб'єктом права на обов'язкову частку, зазнав критичної оцінки¹⁴. У цьому питанні можливість застосування норм іноземного права до спадкових правовідносин щодо спадщини в Україні потребує додаткового аналізу з огляду на соціальний характер обов'язкової частки у спадщині саме за законодавством України, а не іноземних держав.

Висновки

Підсумовуючи наведене вище, варто наголосити, що спадкові правовідносини відчують вплив комплексу соціально-демографічних та інших чинників, змінюючись та набуваючи різних форм. Доцільно відокремити соціально-демографічні, процесуально-процедурні й міжнародно-правові (іноземні) чинники впливу на спадкові відносини.

При цьому і законодавство, і судова, і нотаріальна практика мають реагувати на ці чинники, нейтралізувати їх проблемний вплив.

¹³ Постанова Верховного Суду у складі Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30.01.2025 р. у справі № 638/7132/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125326107> (дата звернення: 05.08.2025).

¹⁴ Окрема думка судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Красношочкова Є. В. від 30.01.2025 р. у справі № 638/7132/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125296153> (дата звернення: 05.08.2025).

Спадкові правовідносини в Україні перебувають у стані активної трансформації, що зумовлено як соціально-демографічними змінами, так і воєнними реаліями. Зростання кількості спадкових справ, поява відумерлої спадщини, проблеми реалізації спадкових прав вимушених переселенців свідчать про необхідність комплексного оновлення правового регулювання. Особливої актуальності набули питання «квазі-заповітних» розпоряджень військовослужбовців та спрощених форм вираження останньої волі.

Сучасна практика демонструє посилення ролі суду у сфері спадкового права, адже саме суди компенсують прогалини та суперечності законодавства. Водночас наявні інститути, зокрема обов'язкова частка у спадщині, потребують переосмислення відповідно до сучасних соціальних умов. Перспективним напрямом є розвиток інституту спадкових фондів, а також вдосконалення механізму визнання спадщини відумерлою та її переходу у власність територіальних громад.

Міжнародний аспект спадкування набуває особливого значення у зв'язку з виходом України з Мінської конвенції 1993 р. і потребує укладення нових двосторонніх договорів та гармонізації з європейськими стандартами. Загалом тенденція розвитку спадкового права полягає у його гуманізації та адаптації до умов війни, що має забезпечити баланс між інтересами спадкоємців, держави та суспільства.

REFERENCES

- Amfiteatrov, G. N. (1941). Issues of vindication in Soviet law *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 2, 38–48. [in Russian].
- Dubynyanskyi, M. (2025, May 10). 1945–2025: From war to war. *Ukrainska Pravda*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/05/10/7511586/> [in Ukrainian].
- Golyakov, I. T. (Ed.). (1944). *Issues of civil and labor law during the Great Patriotic War*. Uchenye zapiski VIYuN (Vol. III). Moscow: Gosyurizdat. [in Russian]
- Kukhariev, O. Ye. (2020). *Inheritance law: Textbook*. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].
- Pechenyi, O. (2024). Trends in the participation of legal entities in inheritance relations in modern realities *C.P. Journal*, 3, 113–124. [in Ukrainian].
- Pechenyi, O. P. (2014). Redistribution of inheritance: Features of law enforcement *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, 7, 40–47 [in Ukrainian].
- Pechenyi, O. P. (2019). On the issue of organizational relations in inheritance law *Mala entsyklopediia notariusa*, 1(103), 129–136. [in Ukrainian].
- RAND. (2023, August 1). *Stop comparing the war in Ukraine to World War I, there is a more accurate analogy* [Хватит сравнивать войну в Украине с Первой мировой, существует более точная аналогия] [in Russian]. *Dzerkalo Tyzhnia*. <https://zn.ua/war/rand-dostatochno-sravnivat-voynu-v-ukraine-s-pervoj-mirovoj-sushchestvuet-bolee-tochnaja-analogija.html>
- Supreme Court of Ukraine, Civil Cassation Court, Judge Krasnoshchokov, Ye. V. (2025, January 30). Separate opinion in case No. 638/7132/15-ts *Unified State Register of Court Decisions*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125296153> [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine, Civil Cassation Court, Second Chamber. (2025, January 30). Decision in case No. 638/7132/15-ts *Unified State Register of Court Decisions*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125326107> [in Ukrainian].

- Supreme Court of Ukraine, Civil Cassation Court, Second Chamber. (2024, June 26). Decision in case No. 742/887/23 [in Ukrainian]. *Unified State Register of Court Decisions*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029606>
- Tsvik, M. V., & Petryshyn, O. V. (Eds.). (2009). *General theory of state and law* Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

Pechenyi Oleg
Associate Professor
Associate Professor of the Department of Civil Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine

Pechenyi Oleg. Trends in the Participation of Legal Entities in Inheritance Legal Relations in Modern Realities

Abstract

The relevance of the research topic lies in the fact that the war in Ukraine has significantly affected inheritance relations, giving rise to new problems — mass mortality, loss of documents, complicated access to notary offices and an increase in court disputes — and has also raised the importance of quasi-testamentary mechanisms for military personnel. At the same time, the lack of modern comprehensive studies of inheritance law in wartime necessitates scientific analysis of these processes and improvement of legal regulation. The purpose of this article is to identify trends in the dynamics of inheritance legal relations in terms of socio-demographic factors, the development of legislation and doctrine of inheritance law, and the practice of its application. The study uses dialectical, historical-legal, comparative-legal, systemic-structural, formal-legal, sociological, and prognostic methods, which ensured a comprehensive analysis of inheritance legal relations in modern conditions. The main problems of inheritance legal relations in the modern realities of prolonged war and the factors influencing the dynamics of inheritance legal relations in the social environment are considered and analysed. The author looks at inheritance legal relations from the perspective of their internal characteristics and the refraction of their main components — the subject, object and content — to the specifics of inheritance, identifying the special features and patterns of inheritance legal relations. The main social, demographic and legal problems under which inheritance legal relations arise and cease are identified. The important emphasis on the general economic climate in which inheritance legal relations function is pointed out. It is emphasised that civil turnover in Ukraine functioned on market principles until 2022 and continues to operate in the same format during the war, and that state intervention and participation in property turnover, even in wartime, has hardly changed, at least not to the maximum extent. The article highlights the socio-demographic, economic and technical-legal factors that influence inheritance legal relations, the challenges they pose, and the results of such influence.

Keywords: *inheritance, heirs, the right on share in the authorized capital.*